

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Həsənlı Sadiq Kamandar oğlu

**“Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə metodu ilə
öyrənilməsi”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı

060406–“Statistika”

İxtisaslaşma

“Müəssisələrin Statistikası”

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dos. Cabbarova A.İ

i.e.n., dos. Teymurova V.E

Kafedra müdiri:

i.e.n., dos. Teymurova V.E

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT:

GİRİŞ	3
I FƏSİL Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə metodu ilə öyrənilməsinin nəzəri – metodoloji məsələləri	6
1.1 Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə metodu ilə öyrənilməsinin əhəmiyyəti və bu sahədə statistikanın vəzifələri.....	6
1.2 Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqində seçmə müayinələrin təşkili.....	14
1.3 Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə tədqiqatının proqramı və onun məzmunu...	22
II FƏSİL Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin tədqiqatı üçün seçmə məcmusunun formalaşdırılması.....	27
2.1 Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin tədqiqatı üçün seçmə şəbəkənin qurulması.....	27
2.2 Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin statistik öyrənilməsi nəticəsində hesablanan statistik göstəricilər.....	37
III FƏSİL Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının gəlir və xərclərinin statistik tədqiqi	49
3.1 Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin tərkibi, quruluşu və dinamikasının statistik tədqiqi.....	49
3.2 Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının istehlak xərclərinin tərkibi, quruluşu və dinamikasının statistik tədqiqi.....	61
Nəticə.....	76
İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	81
Резюме.....	83
Summary.....	84
Referat.....	85

G İ R İ Ş

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Ölkənin müxtəlif iqtisadiyyat sahələrində çalışan və müxtəlif regionlarında yaşayan əhalinin müxtəlif qruplarının həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin edən tədbirlərin hazırlanması üçün lazım olan informasiyanın mənbəyi əhalinin gəlirləri, xərcləri və istehlakının seçmə yolu ilə statistik tədqiqi və qısaca olaraq ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə metodu statistik tədqiqidir. Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə metodu ilə öyrənilməsi əhalinin həyat səviyyəsi haqqında məlumat əldə etmək məqsədi ilə aparılır. Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə metodu ilə statistik öyrənilməsi ilə əhalinin adambaşına düşən gəlir və xərcləri, istehlakın səviyyəsi, quruluşu, gəlir mənbələri və s. barəsində məlumat əldə edilir.

Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin edən əsas şərtlərdən biri bütövlükdə ölkə əhalisinin, onun ayrı-ayrı qruplarının, habelə cəmiyyətdə ilkin istehlak və məişət vahidi olan ev təsərrüfatları (ailələr) üzrə maddi və mənəvi nemətlərin faktiki istehlakı səviyyəsinin müntəzəm iqtisadi-statistik tədqiqidir. Belə tədqiqatların nəticəsi həyat səviyyəsinin kəmiyyət və keyfiyyət səviyyəsini verməklə yanaşı, istehlakın dəyişməsi qanunauyğunluqlarını və meyllərini də işıqlandırır.

Ev təsərrüfatları (ailələrin) büdcə tədqiqatlarına dair məlumatlar əhalinin ayrı-ayrı sosial qruplarının həyat səviyyəsini bilavasitə xarakterizə etməklə yanaşı, müxtəlif iqtisadi - statistik hesablamalarda da geniş istifadə edilir. Deyilənlər baxımından tədqiqat mövzusu aktualdır.

Tədqiqatın obyektı. Azərbaycan Respublikasında əhalinin müxtəlif ictimai qruplarına aid olan ailələrin cəmidir, tədqiqatın vahidi isə ayrıca götürülmüş ailədir. Tədqiqatın predmeti əhalinin müxtəlif qruplarından seçilmiş ailələrin büdcələridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatı büdcələrini seçmə metodu ilə öyrənməklə əhalinin həyat səviyyəsi haqqında məlumat əldə etməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın əsas vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir:

- Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin seçmə metodu ilə statistik öyrənilməsinin zəruriliyi əsaslandırmaq;
- Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə metodu ilə öyrənilməsinin nəzəri -metodoloji məsələlərini araşdırmaq;
- Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqində seçmə müayinələrin təşkili qaydalarını araşdırmaq;
- Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə tədqiqatının proqramı və onun məzmununu öyrənmək;
- Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin statistik öyrənilməsi nəticəsində hesablanan statistik göstəriciləri müəyyən etmək;
- Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının gəlir və xərclərinin dinamikasını statistik təhlil etmək;

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatı büdcələrinə dair məlumatların toplanmasının təşkili üsullarını statistik təhlil edilmişdir;
- Müasir şəraitdə ev təsərrüfatlarının büdcələrini statistik tədqiq etmək üçün seçmə şəbəkənin qurulması metodologiyası öyrənilmişdir;
- İlkin seçmə ərazilərinin və ev təsərrüfatlarının seçilməsi ehtimalının hesablanması qaydası müəyyən edilmişdir
- Respublikada ev təsərrüfatlarının gəlir və xərclərinin cari vəziyyəti statistik təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını respublikanın rəsmi statistika xidmətinin ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqatına dair materialları, internet saytının məlumatları, bu mövzu ilə bağlı yerli və rus alimlərinin elmi araşdırmaları təşkil edir.

Tədqiqatın metodları. Ev təsərrüfatları büdcələrinin statistik tədqiqi zamanı ən çox istifadə edilən üsul seçmə müşahidəsidir. Ev təsərrüfatları büdcələrinin tədqiqi zamanı seçmə müşahidəsi əsas üsul sayılsa da təhlil üçün statistikanın başqa qruplaşdırma, indeks, cədvəl, balans, dinamika sıralarının müqayisəsi, variyasiya, korrelyasiya, reqressiya və s. üsullarından da geniş istifadə olunur. Ev təsərrüfatları

büdcəsinə dair statistik informasiyanı uçota alarkən və təhlil edərkən mütləq, orta və nisbi kəmiyyətlərdən əlaqəli surətdə istifadə olunur.

İşin həcmi və quruluşu. Tədqiqat işinin ümumi həcmi 93 səhifədir. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və 30 adlı ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Tədqiqat işinin birinci fəslə "Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə metodu ilə öyrənilməsinin nəzəri – metodoloji məsələləri" adlanır. Bu fəsildə ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqi haqqında məlumat verilmiş və bu sahədə statistikanın vəzifələri müəyyən edilmiş, ev təsərrüfatı büdcələrinə dair məlumatların toplanmasının təşkili üsulları araşdırılmış, ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə tədqiqatının proqramı və onun məzmunu öyrənilmişdir.

Tədqiqat işinin ikinci fəslə "Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin tədqiqatı üçün seçmə məcmusunun formalaşdırılması " adlanır. Bu fəsildə ev təsərrüfatlarının büdcələrinin tədqiqatı üçün seçmə şəbəkənin qurulması, ev təsərrüfatlarının seçilməsi və müsahibəçilərin işinin təşkili və ev təsərrüfatlarının büdcələrinin statistik öyrənilməsi nəticəsində hesablanan statistik göstəricilər təhlil edilmişdir.

Tədqiqat işinin üçüncü fəslə "Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının gəlir və xərclərinin statistik tədqiqi" adlanır. Bu fəsildə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının gəlirləri və xərclərinin tərkibi, quruluşu və dinamikası statistik tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın sonunda nəticə və təkliflər formalaşdırılmış, istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı verilmişdir.

I FƏSİL Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə metodu ilə öyrənilməsinin nəzəri – metodoloji məsələləri

1.1 Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə metodu ilə öyrənilməsinin əhəmiyyəti və bu sahədə statistikanın vəzifələri

Milli hesablar sistemində “ev təsərrüfatı” bazar münasibətləri şəraitində iqtisadiyyatın institusional vahidlərdən biridir. Bu termin təqribən keçmiş Sovet statistikasında istifadə edilən “ailə” anlayışına uyğun gəlir. Beləki, əhali siyahıyaalmaları tarixində bu anlayışlar müxtəlif dövrlərdə bir–birini əvəz etmişdir. Belə ki, 1989-cu ilədək keçirilmiş əhali siyahıyaalınmalarında “ailə” , 1999-cu və 2009-cu illərdə keçirilmiş əhali siyahıyaalınmalarında isə ev təsərrüfatı anlayışlarından istifadə edilmişdir. Bu baxımdan ev təsərrüfatının xarakteristikalarına aid məsələlərin həllində “ailə” və “ev təsərrüfatı” anlayışları arasındakı fərqi və oxşar cəhətləri nəzərə almaq lazımdır. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan SSR-nin statistikasında ailə insanların nigah və qan qohumluğuna görə birliyi kimi müəyyən edilirdi. Həm də bu birlik məişətin və büdcənin ümumiliyi və qarşılıqlı məsuliyyətlərinin mövcudluğuna əsaslanırdı. Ailədən kənar yaşayan insanlar “təklər”yə da “ayrı yaşayan ailə üzvü” hesab olunurdu. Məsələyə belə yanaşmaq nigah – qohumluq münasibətlərini ön plana çəkməklə, insanların birgə məişətinin başqa formalarını inkar edirdi. Ev təsərrüfatları dedikdə isə məişəti təşkil edərkən, ümumi ev təsərrüfatını apararkən, birgə yaşayarkən və başqa münasibətləri qurarkən insanları birləşdirən sosial-iqtisadi özək başa düşülür. Bu tərifdən göründüyü kimi, ev təsərrüfatı əsasən ilkin iqtisadi özək olaraq nəzərdən keçirilir. Ev təsərrüfatının əsas funksiyası işçi qüvvəsini təklif etməkdən, son istehlakçı və bazar üçün əmtəə, xidmətlər və qeyri - maliyyə xidmətlərinin istehlakçısı rolunu oynamaqdan ibarətdir. MHS-də ev təsərrüfatının bir neçə nəfərdən ibarət və ya tək yaşayan üzvü ayrıca institusional vahid kimi nəzərdən keçirilir.(7)

“Ev təsərrüfatı” və “ailə” anlayışlarının təriflərindən görünürki, bu və ya digər siyahıyaalınmalar zamanı bir – birini əvəz edən bu anlayışlar müəyyən dərəcədə fərqlənirlər.“Ev təsərrüfatı” və “ailə”anlayışlarının arasındakı fərq aşağıdakılardır:

- a) Ev təsərrüfatı 1 nəfərdən də ibarət ola bilər, ailə isə ən azı 2 nəfərdən ibarət olur.
- b) Bir neçə nəfərdən ibarət olan ev təsərrüfatlarının üzvlərinin qohum olması vacib deyil, ailə üçün isə üzvlərin qohumlugu vacibdir.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında müşahidə vahidi kimi götürülmüş ev təsərrüfatları təqribən bi ailəni təmsil edir və ailə və eləcə də ev təsərrüfatı maddi nemətlərin və xidmətlərin əsas istehlakçılarından (qismən də istehsalçılarından) biri hesab edilir.

Ev təsərrüfatlarının büdcəsi götürülmüş konkret dövr ərzində milli gəlirin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi nəticəsində də öz şəxsi istehlakını ödəmək üçün zəhmətkeşlərin sərəncamına daxil olan hissəsinin (yəni gəlirlərin) və məsrəflərinin faktiki mövcud olan səviyyəsidir.(9)

Sosial-iqtisadi hadisələrin müşahidəsinə əsaslanan ev təsərrüfatlarının büdcəsi statistikasının məlumatları əhalinin həyat səviyyəsinə dair hərtərəfli məlumat əldə etməyə imkan verir. Əhalinin həyat səviyyəsi ailələrin gəlirlərinin həcmi və istehlak tələbatının ödənilmə dərəcəsi ilə müəyyən edilir.

Ölkə iqtisadiyyatında aparılan islahatlarla əlaqədar əhalinin maddi həyat şəraiti xeyli dəyişir. İqtisadiyyatın çoxsahəliliyi əmək qabiliyyətli əhalinin məşğulluq xarakterinə təsir göstərir, yeni gəlir mənbələri yaradır, işsizlərin və daimi gəlir mənbəyi olmayan şəxslərin sayını isə artırır. Yeni şərait əhalinin istehlak xərclərinin tərkibində yeyinti məhsulları, qeyri-ərzaq malları və xidmətlərin istehlakının quruluşuna təsir göstərir.

Büdcə tədqiqatı vətəndaşların özlərinin könüllü surətdə ev təsərrüfatlarının büdcəsini aparmaq prinsipinə riayət etməklə müntəzəm olaraq keçirilir.

Ev təsərrüfatlarının büdcəsi statistikasını ev təsərrüfatlarının gəlirləri, xərcləri və istehlakın səviyyəsini, tərkibini, dəyişmə sürətini və onların dinamikasına ayrı –ayrı amillərin təsirini statistik tədqiq edir.

Əhalinin həyat səviyyəsindəki müxtəlifliyi təhlil etmək üçün gəlirlərin ümumi həcminə görə, adambaşına düşən pul gəlirlərinin həcminə görə, ailə başçısının və başqa işləyən ailə üzvlərinin əmək haqqının səviyyəsinə görə, ailə büdcəsində ictimai

istehlak fondlarından daxili olan gəlirlərin xüsusi çəkisinə görə, ümumi məsrəflərin tərkibində ərzağa və sənaye mallarına çəkilən xərclərin xüsus çəkisinə görə, ailələrin həcmi və tərkibinə görə, ailədə sərbəst gəlir mənbəyi olan şəxslərin və himayədə olan şəxslərin sayına görə ailələrin qruplaşdırılmanın böyük əhəmiyyəti vardır. Belə qruplaşdırmaların məlumatları ailə gəlirlərinin mənbələrini, quruluşunu, xərclərin istiqamətləri və quruluşunu təhlil etməyə, maddi nemətlər istehlakının səviyyəsinin gəlirlərin həcmindən və ailənin tərkibindən asılılığını səciyyələndirməyə imkan verir.

Əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması sahəsində dövlət siyasətinin hazırlanmasında hər nəfərə düşən gəlirlərin həcminə görə əhalinin və ailələrin qruplaşdırılmasının əhəmiyyəti çox böyükdür. Səlahiyyətli orqanlar əhalinin müxtəlif təbəqələri və qrupları üzrə hər nəfərə düşən gəlirlərin səviyyəsinə dair məlumatları nəzərə almaqla əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə və sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə yönəldilən konkret tədbirləri əsaslandırma bilirlər. Belə məlumatlar minimum əmək haqqının, pensiya və başqa yardımların səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün tədbirlər hazırlayarkən də istifadə oluna bilər.

Adambaşına gəlirlər əhalinin ödəniş qabiliyyətini və istehlakının səviyyəsinin qısamüddətli proqnozunu hazırlayarkən də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ev təsərrüfatları büdcələrinin tədqiqi metodlarını təhli edərəkən konkret dövr ərzində istehlak olunan ən əsas məhsullar (məsələn, ərzaq məhsulları, ayaqqabı, parça, mədəni-məişət məhsulları və s.) üzrə istehlakın fiziki həcm indeksləri hesablanır. Belə indekslər təhlilin əhatə etdiyi dövr ərzində istehlak olunan konkret maddi nemətin və ya xidmətin səviyyəsinin necə dəyişməsinə əks etdirir. Belə indeksləri müqayisəli qiymətlərlə istehlak olunan maddi nemətlər və xidmətlər qrupu üçün də (ümumi indeks hesablamaq olar).

Deyilənlərdən əlavə əhalinin müxtəlif ictimai qrupları və ailə tipləri üzrə hər nəfər ailə üzvünə düşən qida rasionun faktiki orta səviyyəsi, kaloriliyi və onlarda olan qida başlanğıcının (zülallar, yağlar, karbohidratlar) miqdarı, istehlak olunan sənaye mallarının həcmi və səviyyəsi, ailələrin uzun müddət istifadə olunan mədəni-məişət əşyaları ilə təmin olunma dərəcəsi, yaşlı ailə üzvlərinin boş vaxtlarının təşkili və s. məsələlər də tədqiq edilir.

Ailə büdcələrinin tədqiqinin tarixi çox qədimdir. Azərbaycanda ailə büdcələrinin tədqiqinə XIX əsrin sonlarında və XX əsrin əvvəllərində başlandığı məlumdur. Tarixi qaynaqlarda göstərilir ki, 1909-cu ilin sonunda Bakıda neftçi fəhlələrin ailə büdcələrinin tədqiqi zamanı 160 neft hasilatı müəssisəsindən bütün neft istehlakının 94%-ni verən 104 müəssisə tədqiqata cəlb edilmişdir. Bakı şəhəri həkimlər cəmiyyəti yanında sənaye gigiyenası məsələləri üzrə komitənin köməkliyi ilə aparılan büdcəsi tədqiq ediləcək fəhlə seçilərkən onun milliyyəti, illik gəlirinin həcmi və ailəsinin olub-olmaması nəzərə alınır. 1910-cu ildə 2340 neftçi fəhləsi ailəsinin büdcəsi tədqiq edilmişdir. Tipikliyi nəzərə almaqla və ayrı-ayrı peşə fəhlələrinin sayına mütənəsib olaraq keçirilmiş 6%-li seçmə yolu ilə Bakı neftçi fəhlələrinin həyat səviyyəsinə dair geniş və reprezentativ məlumat əldə etmək mümkün olmuşdur. Əldə edilmiş məlumatlar bütün Rusiyanı və bir sıra Avropa Ölkələrini neftlə təmin edən Bakı neftçilərinin həyat səviyyəsinin çox aşağı olduğunu aşkar etdi.

Hazırda ölkədə mövcud olan ev təsərrüfatlarının seçmə tədqiqatının metodoloji şəbəkəsi 50-ci illərin əvvəllərində yaradılmışdır. Azərbaycan SSR-də 1952 –ci ildə 600, 1969-cu ildən 1150, 1988 -ci ildən 1625 ailənin (bütün ailələrin 0,12%-i) büdcəsi bütün SSRİ üzrə qüvvədə olan metodologiya üzrə tədqiq edilirdi. (3)

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqi Azərbaycan Respublikası DSK-nın fəaliyyətində aparıcı yerlərdən birini tutmaqdadır. Son illərdə Azərbaycan Respublikası DSK əhalinin həyat səviyyəsinin öyrənilməsi sahəsində öz fəaliyyətini beynəlxalq statistika orqanları ilə daha geniş miqyasda əlaqələndirməyə başlamışdır.

Ölkəmizdə aparılan iqtisadi islahatlarla bağlı yeni təsərrüfatçılıq formaları yaranmış və bununla bağlı əhalinin yeni sosial-iqtisadi qrupları əmələ gəlmişdir. 2000-ci ilin iyulundan başlayaraq , bütün iqtisadi rayonları əhatə etməklə tədqiq olunan ev təsərrüfatlarının sayı 2200-ə, 2006-cı ilin yanvarında 4250-yə, 2014- cü ilin yanvarından 9280-ə, 2015-ci ilin yanvarından 10200-ə çatdırılıb. Tədqiqatda iştirak edən ev təsərrüfatları hər rüb 100 % rotasiya olunur (dəyişdirilir) .

Ev təsərrüfatlarının istehlak büdcəsinin statistik öyrənilməsi statistika nəzəriyyəsi və praktikasında kifayət qədər öyrənilməyən mürəkkəb problemlərə aiddir. Bu

məsələnin həllinin çətinliyi tədqiqatın predmetinin özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır.

Ev təsərrüfatlarının büdcəsi ev təsərrüfatlarının fərdi istehlakının statistik təsvirinin bir forması kimi öyrənilən dövr ərzində ailə üzvləri tərəfindən həyata keçirilən çoxsaylı mədaxil-məxaric əməliyyatlarının müntəzəm olaraq müşahidə etməyi və qeydə almağı tələb edir.

Ev təsərrüfatına aid olan bu əməliyyatlar bir sıra fərqləndirici əlamətlərə malik olmaqla ev təsərrüfatları büdcələrinin tədqiqi statistikasının təşkilinə də təsir göstərir. Onlardan ən əsasları aşağıdakılardır:

1. Mədaxil-məxaric əməliyyatları adətən ev təsərrüfatlarının ayrı-ayrı üzvləri tərəfindən müxtəlif vaxtlarda və müxtəlif şəraitdə həyata keçirilir - məsələn, pul (daxil olması) iş yerində (müəssisənin kassasından), əmanət bankından, poçt şöbəsindən və s. daxil ola bilər. Pul məsarifləri isə ərzaq və sənaye mallarının əldə edilməsinə, xidmətlərin ödənilməsinə, başqa adamlara verilməsi şəklində baş verə bilər.

2. Ev təsərrüfatlarının gəlirləri və məsrəfiəri dövrü xarakter daşıyır. Bu ilk növbədə müntəzəm gəlirlərə (əmək haqqı, təqaüd, pensiya və s.) aiddir. İstehlak məsrəfləri gəlirlərdən sonra baş verdiyi üçün mədaxilin dövriliyi müəyyən mənada məsrəflərin həcminə və tərkibinə təsir göstərir.

3. Büdcə əməliyyatlarının həcmi və quruluşu mövsumi xarakter daşıyır.

Ev təsərrüfatlarının təsərrüfat fəaliyyəti aktlarının göstərilən xüsusiyyətləri ev təsərrüfatlarının büdcəsinin tədqiqini təşkil edərkən tələb edir ki:

1. Tədqiqat proqramının genişliyi anket üsulu ilə alınan informasiyanın dəqiqliyini təmin etmədiyinə görə müxtəlif göstəricilərin uçotu zamanı müşahidənin sorğu üsulundan istifadə edilsin.

2. Vəsaitlərin hərəkətinin dövriliyi və mövsumiliyi nəzərə alınaraq uzunmüddətli müşahidələr təşkil edilsin.

3. Büdcə əməliyyatlarının baş verməsinin tezliyini nəzərə alaraq (xüsusilə məsarif maddələri üzrə) uzunmüddətli müşahidə zamanı cari qeydlərə əsaslanılsın.

Bu tələblərin əlaqələndirilməsi məsələni bir qədər də çətinləşdirir. Əsas məqsəd isə az xərclə ev təsərrüfatlarının gəlirinə və xərclərinə dair doğru məlumat almaqdır. Bu məsələni həll etmək üçün müxtəlif ölkələrdə müxtəlif müşahidə üsullarından istifadə olunur. Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin tədqiqinin mövcud forma və sistemlərini aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirmək olar:

1. Tədqiq edilən ev təsərrüfatlarının stasionar şəbəkəsini yaratmaqla fasiləsiz müşahidənin təşkili yolu ilə. Keçmiş Sovetlər İttifaqında ailə büdcələrinin tədqiqi əsasən bu yolla aparılırdı.

2. Büdcəsi tədqiq edilən ev təsərrüfatlarını birdəfəlik seçməklə qısamüddətli müşahidələrin təşkili yolu ilə. Bu üsul bir sıra dünya ölkələrində geniş tətbiq edilməkdədir. Beynəlxalq statistika orqanlarının tövsiyyələrində ona müəyyən üstünlük verilir.

Bu üsulların hər birinin müəyyən üstünlükləri və qüsurları vardır. Fasiləsiz müşahidə üsulu daha sabit və dəqiq məlumat əldə etməyə imkan versə də, baha başa gəlir. Bu da müşahidənin uzunmüddətli təşkili ilə əlaqədardır. Bundan əlavə, fasiləsiz müşahidə zamanı faktların qeydiyyatı bir növ “daimi” xarakter alır ki, bu da məlumatların düzgünlüyünə təsir göstərir. Bundan əlavə büdcəsi tədqiq edilən ailələrin daimi şəbəkəsini yaratdıqdan sonra keçən vaxt artdıqca tədqiqatın nəticələrinin bütün əhalini təmsil etmə dərəcəsi də azalır. Fasiləsiz müşahidənin büdcəsi tədqiq edilən ailələrə psixoloji təsiri də nəzərə alınmalıdır.

Yuxarıda deyilən qüsurlar qısamüddətli (bir neçə aya, həftə və ya gün ərzində) müşahidələrin keçirilməsinə haqq qazandırır. Lakin bu müşahidələrin də öz qüsurları vardır. Bu ilk növbədə qısamüddətli (ay, həftə, gün ərzində) müşahidələr zamanı alınmış nəticələrin mövsumiliklə bağlı olması ilə əlaqədardır. Bu təsiri aradan qaldırmaq üçün müşahidələri bir neçə dəfə təkrar aparmaq olar. Lakin belə təkrar birdəfəlik müşahidələr qısamüddətli müşahidələrin üstünlüyünü yox edir. Qısamüddətli müşahidə nəticəsində əldə edilən məlumatların dəqiqliyi də, fasiləsiz müşahidə zamanı alınan məlumatların dəqiqliyindən az olur.

Ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqi statistikasının vəzifəsi aşağıdakılardır:

1.Ölkənin müxtəlif regionlarında yaşayan və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində çalışan əhalinin ayrı-ayrı təbəqələri və ictimai qruplarının həyat səviyyəsini səciyyələndirən informasiya toplamaq;

2.Toplanmış məlumatları müəyyən qaydada təhlil etməklə əhalinin müxtəlif təbəqələrinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasını təmin edə biləcək konkret təkliflər hazırlamaq.

Statistika elminin əsas vəzifələrindən biri xalqın rifahının və həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üsullarını təkmilləşdirməkdən ibarətdir. Bu isə ilk növbədə həyat səviyyəsinin, gəlirlərin və istehlak məsrəflərinin təhlilinə, iqtisadi cəhətdən qiymətləndirilməsinə və proqnozlaşdırılmasına xidmət edə biləcək balanslaşdırılmanın statistik bazanın yaradılmasını tələb edir. Statistika orqanları bu məqsədi həyata keçirmək üçün geniş informasiya toplayır və müxtəlif balanslar (milli gəlirin istehsalı, bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi balansı, əhalinin pul gəlirləri və məsrəfləri balansı, ayrı-ayrı məhsulların istehsalı və istehlakı balansı və s.) qurur. Lakin bütün bunlarla yanaşı bu sahədə istifadə olunan göstəricilər sistemi istehsal edilmiş maddi nemətlərin bölüşdürülməsi və istehlakı prosesini kifayət qədər əks etdirmədiyinə görə mövcud tələbata tam cavab vermir.

Milli gəlirin istehsalı və bölüşdürülməsi göstəricilərinin ev təsərrüfatları büdcəsi göstəriciləri ilə hərtərəfli əlaqələndirmədən əhalinin həyat səviyyəsinin nəzərəcarpacaq yüksəlişi yollarını müəyyən etmək mümkün deyildir. Bu baxımdan əhalinin gəlirləri və istehlakına dair məlumatların, son məhsulun həcmi və quruluşu, mal dövriyyəsi, əməyin ödənilməsi fondu və s. göstəricilərlə uzlaşdırılmasının da çox vacibdir. Odur ki, əhalinin həyat səviyyəsinin müxtəlif tərəflərini birləşdirən büdcə, ticarət, demoqrafiya və əmək statistikasını göstəriciləri müəyyən vəhdətdə götürülməlidir.

Əhalinin həyat səviyyəsinə dair əsas informasiya mənbəyi ev təsərrüfatları büdcəsinin cari uçotu və birdəfəlik xüsusi müşahidələrdir. Keyfiyyətli statistik informasiya əhalinin həyat səviyyəsini dərinlən təhlil etmək və bölgü münasibətlərinin fəaliyyəti mexanizminin aşkar edilməsinin əsasıdır. Belə təhlil maddi nemətlərin və xidmətlərin əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında

bölüşdürülməsini qiymətləndirmək, maddi rifahın səviyyəsində mövcud olan fərqləri ölçmək, gəlirlərin və istehlakın dinamikasında əsas meyilləri öyrənmək, əhalinin müxtəlif qruplarının təlabatlarının ödənilmə dərəcəsini müəyyən etmək və s. məsələləri əhatə edir.

Əhalinin həyat səviyyəsinin iqtisadi-statistik modeli əhalinin müxtəlif qruplarına differensial yanaşmağı və kifayət qədər geniş göstəricilər sistemini balans şəkilində əlaqələndirməyi tələb edir. Belə model ailə büdcəsinin gəlirləri və istehlakının differensiaslaşdırılmış balansı adlanır. Bu balans ailələrin ayrı-ayrı qrupları üzrə ayrılıqda və bütün əhali üzrə bütövlükdə gəlirlərin və istehlakın nisbətini xarakterizə edən göstəricilər sistemindən ibarətdir. Balansda ailələr ərəzi, ictimai qrup, gəlirlərin səviyyəsi və s. mühüm əlamətlər üzrə qruplaşdırılmalıdır.

Differensiallaşdırılmış balansın əsasını hər ailə üzvünə düşən gəlirlərin həcminə görə ailələrin qruplaşdırılması təşkil edir. Daxilolma mənbələrinə görə gəlirlərin quruluşu və istehlakın növlərinə görə quruluşu cədvəlləri də bu baxımdan doldurulur. Bundan əlavə ailənin tərkibi, əsudə vaxtın istifadəsi, demografik göstəriciləri və sairəni əks etdirən bir sıra əlavə cədvəllər də tərtib edilir. Balansın əsas xüsusiyyəti onun ayrı-ayrı hissələrinin bir-biri ilə ciddi əlaqədə olmasıdır. Məsələn, ailələrin müvafiq maddi səviyyəyə uyğun gələn hər bir qrupu üzrə və əhali üzrə bütövlükdə gəlirlərin ümumi məbləği, ailələrin bütün mədaxilinin cəminə bərabərdir, yığılı da daxil etməklə məsrəflərin ümumi məbləği kreditləri də daxil etməklə gəlirlərin həcminə uyğun gəlir, müxtəlif qida məhsullarının alınmasına məsrəflərin məbləği ərzağa məsrəflərin məbləği ilə müxabirələşir. Nəticədə balans ailənin tərkibi ilə onların gəlirləri və istehlakı arasındakı daxili qarşılıqlı əlaqəni əks etdirə bilər. Sahələrarası balans ictimai istehsal prosesini əks etdirdiyi kimi, zəhmətkeş ailələrin differensiallaşdırılmış gəlirləri və istehlakı balansı da istehsal olunmuş məhsulların bölüşdürülməsini və yenidən bölüşdürülməsini əks etdirən yekun cədvəldir.

Beləliklə, ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə müşahidəsi ilə statistik tədqiqinin əsas məqsədi əhalinin yaşayış şəraitinə, yoxsulluq səviyyəsinə görə paylanması, habelə qida məhsulları istehlakı haqqında məlumat əldə etməkdən ibarətdir. İstehlak qiymətləri indeksini, makroiqtisadi göstəriciləri hesablamaq üçün müşahidə vasitəsilə

əldə edilmiş məlumatlara əsasən əmsal müəyyən edilir. Bu, milli hesablar sistemində ev təsərrüfatları bölməsi üzrə nəzərdə tutulmuş xüsusi hesabı tərtib etməyə imkan verir.

1.2 Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqində seçmə müayinələrin təşkili

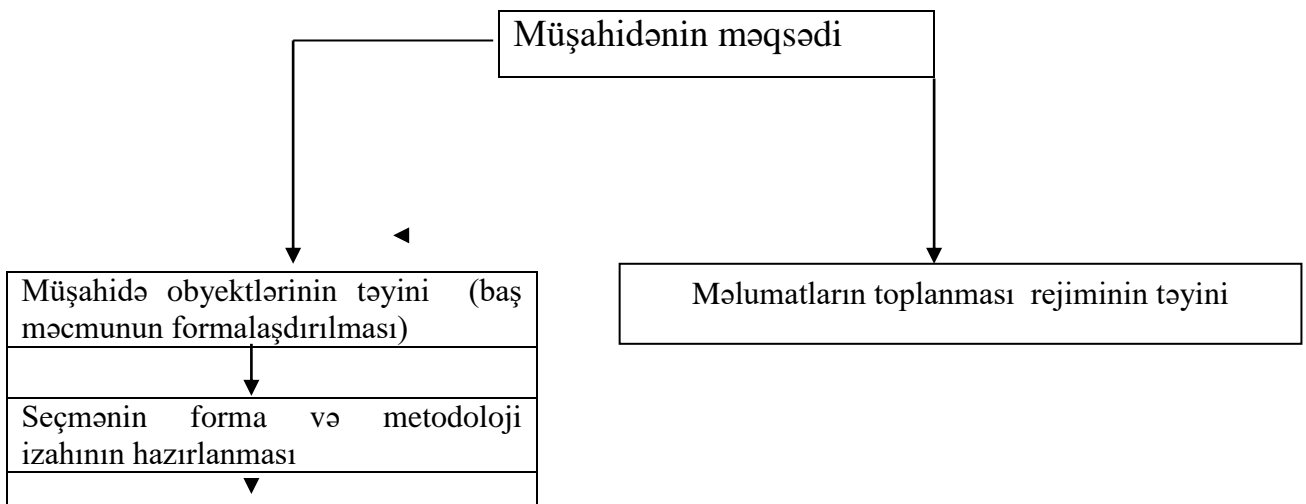
Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatları (ailələrin) büdcələrinin tədqiqi Azərbaycan Respublikası DSK tərəfindən uzunillik təcrübəyə əsaslanaraq beynəlxalq tövsiyyələrə uyğun həyata keçirilir. Respublika ərazisində büdcə tədqiqi işinin praktiki təşkilinə və vahid proqram üzrə yerinə yetirilən işlərə metodoloji rəhbərliyi Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi “Əhalinin həyat səviyyəsi və ev təsərrüfatlarının tədqiqatı statistikasi” şöbəsi həyata keçirir. DSK-nin bu şöbəsi respublikada uçot və statistikanın beynəlxalq standartlara keçirilməsi ilə əlaqədar ölkə başçısının imzaladığı Dövlət Proqramına uyğun olaraq respublikada tədqiq edəcək ailələrin seçilməsinin elmi metodlarını hazırlayır, seçmə məcmunun representativliyini müntəzəm olaraq yoxlayır, müşahidənin aparılması üçün proqram, göstəriş və təlimatlar tərtib edir, zəhmətkeşlərin maddi və mədəni həyat səviyyəsini xarakterizə edən ailə büdcələrinə dair statistik informasiya toplayır, onları təhlil edir və tədqiqarın nəticələrinə dair dövlətə məruzə təqdim edir.

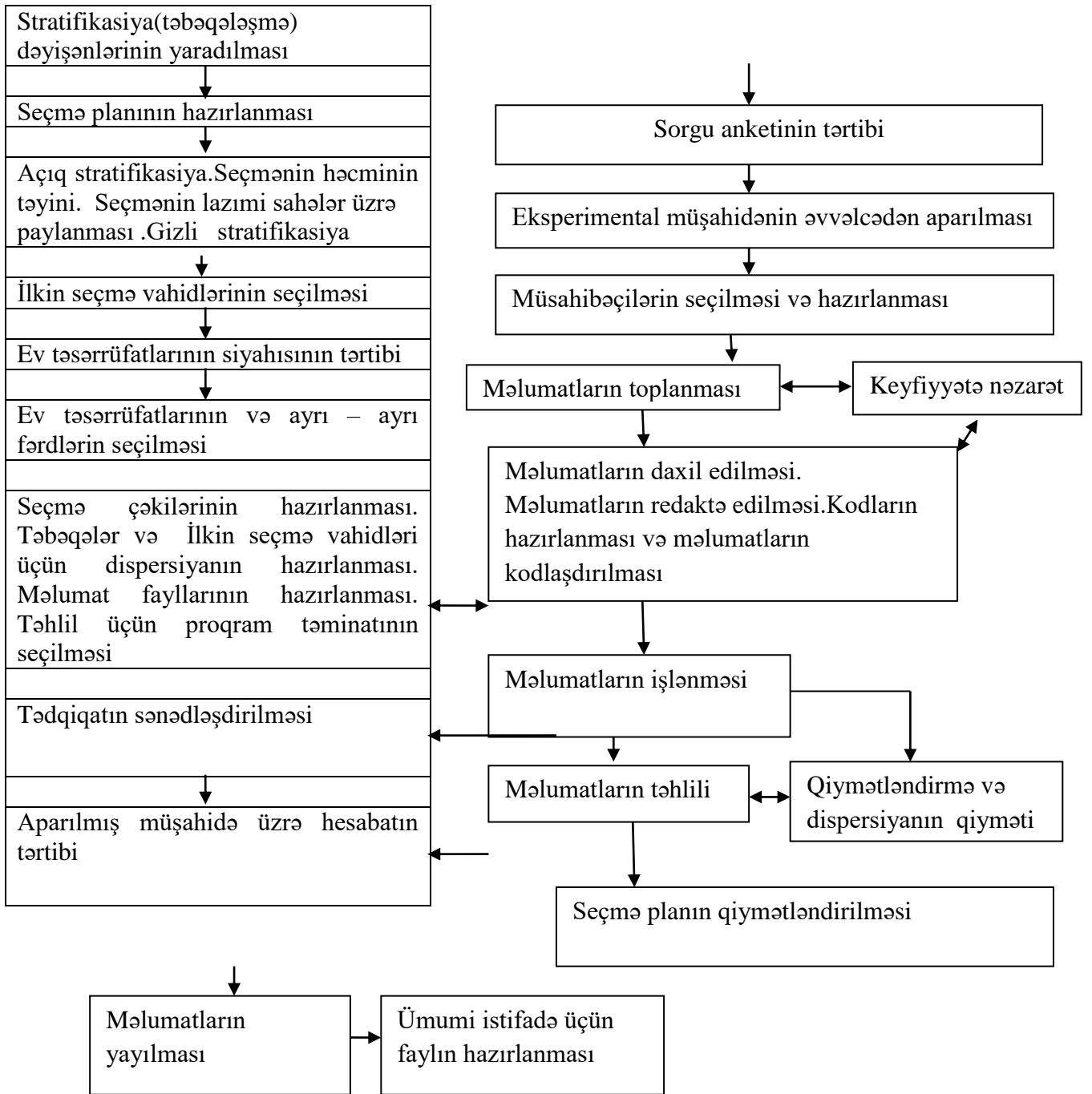
Ölkə Prezidentinin 15 sentyabr 2008 – ci il tarixli sərəncamına əsasən “2008–2015 –ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”na müvafiq olaraq Azərbaycan DSK –nin hazırladığı metodoloji vəsaitdə göstərilir ki, ev təsərrüfatları büdcələrinin tədqiqi respublikanın inkişafının əsas meyllərini proqnozlaşdırılması üçün əsas informasiya mənbəyidir. Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatı aşağıdakı mərhələləri əhatə edir(11)

- 1) Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatının planlaşdırılması;
- 2) Sorğu anketlərinin hazırlanması;
- 3) Yaşayış məntəqələrinin seçilməsi;
- 4) Ev təsərrüfatlarının seçilməsi;

- 5) Seçmə tədqiqatının xərclərinin qiymətləndirilməsi;
- 6) Sorğunun aparılması;
- 7) Sorğu nəticəsində əldə edilən məlumatların daxil edilməsi;
- 8) Sorğu nəticəsində əldə edilən məlumatların daxil edilməsinə nəzarətin təşkil edilməsi;
- 9) Sorğu nəticəsində əldə edilən məlumatların və sorğu anketlərinin təhlil edilməsi;
- 10) Sorğu nəticəsində əldə edilən məlumatların redaktə edilməsi və imputasiyası;
- 11) Sorğu nəticəsində əldə edilən məlumatların idarə edilməsi;
- 12) Sorğu nəticəsində əldə edilən məlumatların SPSS paketində işlənilməsi üçün hazırlanması;
- 13) Sorğu nəticəsində əldə edilən məlumatların statistik xarakteristikalarının təyin edilməsi;
- 14) Seçmə müşahidəsi zamanı buraxılmış səhvlərin (xətaların) qiymətləndirilməsi;
- 15) Seçmə müşahidəsinin məlumatlarının statistik təhlili;
- 16) Seçmə müşahidəsi məlumatlarına əsasən yekun göstəricilərin hazırlanması;
- 17) Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi.

Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatı prosesinin tipik sxemi aşağıdakı kimidir:(11)

Şəkil 1.1 Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatı prosesinin tipik sxemi.

Ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqi ilə xüsusi hazırlıq keçmiş büdcə statistikləri-intervüyerlər məşğul olurlar. Intervüyerlərin sayı büdcəsi tədqiq edilən ev təsərrüfatlarının sayına görə müəyyən edilir.(14)

Büdcə statistikinin-intervüyerin əsas vəzifəsi tədqiq edilən ailələrin büdcələrinə dair tam və düzgün məlumat əldə etməkdir. Bu isə büdcə statistikinin öz vəzifələrinin

nə dərəcədə ciddi yerinə yetirməsindən çox asılıdır. Beləliklə, ailə büdcəsini tədqiq edən statistik-intervüyer:

- Ailə büdcələrinin tədqiqi proqramını və ailələrdə onun tətbiqinə dair təlimatı diqqətlə öyrənməlidir;
- Ailənin gəlirləri, xərcləri və istehlakına dair ailədə aparılan qeydiyyatın tamlılığına və dəqiqliyinə nail olmalı və onları təhlil etməyi bacarmalıdır;
- Ailə büdcəsi haqqında məlumatları ailə üzvlərindən yalnız sorğu yolu ilə, habelə gəlirlər, xərclər və istehlakla dair ilkin qeydiyyata əsasən əldə etməlidir;
- Tədqiq edilən ailələrdə büdcənin məxarici ilə mədaxili arasında balans əlaqəsini müəyyən etməlidir;
- Tədqiq edilən ailələrin cins, yaş və məşğuliyyət tərkibi, mənzil şəraiti, yardımçı təsərrüfatlarının olub-olmaması, başqa ailələrlə və ayrı-ayrı şəxslərlə iqtisadi əlaqələrinə dair məlumatla malik olmalıdır;
- Tədqiq edilən ailə üzvlərinin işlədikləri idarə, müəssisə və təşkilatlarda onların əmək haqqı, pensiya, yardım və sairəyə dair hər ay məlumat almalıdır;
- Büdcəsi tədqiq edilən ailələrin üzvlərinin işlədiyi kollektivlərin ictimai təşkilatları ilə birlikdə büdcə tədqiqatının mahiyyəti haqqında kütləvi-izahat işi aparmalıdır;
- Respondentlərdən nəzərdə tutulmuş müddətdə, keyfiyyətli və operativ sorğu aparmalıdır;
- Respondentlərin cavablarını heç kimə bildirməməlidir. Bu cavabların anonim saxlanmasına intervüyer şəxsən cavabdehdir.
- Statistika idarəsindən başqa heç kimə ev təsərrüfatlarının tədqiqatı materiallarını bildirməyə ixtiyarı yoxdur.

Hər bir intervüyerdə statistika tədqiqatına düşmüş ev təsərrüfatlarının ünvanları olmalıdır. O, qrafikdə göstərilən müddətdə müşahidənin aparılması nəzərdə tutulan vaxta ciddi əməl etməlidir. Göstərilən vaxtda ev təsərrüfatına getmək mümkün olmadıqda (xəstəlik, məzuniyyət və s.) əsas və ya rüblük sorğu blankının birinci və ikinci səhifələrində bu dəyişikliklər barədə müvafiq qeydlər etməlidir.

İntervüyer ailəyə birinci dəfə getməzdən ən azı yeddi gün əvvəl statistika idarəsindən aldığı məktubu büdcəsi tədqiq ediləcək ailəyə göndərməlidir. Həmin məktubun sonunda, sorğunun qrafikdə nəzərdə tutulan vaxtı da göstərməlidir.

İntervüyer ev təsərrüfatına ilk dəfə gələrkən özünü ailəyə təqdim edərək respublika DSK-də işlədiyini bildirir və bir neçə gün əvvəl onlara gəlir və xərclərin sorğusu keçiriləcəyinə dair məktub göndərdiyini xatırladır. Ev təsərrüfatı belə tədqiqatın aparılmasına razı olduqda intervüyer büdcə tədqiqatının mahiyyəti, məqsədi və aparılma qaydası haqqında ətraflı izahat verir. Əgər respondent söhbəti davam etdirmək istəmirsə və belə tədqiqatın aparılmasına razı deyilsə intervüyer onun səbəbini soruşmalı və söhbəti başqa vaxta keçirməyə cəhd etməlidir.

Ev təsərrüfatını tədqiqata cəlb etməyə çalışarkən intervüyer nəzakətli olmalı, öz qərarını ailəyə zorla qəbul etdirməməli, yaranmış konkret vəziyyətdən çıxış etməli, heç vaxt sorğunun məcburi olduğunu bildirməməli yalnız inandırıcı qanuni üsullardan istifadə etməlidir. İntervüyer ev təsərrüfatına birinci dəfə getmək üçün ətraflı plan qurmalıdır. Əgər intervüyerdə tədqiq ediləcək ev təsərrüfatının soyadı yoxdursa və yalnız onun ünvanı məlumdursa həmin ünvanda neçə ev təsərrüfatının yaşadığı müəyyənləşdirilməlidir. Konkret ünvanda bir, iki və daha çox ev təsərrüfatı yaşaya bilər. Əgər göstərilən ünvanda bir neçə ev təsərrüfatı yaşayırsa ev kirayəsini ödəyən ev təsərrüfatını seçmək lazımdır. Ünvanda yaşayan ev təsərrüfatının hər ikisi ev kirayəsini eyni məbləğdə ödəyirsə əlifba sırası ilə birinci ailə və yaxud da təsadüfi seçmə üsulu ilə onlardan biri seçilməlidir.

Ünvanda göstərilən ev təsərrüfatı tədqiqatda iştirak etməkdən qəti surətdə imtina edərsə (Adətən həyat səviyyəsi çox yüksək olan və ya müxtəlif sabibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan ailələr tədqiqatdan yayınmağa çalışırlar.) intervüyer ondan bəzi mühüm məlumatları alıb əsas sorğu anketinin 2-ci səhifəsinə yazmalı və statistika idarəsinə təqdim etməlidir.

Ev təsərrüfatının üzvləri və onun başçısı qaib olduqda intervüyer həmin ev təsərrüfatına iki dəfə (müxtəlif günlərdə və saatlarda) getməlidir və lazım gələrsə növbəti görüşün tarixi və saatını təyin etmək üçün statistika idarəsindən aldığı xüsusi vəərəqədə xahişnamə yazmalıdır. Əgər intervüyer ev təsərrüfatına üç dəfə (kənd

yerlərində iki dəfə) getdikdən sonra tədqiq edilməsi nəzərdə tutulan ev təsərrüfatı ilə görüşə bilməyibsə bu barədə statistika idarəsinə xəbər verməlidir. Tədqiqatda iştirakdan imtina edən ev təsərrüfatını intervüyer başqası ilə əvəz edə bilməz. Həmin ev təsərrüfatını tədqiq edilənlərin siyahısından yalnız statistika idarəsi çıxara bilər.

Ev təsərrüfatı tədqiqatda iştirakdan tam imtina etdikdə və ya yaşayış yerini dəyişdikdə, qoca, xəstə, əqli zəif şəxslərlə sorğunun keçirilməsi baş tutmadıqda və s. statistika idarəsi onu başqası ilə əvəz etməlidir. Lakin belə əvəz etmədən qabaq intervüyer tədqiqatda iştirak etməkdən imtina edən ev təsərrüfatını öz qərarından dönməyə inandırılmalıdır. Yalnız onun bu cəhdi baş tutmadıqdan sonra həmin ev təsərrüfatının başqası ilə əvəz edilməsi haqqında məsələ qaldırmaq olar.

Büdcəsi tədqiq edilən ev təsərrüfatı öz yaşayış yerini dəyişdikdə intervüyer onun yeni ünvanını müəyyənləşdirərək statistika idarəsinə bildirməlidir. Statistika idarəsi həmin ailənin bundan sonra tədqiqatda iştirak edib etməməsi haqqında qərar qəbul etməlidir.

İl ərzində müşahidə aparılan ev təsərrüfatının tərkibində müxtəlif dəyişikliklər (məsələn, ərlə arvadın nigahı pozularsa) baş verə bilər. Boşanma halı olduqda boşanan ər və ya arvad (bəzən də hər ikisi) öz əvvəlki yaşayış yerini dəyişə bilər, yaxud da hər ikisi eyni mənzildə qalaraq ayrıca təsərrüfat kimi yaşaya bilərlər. Ərlə arvad müxtəlif ünvanlara köçdükdə onların keçmiş ailələrinin büdcələrinin tədqiqi dayandırılır. Əgər onlardan biri keçmiş ünvanda yaşayarsa və tədqiqatda iştirak etməyə razılıq verərsə intervüyer ev təsərrüfatının nəzarət vərəqində müvafiq qeydlər etdikdən sonra öz tədqiqatını davam etdirir.

Keçmiş ərlə arvad seçməyə düşmüş ünvanda yaşayarsa və onların ailə büdcələrini tədqiq etmək daha mümkün deyilsə intervüyer həmin ailəni tədqiqatdan çıxarmaq üçün statistika idarəsi qarşısında məsələ qaldırmalıdır.

Ev təsərrüfatının başçısı iki həftəlik gündəliyin doldurulacağı və ya rüblük sorğunun keçiriləcəyi ərafədə müvəqqəti qaib olacağını bildiribsə intervüyer bu işlərin görülməsi müddətinin dəyişdirilməsinin vacibliyini statistika idarəsinə bildirməli, statistika idarəsi isə kompyuterdə bu dəyişikliyi etməlidir. Əgər büdcəsi tədqiq edilən təsərrüfat başçısı rüb ərzində xəstəlik, təcili ezamiyyət və başqa bu kimi

təsadüfi səbəblər üzrə qaib olarsa, intervüyer gündəlik uçot anketini doldurmaq üçün ailəyə bir daha getməli və ya rüblük sorğunu başqa vaxta keçirməlidir.

Tədqiq edilən ev təsərrüfatı öz büdcələri haqqında düzgün və tam məlumat verməlidir. Əgər həmin ev təsərrüfatlarından biri öz büdcələrinə dair qeyri-düzgün və ya natamam informasiya verərsə, intervüyer bu səhvlər haqqında onlara xəbərdarlıq etməli və keyfiyyətli informasiya vermələrini xahiş etməlidir. Səhv məlumat təqdim edən ev təsərrüfatı öz səhvini düzəltmədikdə intervüyer bu barədə statistika idarəsinə xəbər verməli və orada həmin ailənin tədqiqatından çıxarılması haqqında qərar qəbul edilməlidir.

İntervüyer rüb ərzində ev təsərrüfatına 5 dəfədən az olmayaraq getməlidir. Hər gedişin konkret məqsədi olmalıdır.

İntervüyerin ev təsərrüfatına birinci gedişi rüb başlayan kimi, ev təsərrüfatlarına gedərək onlarla münasibət yaratmaq, tədqiq ediləcək ev təsərrüfatına tədqiqatın məqsədi, vəzifələri və tədqiqatda iştirak etdiklərinə görə həmin ev təsərrüfatının görəcəyi işi aydınlaşdırmaq məqsədi güdməlidir. O, ev təsərrüfatına birinci gedişi zamanı “Rüblük gəlir və xərclərin qeyd olunması üçün yaddaş kitabçası”nı doldurmaq üçün ailə üzvlərinə təqdim edir və onun doldurulma qaydalarını izah edir və əsas sığınun keçirmək üçün gün təyin edir.

İntervüyerin ikinci gedişinin məqsədi ev təsərrüfatı üzvlərini sorğu etməklə “əsas sorğu anketi” adlanan 1 sayılı büdcə formasını doldurmaq, həmcinin rübün növbəti iki həftəsində “Gündəlik xərclərin uçotu” adlanan 2 sayılı büdcə formasının doldurulma vaxtını ev təsərrüfatına bildirmək və bu məqsədlə ev təsərrüfatı ilə görüş vaxtını müəyyən etməkdir. İntervüyer ikinci gedişində eyni zamanda birinci gediş zamanı ev təsərrüfatı üzvlərinə təqdim etdiyi “Rüblük gəlir və xərclərin qeyd olunması üçün yaddaş kitabçası”na edilmiş qeydləri də yoxlayır.

İntervüyer ev təsərrüfatına üçüncü gedişi zamanı həftəlik gündəliyi ev təsərrüfatına verir və onun necə doldurulması qaydalarını izah edir, eyni zamanda “Rüblük gəlir və xərclərin qeyd olunması üçün yaddaş kitabçası”na edilmiş qeydləri yenə yoxlayır və iki həftəlik gündəliyi ev təsərrüfatları götürülmək üçün onlarla görüş vaxtını təyin edir.

İntervüyer dördüncü gedişi zamanı 2 həftəlik dövrdən sonra anketləri yığır , yazıların tamlığını yoxlayır, “Rüblük gəlir və xərclərin qeyd olunması üçün yaddaş kitabçası”na edilmiş qeydləri bir daha yoxlayır və rüblük sorğu üçün gün təyin edir.

İntevüyerin beşinci gedişinin məqsədi ev təsərrüflarının gəlir və istehlak xərcləri barəsində ailə üzvlərinin rüblük sorgusunu keçirmək və tədqiqatda iştirak etdikləri üçün ev təsərrüfatları üzvlərinə təşəkkür etməkdən ibarətdir.

Ev təsərrüfatına gedişlərin yuxarıda göstərilən ardıcılıqlı hər rüb təkrar olunur.

İntervüyer ev təsərrüfatına gedərkən sorğunun keçirilməsi üçün müəyyən edilmiş ümumi qaydalara ciddi əməl etməlidir. O, hər bir sualı olduğu kimi, anketdə yazılmış ardıcılıqlıya verməli, formulyarda oxla göstərilən suallara xüsusi fikir verməlidir. Əgər qoyulmuş sual respondentə aydın deyilsə intervüyer onu bir də oxumalıdır. İkinci dəfə oxuduqdan sonra sualın mənası respondentə aydın olmazsa intervüyer onun mənasını izah etməlidir. Respondentə aid olan bütün suallara cavab verilməlidir.

İntervüyer anketi tədqiq edilən ailədə olduğu zaman doldurulmalı və ailənin icazəsi olmadan heç bir dəyişiklik və düzəliş etməməlidir.

İntervüyer bütün tədqiqat formalarına ailənin identifikasiya kodunu yazmalıdır. Hər bir ailəyə ayrıca kod verilir. Kodlar tədqiqata başlayarkən intervüyerə verilən qrafikdə göstərilir. Hər bir ailənin sorğu vərəqəsində bu kodun düzgün yazılmasına xüsusi fikir vermək lazımdır.

Ev təsərrüfatının tədqiqatı işində məlumatların düzgünlüyünün təmin edilməsi çox vacibdir. Bu işə intervüyerin ailələrə təyin edilmiş vaxtda getməsindən və onun apardığı işin keyfiyyətindən asılıdır.

İntervüyer gördüyü işə dair statistika idarəsinə vaxtaşırı məlumat verir. Əsas sorğu vərəqəsinin ikinci səhifəsində və rüblük sorğu vərəqələrində intervüyerin ev təsərrüfatına getməsinin tarixi və bu gedişin nəticələrinə dair qeydlər edilir. Bu yazılar bir növ intervüyerin statistika idarəsi qarşısında hesabatıdır. Statistika idarəsi rübdə bir dəfədən az olmayaraq intervüyerin işini yoxlamalı və tədqiq olunan iki ev təsərrüfatında nəzarət sorğusu keçirməlidir.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti “Dövlət statistika orqanları tərəfindən büdcələri müşahidə olunan ev təsərrüfatlarına öz gəlir və xərclərinin uçotunu apardıqlarına görə ödənilən pul vəsaitinin məbləğinin müəyyən edilməsi haqqında” qərarına əsasən 1 yanvar 2018–ci ildən etibarən büdcələri tədqiq edilən ev təsərrüfatlarına onların gəlir və xərclərinin uçotunu apardıqlarına görə 10 manat məbləğində aylıq pul vəsaiti ödənilir. Bu ödəmə hər il üzrə dövlət büdcəsində Azərbaycan Respublikası DSK –nin saxlanması xərclərinin tərkibində bu məqsəd üçün ayrılan vəsait hesabına həyata keçirilir. Xatırladaq ki, son dövrlərdəki büdcələri tədqiq edilən ev təsərrüfatlarına ayda 1,65 manat pul ödənilirdi.

Beləliklə, ev təsərrüfatları büdcə tədqiqatının müntəzəm aparılması tədqiq edilən əhali qruplarında maddi rifahı və mədəni səviyyəni, habelə onların dəyişməsi meyllərinin qanunauyğunluqlarını aşkar etməyə imkan verir və bu tədqiqat seçilmiş ev təsərrüfatları üzvlərinin razılığı ilə könüllülük prinsipinə əsasən aparılır.

1.3 Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə tədqiqatının proqramı və onun məzmunu

Ev təsərrüfatları büdcələrinin tədqiqinin ən əsas və məsuliyyətli mərhələsi onun proqramının hazırlanmasıdır. Statistika müşahidəsinin proqramı tədqiqatın məqsədindən asılı olaraq müəyyən edilir.

Ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqi proqramının məzmunu əhalinin həyat səviyyəsini xarakterizə edən əlamətlərin cəmindən və büdcə statistikasının qarşısına qoyulan məqsəddən asılı olaraq müəyyən edilir. Mürəkkəb sosial-iqtisadi hadisə olan həyat səviyyəsi insanın maddi və mənəvi tələblərinin ödənilmə dərəcəsi ilə müəyyən edilir. Ev təsərrüfatları büdcələrinin tədqiqi statistikasının vəzifəsi əhalinin müxtəlif qrupları və təbəqələrinin həyat səviyyələrinə dair məlumat əldə etmək və onları təhlil etməkdən ibarət olduğuna görə büdcələrin seçmə üsulu ilə tədqiqinin proqramı elə qurulur ki, toplanmış məlumatlar büdcəsi tədqiq edilən ailələrin həyat səviyyəsini tam xarakterizə edə bilən əlamətləri əhatə etsin. Odur ki, büdcə tədqiqatının proqramı ölkənin bütün iqtisadi, coğrafi bölgələrində yaşayan əhalinin ayrı-ayrı qruplarının həyat səviyyəsini və onların xarakterik cəhətlərini əks etdirməlidir.

Ev təsərrüfatları büdcələrinin statistik tədqiqinin proqramı öz əksini statistika formulyarlarında tapır. Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin tədqiqi aşağıdakı əsas formulyarlar üzrə aparılır:

- “Əsas sorğu anketi” (1 sayılı büdcə forması)
- “Gündəlik xərclərin uçotu” (2 sayılı büdcə forması)
- “Rüblük gəlir və xərclərin uçotu” (3 sayılı büdcə forması)
- “Rüblük gəlir və xərclərin qeyd olunması üçün yaddaş kitabçası” ”(4 sayılı büdcə forması)

"Əsas sorğu anketi" (1 sayılı büdcə forması) tədqiqatın başlanğıcında intervüyer tərəfindən ev təsərrüfatı başçısı ilə sorğu-söhbət əsasında doldurulur.

Anketin doldurulmasına başlayarkən intervüyer əvvəlcə vacib olan ilkin məlumatları doldurmalı və sorğu nəticələrinin kodlarını göstərməlidir. Doldurulması vacib olan ilkin məlumatlara mənzilin tipi (ayrıca mənzil, ayrıca ev, kommunal mənzil, evin bir hissəsi, yataqxana), bu ünvanda yaşayanların sayı, həmin ailədə uşaqların və qocaların olmasına dair informasiya aiddir. Bu məlumatlar hətta seçilmiş ailə sorğudan imtina etdiyi halda da (təqribi olsa da) əldə edilməlidir. Əgər sorğu baş tutmayıbsa bu məlumatları həmin ailənin üzvlərindən birindən, ya da qonşulardan alınmalıdır. Əgər sorğu baş tutubsa həmin sualların cavabını intervüyer sorğudan sonra özü doldurmalıdır.

"Əsas sorğu anketi"ndə ailənin mənzil şəraiti, şəxsi yardımçı təsərrüfatı, ev təsərrüfatı üzvlərinin təhsili, məşğuliyyəti və sağlamlığına aid məlumatları əhatə edən bölmələr vardır.

"Gündəlik xərclərin uçotunda (2-sayılı büdcə, forması) hər rübün iki mülxətəlif həftəsində hər gün ərzində ailənin xərcləri və istehlakına dair məlumat yazılır. Gündəlik alkoqollu içkilər də daxil olmaqla ərzaq məhsullarının, habelə, ev heyvanları üçün yem məhsullarının satın alınması və evdən kənar qidalanmağa çəkilən xərcləri, pulsuz alınmış və istehlak olunmuş məhsullar, qeyri-ərzaq mallarının satın alınması və xidmətlərə çəkilən xərcləri yazmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Gündəlikdə konkret tarixdə alınmış və istehlak edilmiş məhsulların dəqiq adı (məsələn. "ət" yox, "qoyun əti" və ya "mal əti" kimi), miqdarı və ona xərclənmiş

məbləğ aydın yazılmalıdır. Gündəlik doldurulan gün ailədə qidalanmış şəxslərin sayı da göstərilməlidir. Gündəlikdə hər bir xərc ayrıca sətirdə yazılır.

Ərzaq mallarının satın alınmasına dair səhifəyə konkret ərzağın haradan alınması barədə qeydlər edilir. Bu qeydləri sadələşdirmək məqsədiylə həmin ticarət müəssisəsinin tipini göstərən sözlərin baş hərflərindən istifadə etmək mümkündür.

"Ev təsərrüfatlarının rüblük gəlir və xərclərin uçotunda paltara və ayaqqabıya, ev əşyalarına, mebelə, müxtəlif xidmətlərə, mənzil-kommunal xidmətlərinə, şəxsi yardımçı təsərrüfata, səhiyyəyə və sairəyə çəkilən xərclərə, habelə ev təsərrüfatının rüb ərzində əldə etdiyi gəlirlərin məbləği, mənbəyi, quruluşunun qeydə alınması üçün ayrıca bölmələr vardır. Bu forma həcmində və əhatə etdiyi sualların sayına görə ev təsərrüfatları büdcələrinin tədqiqi zamanı istifadə edilən formulyarların ən böyüyüdür. Onun ayrı-ayrı suallarının düzgün başa düşməsinə təmin etmək üçün müvafiq təlimatda geniş şərtlər verilmişdir.

Rüblük gəlir və xərclərin qeyd olunması üçün yaddaş kitabçası intervuyer tərəfindən ailəyə təqdim edilir və onun doldurulma qaydalarını izah edilir. Kitabçada ailənin daimi və müəyyən edilmiş məbləğdən yuxarı dəyəri olan iri gəlir və xərcləri ardıcıl olaraq həmin gün ayrıca sətirdə yazılır. Yazılar imkan daxilində dəqiq yazılmalıdır.

Yuxarıda göstərilən formulyarlardan əlavə əhalinin həyat səviyyəsini öyrənmək məqsədiylə köməkçi formulyarlardan da istifadə olunur. Köməkçi formalar ailələrin birdəfəlik tədqiqi zamanı istifadə olunur. Bu formalarda alınması nəzərdə tutulan məlumat müntəzəm tədqiqat formalarında olmur. Məsələn, birdəfəlik sorğu yolu ilə aparılan tədqiqat zamanı əhalinin tədqiq edilən qrupunun əmtəələrə və xidmətlərə tələblərinin ödəmə qabiliyyətinə dair, vaxt büdcəsinə dair, əhalinin müxtəlif mədəni-məişət malları ilə təmin olunması, onların əldə edildiyi vaxta, ictimai-iaşə xidmətlərindən istifadə etmələrinə, mənzil-məişət şəraitinə, mal-qaranın məhsuldarlığına və sairəyə dair məlumat toplanılır.

Tədqiqatın proqramına daxil olan formaların bir çoxunun mühüm xüsusiyyəti alınmış məlumatlardakı qarşılıqlı balans əlaqəsidir. Məhz bu üsulun köməkliyi ilə alınmış informasiyanın tamlığı və düzgünlüyü təmin edilir, təhlili asanlaşır. Məsələn,

tədqiq edilən dövr ərzində ailənin məsrəfləri, qalıqları nəzərə almaqla pul gəlirlərinə uyğun gəlməlidir.

Seçmə üsulu ilə ailə büdcələrinin tədqiqi proqramını hazırlayarkən qoyulmuş sualların aydınlığına xüsusi diqqət yetirilir. Qoyulmuş sualların müxtəlif formada başa düşülməsi alınacaq cavabların qeyri-düzgünlüyünə səbəb olar və onların yekunlaşdırılmasını çətinləşdirə bilər. Belə hala yol verməmək üçün hər bir formanın düzgün doldurulmasına dair təlimatlar hazırlanır.

Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə tədqiqinə dair təlimat aşağıdakı bölmələrdən ibarət olur:

1. Ev təsərrüfatı büdcələrini tədqiq edərkən statistikanın və büdcə statistikasının vəzifələrinin müəyyən edilməsi;
2. Büdcə tədqiqatı zamanı istifadə olunan formaların (formulyarların) doldurulması;
3. Ev təsərrüfatı büdcələri tədqiqatının yekunlarının ümumiləşdirilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi;
4. Tədqiqatdan çıxarılan ev təsərrüfatlarının dəyişdirilmə qaydalarının müəyyən edilməsi;
5. Ev təsərrüfatları gəlirləri və xərclərinin lüğətinin müəyyən edilməsi.(8)

Ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqinin seçmə üsulu proqramı bu ailələrdə gəlirlərin formalaşmasının xüsusiyyətlərini, ərzaq və sənaye mallarının istehlakının mənbələrini, ailə üzvlərinin yaş-cins tərkibini, məşğulliyətini, ailənin mənzil şəraiti və sairəyə dair məlumatları özündə əks etdirir.

Fəhlə və qulluqçu ailələrinin gəlirlərinin əsas mənbəyi əmək haqqıdır. Bu ailələrin gəlirlərinin başqa bir hissəsi ictimai istehlak fondlarından alınan ödənişlər (pensiya, təqaüd, müxtəlif yardımlar) hesabına yaranır. Kənd yerlərində yaşayan fəhlə və qulluqçu ailələrinin gəlirlərinin bir hissəsi də öz şəxsi həyatı təsərrüfatlarından əldə edilir. Əsas iş yerindən kənarında işləməklə, istiqraz və lotoreyalarının uduşundan, əmanət banklarına qoyulmuş əmanətləri üçün əldə edilən dividendlərdən və başqa mənbələrdən də fəhlə və qulluqçu ailələrinin büdcəsinə pul daxil ola bilər.

Ona görə də ev təsərrüfatı büdcələrinin gəlir hissəsinin tədqiqinin proqramı

elə tərtib edilir ki, gəlirlərin mümkün olan bütün mənbələrini əhatə etsin. Büdcələrin məsarif hissəsinin proqramı hazırlanarkən tədqiq ediləcək ailələr qrupunun həyat şəraitinin xüsusiyyətləri nəzərə alınır. Məsələn, ailələrin ərzaqla təmin olunmasını xarakterizə etmək məqsədi ilə proqram elə qurulur ki, tədqiqat nəticəsində istehlak edilən ərzaqın miqdarı, tərkibi, dəyəri və onların daxil olma mənbələri haqqında dəqiq məlumat əldə etmək mümkün olsun.

Əvvəldə deyildiyi kimi, ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqi üzrə formulyarlarda çox saylı suallara cavab alınması nəzərdə tutulur. Bu suallar məzmunlarına görə aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

I. Ailələrin tərkibi – ailə üzvlərinin cins, yaş, peşə, təhsil səviyyəsinə görə tərkibi, onların iş yeri, ixtisası, oxuduğu yer, işlədiyi günlərin sayı və s.

II. Pul gəlirləri - işləyən ailə üzvlərinin əmək haqqı və ödənişləri, pensiya, təqaüd, sosial sığorta üzrə yardımlar, müəssisə, təşkilat və idarələrin uşaq müəssisələrində uşaqların saxlanması üçün verdiyi dotasiyalar, ictimai fondlar hesabına istirahət evlərinə, sanatoriyalara və başqa yerlərə «ödənişlərin ödənilməsi, məhsul və ya başqa əşyaların satışından alınan gəlirlər və s.

III. Ərzaq və sənaye mallarının alınmasına çəkilən xərclər.

IV. Qeyri-əmtəə məsrəfləri - teatra, kinoya, lektoriyalara getmək üçün, sanatoriyalara, istirahət evlərinə göndərişlərin, uşaq müəssisələrində uşaqların saxlanması, məişət xidməti idarələrinin xidmətlərinə, nəqliyyata, poçt-teleqraf və kommunal xidmətlərinə çəkilən xərclər və s.

V. Köməkçi şəxsi təsərrüfatda mal-qara və quşların saxlanmasıdan alınan gəlir.

VI. Mal-qaranın saxlanması xərcləri

VII. Yanacaqın mədaxili və sərfi

VIII. Kəndli təsərrüfatlarında bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının istehlak və satışından alınan gəlirlər.

Büdcə tədqiqatının proqramında istehsal və istehlak olunan maddi nemətlərin miqdarı ilə yanaşı onların orta qiymətləri və tariflər haqqında da məlumat verilir. Belə informasiya ev təsərrüfatlarının real istehlakının zaman və məkan daxilində qiymətləndirilməsi üçün çox gərəklidir.

II FƏSİL Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin tədqiqatı üçün seçmə məcmusunun formalaşdırılması

2.1 Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin tədqiqatı üçün seçmə şəbəkənin qurulması

Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin seçmə tədqiqatı üçün ev təsərrüfatlarını seçərkən baş məcmudan istifadə olunur. Baş məcmu bütün tiplərdən olan ev təsərrüfatlarının hamısını (kollektiv ev təsərrüfatları hesab olunan xəstəxanalar, internat-evlər, internat-məktəblər və s. istisna olmaqla) özündə əks etdirir. "Statistikanın ümumi nəzəriyyəsi" kursundan məlum olduğu kimi, seçmə məcmunu formalaşdırmaq üçün seçmənin obyektini, vahidini, əlamətini və s. müəyyən etmək lazımdır.

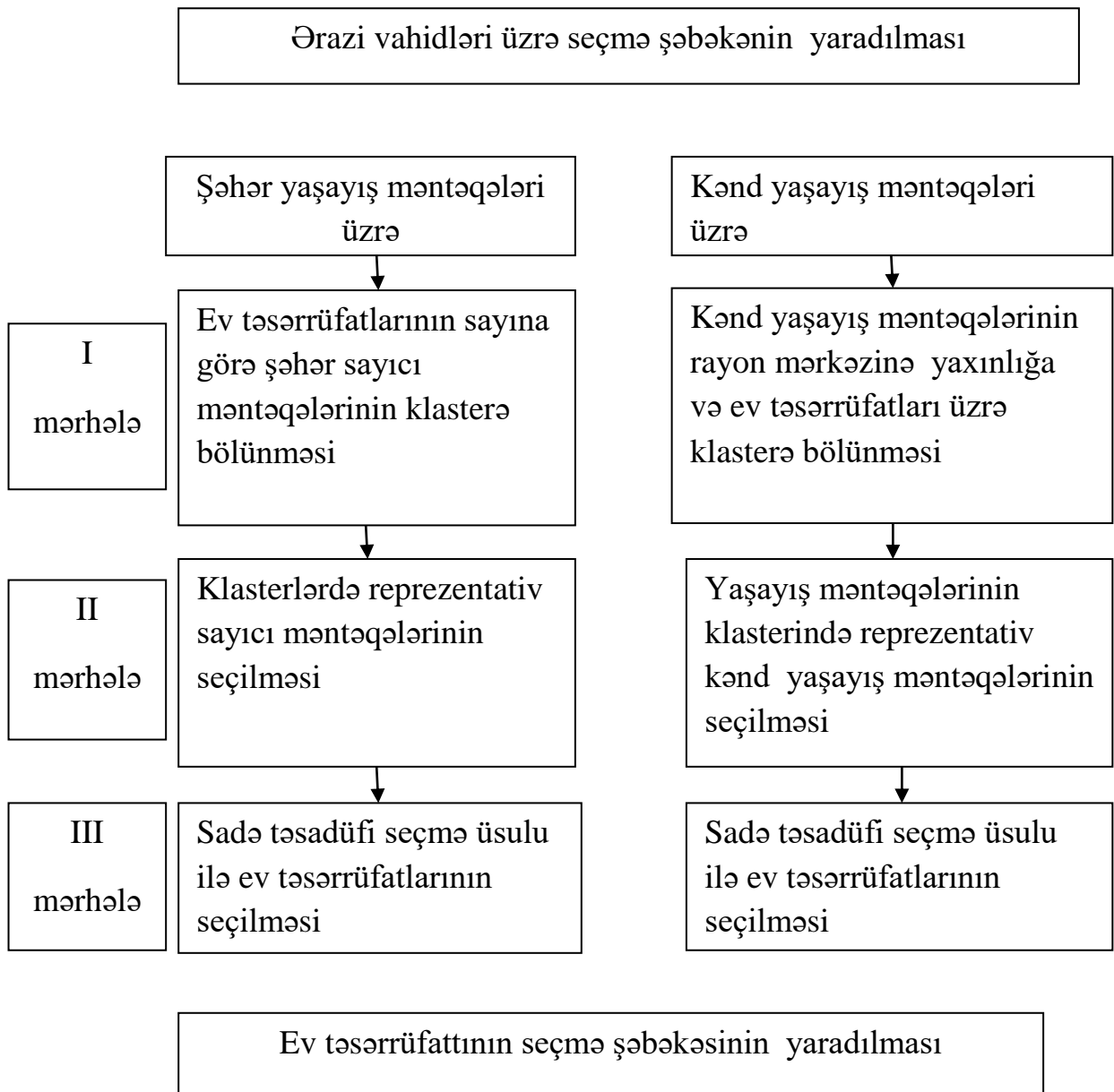
Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin seçmə metodu ilə öyrənərkən seçmə vahidi ev təsərrüfatlarıdır. Baş məcmudan vahidlər müxtəlif üsullarla seçilsə də, respublikada məcburi köçkünlər də nəzərə alınmaqla, bütün yaşayış məntəqələrində ev təsərrüfatları büdcələrinin statistik tədqiqatını apararkən hər bir ev təsərrüfatının seçmə məcmuya eyni ehtimalla təsadüfi qaydada düşməsi təmin edilir və bu zaman yaşayış məntəqələri iki yerə bölünür:

- 1) şəhər yaşayış məntəqələri;
- 2) kənd yaşayış məntəqələri.

Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə tədqiqatı məcburi köçkün ailələrinin məskunlaşdığı rayon və şəhərlərdə də müşahidəyə cəlb edilməklə respublikanın bütün ərazisini əhatə edir. Bu zaman hər bir şəhər, qəsəbə və kəndlərdə yaşayanların sayına uyğun olaraq ev təsərrüfatları seçilir. Şəhər və kənd yaşayış məntəqələrində seçmə planını hazırlayarkən şəhərlər, kəndlər və qəsəbələr üçün ev təsərrüfatlarının sayı bu planda ayrılıqda göstərilir.

Ev təsərrüfatları büdcələrinin tədqiqatı zamanı seçmə məcmunu formalaşdırarkən ev təsərrüfatları seçmə şəbəkəsi yaradılır. Azərbaycan Respublikası

Dövlət Statistika Komitəsində aşağıdakı metoddan istifadə edərək ev təsərrüfatlarının seçmə şəbəkəsi hazırlanır(10)

Şəkil2.1 Ev təsərrüfatlarının seçmə şəbəkəsi.

Şəkildən görüldüyü kimi, ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə tədqiqatını aparmaq üçün ev təsərrüfatlarını seçərkən əvvəlcə ərazi vahidləri üzrə seçmə şəbəkəsi yaradılır. Ərazi vahidləri üzrə seçmə şəbəkənin yaradılması aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- 1) Şəhər və kənd yaşayış məntəqələri üzrə seçmə planını hazırlamaq;
- 2) Şəhər yaşayış məntəqəsi üzrə əhali siyahıyaalınması informasiya bazasını yaratmaq;

- 3) Şəhər yaşayış məntəqəsində sayıcı məntəqələrini qruplaşdırmaq;
- 4) Kənd yaşayış məntəqələrinin rayon mərkəzindən uzaqlığına görə qruplaşdırmaq;
- 5) Ev təsərrüfatlarını seçmək.

Şəhər və kənd yaşayış məntəqələrində seçmə planını hazırlanması mərhələsində elə üsullar seçilməlidir ki, bu zaman qiymətləndirmə göstəriciləri parametri düzgün təmsil etsin. Əks halda müşahidə nəticəsində əldə olunan yekun məlumatlar keyfiyyətsiz olur və seçmə məcmunun göstəriciləri ilə baş məcmunun göstəriciləri arasında fərq əmələ gəlir.

Seçmə zamanı aşağıdakı ehtimal olunan seçmədən istifadə edilməsi nəzərdə tutulur:

- 1) Seçmə planı və seçmə sxemi (məlumatlar yığılmamışdan əvvəl);
- 2) Hər hansı bir parametri təyin etmək üçün qiymətləndirmə funksiyası (məlumatlar yığıldıqdan sonra).

Seçmə planı dedikdə baş və seçmə məcmunu, eyni zamanda mümkün seçmələrin ehtimal dərəcəsini müəyyən edən xüsusiyyətlərin yığılımı nəzərdə tutulur.

Seçmə sxemi seçmə planı əsasında seçmənin aparılması metodunu təsvir edir.

Hər hansı bir parametri üzrə qiymətləndirilən göstəricini hesablamaq üçün tətbiq edilən riyazi funksiya qiymətləndirmə funksiyası adlanır. Qiymətləndirmə funksiyası parametrlərin formasına uyğun olaraq seçilir. Qiymətləndirmə funksiyasının seçmə planı ilə birgə əlqələndirilməsinə seçmənin strategiyası deyilir. Seçmə zamanı mümkün strategiyalardan bu müəyinəyə uyğun gələnini, yəni ən səmərəlisini seçmək lazımdır. Hər hansı bir strategiyanın səmərəliliyini müəyyən etmək üçün qiymətləndirmə funksiyasının seçmə planı ilə birgə əlqələndirilməsi nəticəsində alınan sisteməlik xətanı (kənarlaşmanı), dispersiyanı və orta kvadratik uzaqlaşmanı nəzərdən keçirmək lazımdır.

Sisteməlik xəta dedikdə, seçmə müşahidəsinin bütün mümkün nəticələri başa düşülür. Kənarlaşma seçmə müşahidəsində alınacaq müəyyən parametrlərin mümkün qiymətləndirmə göstəricilərinə aiddir. Bu anlayışı aydınlaşdırmaq üçün

riyazi gözləmə anlayışından istifadə edilir. Riyazi gözləmə mümkün qiymətləndirmə göstəricilərinin orta qiyməti kimi müəyyən edilir.

Seçmənin qiyməti o zaman dəyişməz olur ki, seçmə həcmnin hər hansı ixtiyari qiymətində onun riyazi gözləməsinin qiyməti baş məcmunun parametrinin orta qiymətinə bərabər olur. Yəni

$$M(x) = M\left(\frac{\sum x_i}{n}\right) = \frac{1}{n}M(\sum x_i) = \frac{1}{n}(\sum M(x)_i) = \bar{M}(x)$$

Deməli, baş məcmunun orta qiyməti seçmə məcmunun orta qiymətinin riyazi gözləməsinə bərabərdir.

Kənarlaşma seçmə məcmunun parametr qiyməti və ağırlıq mərkəzi arasında olan fərqə bərabərdir. Kənarlaşma aşağıdakı hallarda baş verə bilər:

- 1) baş məcmunu ilə seçmə məcmunu tam əhatə etmədikdə ;
- 2) Seçmə planı ilə qiymət funksiyası pis uzlaşdıqda;
- 3) Seçmə müşahidəsi zamanı məlumat tam olmadıqda.

Kənarlaşmanın qiyməti sifira bərabər olarsa, bu zaman qiymətləndirmə funksiyası kənarlaşmayan və keyfiyyətli sayılır.

Qiymətləndirmə funksiyasının dəyişməsini səciyyələndirmək üçün dispersiya və orta kvadratik kənarlaşma göstəricilərindən istifadə edilir.

Dispersiyanı

$$\sigma^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2$$

düsturu ilə, orta kvadratik kənarlaşmanı isə

$$\sigma = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}$$

yəni

$$\sigma = \sqrt{\sigma^2}$$

düsturları ilə hesablamaq olar.

Müşahidə edilən təsadüfi kəmiyyətin nisbi ifadədə dəyişməsini xarakterizə edən göstərici variasiya əmsalıdır. Variasiya əmsalı aşağıdakı kimi hesablanır:

$$V = \frac{\sqrt{\sigma^2}}{\bar{x}} * 100\%$$

Bu düsturlarda:

$\bar{x}$ - orta kəmiyyəti;

x_i - əlamətin qiymətini göstərir

Qiymətləndirmə funksiyası ilə seçmə planı müəyyən edildikdən sonra seçmənin həcmi təyin olunur. Seçmənin həcmi müəyyən edərkən iki amilə xüsusi diqqət yetirilir:

- 1) Xərclərin dəyəri;
- 2) Dəqiqlik.

Seçmənin həcmi müşahidənin ümumi büdcəsinə əsasən müəyyən edilir. Ancaq bəzən dəqiqlik xərclərə nisbətən daha vacib amil hesab edilir.

Ev təsərrüfatlarının seçmə məcmusunun informasiya bazası ölkədə keçirilən əhali siyahıyaalınmasının materiallarıdır. Seçməyə düşən ev təsərrüfatlarının şəbəkəsini yaradarkən, əhali siyahıyaalınmasının məlumatlarından istifadə edilərək ev təsərrüfatlarının ünvanı, ev təsərrüfatının başçısının adı, soyadı və atasının adı kompyutera daxil edilir. İnformasiya bazası kompyuterlərdə aşağıdakı əlamətlər üzrə yaradılmışdır:

- 1) Yaşayış məntəqəsinin kodu;
- 2) Siyahıyaalma şöbəsinin, təlimatçı, sayıcı məntəqələrinin nömrələri;
- 3) Ev təsərrüfatı üzvlərinin sayı;
- 4) Ev təsərrüfatının başçısının adı, soyadı və atasının adı;
- 5) Şəhər yerlərində konkret ünvan;
- 6) Kəndlərdə isə yaşayış məntəqəsinin adı.

Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatının zamanı ev təsərrüfatlarının ərazi üzrə təsadüfi seçilməsindən istifadə olunur. Bu zaman siyahıyaalma şöbəsi ilkin seçmə vahidi, təlimatçı məntəqə ikinci seçmə vahidi, sayıcı məntəqəsində isə ev təsərrüfatları növbəti mərhələdə seçmə obyektini kimi nəzərə alınmışdır. (10)

Şəhər yerlərində əvvəlcə sayıcı məntəqələrinə görə ev təsərrüfatlarının sayı müəyyən edilir. Sonra şəhər yaşayış məntəqələrində yaşayan əhəlinin sayına uyğun

olaraq klasterlərin sayı müəyyən edilir. Bu klasterlərin sayına uyğun olaraq sayıcı məntəqələri SPSS proqramı vasitəsilə qruplaşdırılır və əvvəlcə hər qrup üzrə cəmi ev təsərrüfatlarının sayı, sonra isə həmin klasterdən seçiləcək ev təsərrüfatlarının sayı müəyyən edilir. Yəni, klaster üzrə seçmə planını müəyyən edərkən əvvəlcə şəhər yaşayış məntəqələrinin seçmə planı orada olan ev təsərrüfatlarının sayına bölünür, sonra isə klasterdə olan ev təsərrüfatlarının sayına vurulur. Şəhər yerlərində klaster üzrə representativ sayıcı məntəqəsi ev təsərrüfatlarının sayının medianə qiymətinə uyğun olaraq klaster üzrə representativ sayıcı məntəqəsi seçilir.

Rayonlarda olan bütün yaşayış məntəqələrinin seçmə müşahidəsində iştirakı qeyri-mümkün olduğu üçün onların qruplaşdırılması zərurəti yaranır. Bu zaman qruplaşdırma əlaməti kimi rayon mərkəzindən uzaqlığa görə yerləşdiyi məsafə əsas götürülür. Bildiyimiz kimi, kənd yerlərinin iqtisadi inkişafı nəqliyyat xərclərindən və onların bazara yaxınlığından da asılıdır. Bu əlamətlərə görə qruplaşdırma aparmaq üçün bütün rayonların statistika orqanlarından informasiya toplanır və bu informasiyaların elektron bazası yaradılır. Sonra SPSS paketinin köməyi ilə kənd yaşayış məntəqələri rayon mərkəzindən uzaqlığı əlamətinə görə klasterlərə bölünür (qruplaşdırılır) və kənd yaşayış məntəqələri beş qrupa ayrılır. Daha sonra bu yaşayış məntəqələri bir neçə qrupa ayrılır. Ev təsərrüfatlarının sayının medianə qiymətinə uyğun olaraq representativ kənd yaşayış məntəqəsi seçilir.

Şəhər yaşayış məntəqələri üzrə sayıcı məntəqələri və kənd yaşayış məntəqələrinin rayon mərkəzindən uzaqlığa görə kənd yaşayış məntəqələri seçildikdən sonra bu ərazilərin ev təsərrüfatlarının siyahısına əsasən seçmə planına uyğun SPSS paketinin köməyi ilə seçmə müşahidəsinin obyektləri yəni, ev təsərrüfatları seçilir. Şəhər və kənd yaşayış məntəqələrində seçmə müşahidəsinin obyektlərini müəyyən etmək üçün əsas informasiya mənbəyi kimi əhali siyahıyaalınmasının məlumatlarından istifadə edilir. Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatı üçün seçilmiş ailələr siyahıda işarə edilir. Kənd yerlərində seçməyə düşən ev təsərrüfatlarının sayını müəyyən edərkən əvvəlcə rayon üzrə kənd yerlərində seçmə planının cəmini ev təsərrüfatlarının sayına bölüb, sonra isə klaster üzrə ev təsərrüfatlarının sayına vurmaq lazımdır. (11)

Bir sıra parametrlərdən (seçmə vahidlərin sayından, ev təsərrüfatlarının üzvlərinin sayından və s.) asılı olaraq ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatının nəticələri yekunlaşdırılır (ümumiləşdirilir). Seçmə müşahidəsinin nəticələrini yekunlaşdırarkən mütənasiblik əmsalından (seçmə məcmunun) istifadə edilir. Mütənasiblik əmsalı aşağıdakı kimi hesablanır:

$$\omega_m = \omega_1 \times \omega_2 \times \omega_3 \times \omega_4$$

Burada:

ω_m – mütənasiblik əmsalını;

ω_1 - ev təsərrüfatının seçmə məcmuya düşmüş ev təsərrüfatlarının xüsusi çəkisini düşmə ehtimalının tərs qiymətini səciyyələndirən əmsalı ;

ω_2 - seçmə müşahidəsinə cavab verməyən (suallara cavab verməkdən imtina edən və ya faktiki evdə tapılmayan) ev təsərrüfatlarının xüsusi çəkisini səciyyələndirən əmsalını;

ω_3 – hər bir ev təsərrüfatları üzvlərinin sayına görə paylanmasını ifadə edən əmsalını;

ω_4 - hər bir ev təsərrüfatında yaşayanların cins-yaş tərkibinə görə paylanmasını ifadə edən əmsalını göstərir.

Seçmə məcmuya düşmüş ev təsərrüfatlarının xüsusi çəkisi ev təsərrüfatının seçmə məcmuya düşmə ehtimalının tərs qiymətini səciyyələndirir və aşağıdakı kimi hesablanır:

$$\omega_1 = \frac{1}{p_y}$$

Burada:

p_y - hər bir ev təsərrüfatının seçmə məcmuya düşmə ehtimalını göstərir və onu aşağıdakı düsturla hesablamaq olar:

Respublikanın ayrı-ayrı ərazilərində ev təsərrüfatlarının ölçüsünə və cins-yaş tərkibinə görə paylanması eyni olmadığı üçün hesablanmış mütənasiblik əmsalları da eyni olmur. Bu baxımdan ayrı-ayrı ərazilərdə əmsalların hesablanması və nəticənin ərazilər üzrə ümumiləşdirilməsi təcrübəsi metodoloji cəhətdən çox əlverişlidir. Belə halda ərazilər üzrə yekunları cəmləməklə respublika üzrə ümumi

yekunu hesablamalıdır. Ərazilər üzrə yekunları hesablamalıdır üçün aşağıdakı düsturdan istifadə edilir:

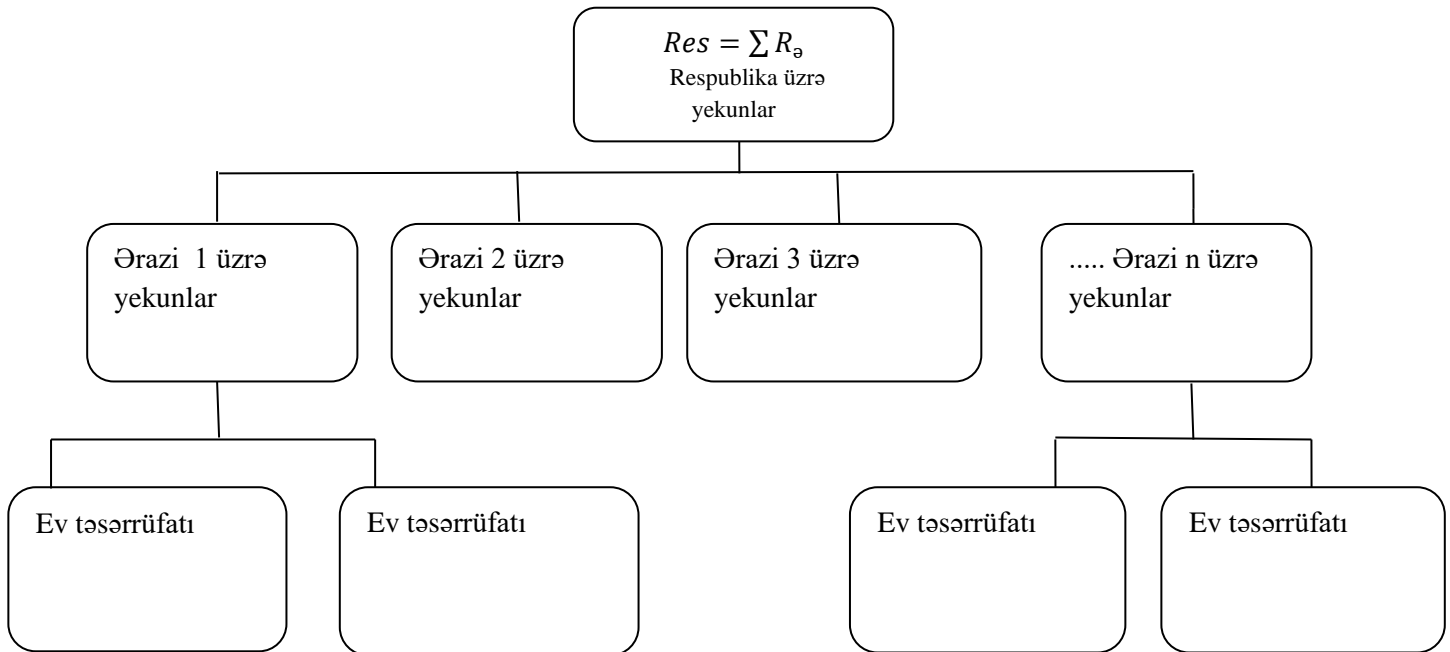
$$R_{\alpha} = \sum \omega_{ky} x_{ky}$$

Burada:

ω_{iy} - y-cı rayonun k -ci ərazisi üzrə mütənasiblik əmsalını;

x_{iy} - y-cı rayonun k -ci ərazisi üzrə seçmə müşahidəsinin nəticəsini göstərir.

Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatının nəticələrini yekunlaşdırılmasını sxematik aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:(30)

Şəkil 2.2 Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatının nəticələrini yekunlaşdırılması

Seçmə müşahidəsinin əsas vəzifəsi tədqiqata cəlb olunan vahidlərin öyrənilməsi əsasında baş məcmu haqqında düzgün təsəvvür yaratmaqdan ibarətdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, seçmə müşahidəsi metodoloji cəhətdən nə qədər düzgün təşkil olursa da həmişə onun həyata keçirilməsi gedişində müəyyən xətalara

yol verilir. Yəni seçmə müşahidəsi nə qədər düzgün təşkil olunsa da, müşahidə nəticəsində öyrənilən əlamətin qiyməti ilə baş məcmunun qiyməti arasında sıfırdan böyük fərq əmələ gəlir. Seçmə müşahidəsinin səmərəliliyini təyin etmək üçün fərqin qiyməti(xətalər)hesablanır. Bunun üçün baş və seçmə məcmuda olan ərazilərdəki ev təsərrüfatlarının sayının orta göstəricisi müəyyən edilir və sonra bu orta göstəricilər müqayisə edilir. Bu müqayisənin nəticəsi standart xətanın səviyyəsini səciyyələndirir. Bu zaman tədqiq edilən göstəricinin orta kəmiyyəti standart xətanı nəzərə almaqla baş məcmuya tətbiq olunur.

Standart xəta seçmə məcmunun orta kəmiyyətinin baş məcmunun orta kəmiyyətindən uzaqlaşmasını səciyyələndirir. Bu göstərici orta kvadratik kənarlaşma (standart kənarlaşma) və seçmə məcmunun həcmindən asılı olaraq aşağıdakı kimi hesablanır: (15)

$$\mu_x = \sqrt{\frac{\sigma^2}{n}} \quad \text{və ya} \quad \mu_{\bar{x}} = \frac{\sigma}{\sqrt{n}}.$$

Ev təsərrüfatları büdcələrini statistik tədqiq edərkən seçmə xətasının son həddi aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

$$\Delta_x = t \sqrt{\frac{\sigma^2}{n}}$$

Burada:

t- etibarlılıq əmsalını;

σ^2 - isə disperasiyanı

n -seçmənin həcmi göstərir.

Etibarlılıq əmsalının ehtimaldan asılı olan kəmiyyətdir və onun qiyməti xüsusi cədvəl əsasında müəyyən edilir. Həmin cədvələ əsasən söyləmək olar, etibarlılıq əmsalının qiyməti artdıqca, ehtimalın qiyməti vahidə yaxınlaşır.

Xətanın mümkün olan həddləri aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$\bar{x} = \tilde{x} \pm \Delta_{\bar{x}},$$

Hesablamaların yekunları aşağıdakı bərabərsizlik şəklində ifadə olunur:

$$\tilde{x} - \Delta_{\tilde{x}} \leq \bar{x} \leq \tilde{x} + \Delta_{\tilde{x}}$$

Bu o deməkdir ki, baş məcmunun orta qiyməti

$$\bar{x} = \tilde{x} - \Delta_{\tilde{x}} \text{ ilə } \bar{x} = \tilde{x} + \Delta_{\tilde{x}}$$

arasında dəyişməlidir.

Burada:

$\tilde{X}$ - seçmə məcmunun orta kəmiyyətini;

$\bar{X}$ - baş məcmunun orta kəmiyyətini;

$\Delta_{\tilde{x}}$ - seçmə xətasının son həddini göstərir.

Tədqiq edilən göstəricinin xətasının mümkün olan hüdudunun mütləq qiyməti ilə bərabər nisbi qiyməti kimi seçmənin representativlik dərəcəsi də hesablanır. Seçmənin representativlik dərəcəsini qiymətləndirmək üçün öyrənilən əlamət üzrə seçmə məcmunun orta qiymətini baş məcmunun orta kəmiyyətinə bölmək lazımdır:

$$\Delta_x = \frac{\tilde{X}}{X} \cdot 100$$

Seçmə müşahidəsi o zaman səmərəli hesab edilir ki, seçmə xətasının qiyməti minimal olsun.

Beləliklə, seçmə müşahidəsinin keyfiyyətli və yararlı olması üçün seçmə səmərəlilik, dəyişməzlik, kafilik və doğruluq kimi xassələrə malik olmalıdır. Statistika orqanları büdcələrini tədqiq etmək üçün ev təsərrüfatlarını seçərkən onların tipikliyi təmin etməyə çalışır. Bu isə o deməkdir ki, büdcəsi tədqiq ediləcək ailələr ölkənin bütün regionlarının, təbii-iqlim və iqtisadi zonalarını, iqtisadiyyat sahələrini, əhalinin bütün sosial, iqtisadi, milli, dini, ictimai qruplarını təmsil etməlidir. Tipikliyin təmin edilməsi gələcəkdə tədqiqat nəticəsində əldə ediləcək məlumatların representativliyini təmin edəcək əsas şərtlərdən biridir.

2.2 Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin statistik öyrənilməsi nəticəsində hesablanan statistik göstəricilər

Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin seçmə müşahidəsi əhalinin həyat səviyyəsini müəyyən etmək üçün dövlətin həyata keçirdiyi statistika müşahidəsidir və bu müayinənin əsas məqsədi əhalinin ayrı – ayrı təbəqələrinin həyat səviyyəsini səciyyələndirən iqtisadi – statistik məlumatlar əldə etməkdən ibarətdir. Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin seçmə tədqiqatının məlumatlarından əhalinin maddi vəziyyətini qiymətləndirərkən, gəlirlərinin səviyyəsinə görə əhalinin tərkibi təhlil edilərkən, gəlirlər, istehlak və sosial proqramları həyata keçirmək üçün dövlət siyasətinin strategiyasını hazırlayarkən, müəyyən edilmiş sosial normativlərə (yaşayış minimumu, pensiya və yardımların maksimum səviyyəsi və s.) verilən təminatlara əməl edilməsinə nəzarəti həyata keçirərkən və habelə istehlak sektorunda infilyasiya proseslərini ölçmək və istehlak bazarının vəziyyətini qiymətləndirərkən və s. istifadə edilir.

Ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqinin əsas vəzifələrindən biri müxtəlif ev təsərrüfatları və əhali qrupları üzrə gəlirlərin, xərclərin və istehlakın səviyyəsi, tərkibi və s. xarakterini ayrıca öyrənmək olduğu üçün təhlil zamanı tipik qruplaşdırılmalardan geniş istifadə olunur.

Azərbaycan Respublikası Dövlər Statistika Komitəsində ev təsərrüfatlarının büdcələrinin seçmə müşahidəsinin məlumatlarını təhlil edərkən əldə edilən göstəricilər sistemi haqqında məlumatlar aşağıdakı kimi qruplaşdırılır(3)

1)Ev təsərrüfatlarının orta ölçüsü (nəfərlə). Burada respublikada olan bütün ev təsərrüfatlarının, o cümlədən şəhər və kənd yerlərində olan ev təsərrüfatlarının orta ölçüsü, iqtisadi rayonlar üzrə tədqiq olunan ev təsərrüfatlarının orta ölçüsü, istehlak xərcləri üzrə hesablanmış kvintillərə görə ev təsərrüfatlarının orta ölçüsü haqqında məlumatlar öz əksini tapır.

- 2) Ev təsərrüfatlarının gəlirlərin səviyyəsi (ayda adambaşına manatla və faizlə). Burada şəhər və kənd yerləri, iqtisadi rayonlar üzrə gəlirlərin, ev təsərrüfatının tipinə, ölçüsünə, ev təsərrüfatı başçısının sosial–iqtisadi statusuna, təhsilinə, yaşına, cinsinə görə gəlirlərin, gəlir kvintilləri və desilləri üzrə gəlirlərin cəmi və tərkibi haqqında məlumatlar öz əksini tapır.
- 3) Ev təsərrüfatlarının istehlak xərclərinin səviyyəsi (ayda adambaşına manatla və faizlə). Burada şəhər və kənd yerləri, iqtisadi rayonlar üzrə istehlak xərclərinin, ev təsərrüfatının tipinə, ölçüsünə, ev təsərrüfatı başçısının sosial –iqtisadi statusuna, təhsilinə, yaşına, cinsinə görə istehlak xərclərinin, istehlak xərclərinin kvintilləri və desilləri üzrə istehlak xərclərinin cəmi və tərkibi haqqında məlumatlar öz əksini tapır.
- 4) Ərzaq məhsullarının adambaşına istehlakı (ildə kiloqramla). Burada şəhər və kənd yerləri, iqtisadi rayonlar üzrə ərzaq məhsullarının adambaşına istehlakının, ev təsərrüfatının tipinə, ölçüsünə, ev təsərrüfatı başçısının sosial –iqtisadi statusuna, təhsilinə, yaşına, cinsinə görə ərzaq məhsullarının adambaşına istehlakının, istehlak xərclərinin kvintilləri və desilləri üzrə ərzaq məhsullarının adambaşına istehlakının tərkibinə görə qruplaşdırmalardan istifadə edilir.
- 5) İstehlak olunmuş ərzaq məhsullarının kimyəvi tərkibi və kaloriliyi (sutkada adambaşına). Burada şəhər və kənd yerləri, iqtisadi rayonlar üzrə ərzaq məhsullarının kimyəvi tərkibi və kaloriliyinin, ev təsərrüfatının tipinə, ölçüsünə, ev təsərrüfatı başçısının sosial –iqtisadi statusuna, təhsilinə, yaşına, cinsinə görə ərzaq məhsullarının kimyəvi tərkibi və kaloriliyinin, istehlak xərclərinin kvintilləri və desilləri üzrə ərzaq məhsullarının kimyəvi tərkibi və kaloriliyinin tərkibinə görə qruplaşdırmalardan istifadə edilir.
- 6) Ev təsərrüfatlarının yaşadığı mənzillərin ölçüsünə və otaqların sayına görə bölgüsü (faizlə). Bu göstəriciləri sistemini xarakterizə etmək üçün şəhər və kənd yerləri, iqtisadi rayonlar üzrə mənzillərin ölçüsünə və otaqların sayına görə bölgüsünə, 18 yaşadək uşaqları olan ailələrin yaşadığı mənzillərin ölçüsü və mülkiyyət formasına, ev təsərrüfatının tipinə, üzvlərinin sayına, ev təsərrüfatı başçısının sosial –iqtisadi statusuna, təhsilinə, yaşına, cinsinə görə mənzillərin ölçüsü və görə mülkiyyət

formasına görə bölgüsünə, gəlir kvintilləri və desilləri üzrə mənzillərin ölçüsü və mülkiyyət formasına, istehlak xərclərinin kvintilləri və desilləri üzrə mənzillərin ölçüsü və mülkiyyət formasına görə qruplaşdırmalardan istifadə edilir.

7) Ev təsərrüfatlarının abadlıq şəraiti və təhcizat (faizlə). Bu göstəriciləri sistemini xarakterizə etmək üçün şəhər və kənd yerləri, iqtisadi rayonlar üzrə ev təsərrüfatlarının abadlıq şəraiti və təhcizatına, 18 yaşadək uşaqları olan ev təsərrüfatlarının ev təsərrüfatlarının abadlıq şəraiti və təhcizatına, ev təsərrüfatının tipinə, ölçüsünə, ev təsərrüfatı başçısının sosial –iqtisadi statusuna, təhsilinə, yaşına, cinsinə görə ev təsərrüfatlarının abadlıq şəraiti və təhcizatına, yaşayış evlərinin tipinə görə ev təsərrüfatlarının mənzil şəraitinə, gəlir kvintilləri və desilləri üzrə ev təsərrüfatlarının abadlıq şəraiti və təhcizatına, istehlak xərclərinin kvintilləri və desilləri üzrə ev təsərrüfatlarının abadlıq şəraiti və təhcizatına görə qruplaşdırmalardan istifadə edilir.

8) Ev təsərrüfatlarında uzun müddət istifadə olunan əşyaların mövcudluğu(hər 100 ev təsərrüfatına,ədələ və faizlə). Bu göstəriciləri sistemini xarakterizə etmək üçün şəhər və kənd yerləri , iqtisadi rayonlar üzrə ev təsərrüfatlarının uzun müddət istifadə olunan əşyaların mövcudluğuna, 18 yaşadək uşaqları olan ailələrdə uzun müddət istifadə olunan əşyaların mövcudluğuna, ev təsərrüfatının tipinə, ölçüsünə, ev təsərrüfatı başçısının sosial –iqtisadi statusuna, təhsilinə, yaşına, cinsinə görə uzun müddət istifadə olunan əşyaların mövcudluğuna, gəlir kvintilləri və desilləri üzrə uzun müddət istifadə olunan əşyaların mövcudluğuna, istehlak xərclərinin kvintilləri və desilləri üzrə uzun müddət istifadə olunan əşyaların mövcudluğuna görə qruplaşdırmalardan istifadə edilir.

9) Ev təsərrüfatlarının torpaq sahələrinin xarakteristikası(faizlə). Bu göstəriciləri sistemini xarakterizə etmək üçün şəhər və kənd yerləri, iqtisadi rayonlar üzrə ev təsərrüfatlarının torpaq sahələrinin xarakteristikasına, 18 yaşadək uşaqları olan ev təsərrüfatlarının torpaq sahələrinin xarakteristikasına, ev təsərrüfatının tipinə, ölçüsünə, ev təsərrüfatı başçısının sosial –iqtisadi statusuna, təhsilinə, yaşına, cinsinə görə ev təsərrüfatlarının torpaq sahələrinin xarakteristikasına, gəlir kvintilləri və desilləri üzrə ev təsərrüfatlarının torpaq sahələrinin xarakteristikasına, istehlak

xərclərinin kvintilləri və desilləri üzrə ev təsərrüfatlarının torpaq sahələrinin xarakteristikasına görə qruplaşdırmalardan istifadə edilir.

10) Ev təsərrüfatlarında mal-qara və quş və arıların mövcudluğu (faizlə). Bu göstəriciləri sistemini xarakterizə etmək üçün şəhər və kənd yerləri, iqtisadi rayonlar üzrə ev təsərrüfatlarında mal-qara və quş və arıların mövcudluğuna, 18 yaşadək uşaqları olan ev təsərrüfatlarında mal-qara və quş və arıların mövcudluğuna, ev təsərrüfatının tipinə, ölçüsünə, ev təsərrüfatı başçısının sosial –iqtisadi statusuna, təhsilinə, yaşına, cinsinə görə ev təsərrüfatlarında mal-qara və quş və arıların mövcudluğuna, gəlir kvintilləri və desilləri üzrə ev ev təsərrüfatlarında mal-qara və quş və arıların mövcudluğuna, istehlak xərclərinin kvintilləri və desilləri üzrə ev ev təsərrüfatlarında mal-qara və quş və arıların mövcudluğuna görə qruplaşdırmalardan istifadə edilir.

11) Əhalinin cins – yaş üzrə iqtisadi fəallığı (faizlə). Burada bütövlükdə ölkə,eyni zamanada şəhər və kənd yerləri üzrə 16 və daha yuxarı yaşlarda olan əhalinin cins – yaş tərkibi üzrə iqtisadi fəallığına aid göstəricilər hesablanır.

12) Əhalinin əsas gəlir mənbələri (faizlə),Burada bütövlükdə ölkə, eyni zamanada şəhər və kənd yerləri, iqtisadi rayonlar üzrə əhalinin əsas gəlir mənbələrinə dair məlumatlar öz əksini tapır.

Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin seçmə müşahidəsinin məlumatlarını təhlil etməklə əhalinin təhsil səviyyəsi üzrə xarakteristikası, ev təsərrüfatı üzvlərinin sağlamlıq vəziyyətinin xarakteristikası və əhalinin cins və yaş qrupları üzrə orta çəkisi və boyuna dair məlumatlar əldə edilir.

İqtisadi təhlili daha da dərinləşdirmək üçün əvvəl yaradılmış qrupların hər biri sonradan başqa əlamətlər üzrə yarımqruplara ayrılır. Məsələn, ev təsərrüfatları ailə üzvlərinin sayına görə 7 yarımqrupa-ailə üzvlərinin sayı 1 nəfər, 2 nəfər, ...,7 nəfər və daha çox olan ev təsərrüfatlarına, yaşayış evlərinin mülkiyyət formasına görə 5 yarımqrupa-şəxsi mülkiyyət, yerli hakimiyyət, müəssisə, təşkilat, xüsusi şəxsdən kirayə edən, qohum, tanış evinə, yaşayış evlərinin tipinə görə 5 yarımqrupa-ayrıca mülk, ayrıca ev, çoxmənzilli evdə mənzil, yataqxana və digər yaşayış evində yaşayan ev təsərrüfatlarına bölünürlər.(15)

Üzvlərinin sayı əlamətinə görə əhali siyahıyaalınmalarının məlumatlarına əsasən 1989 – 2009 –cu illərdə ev təsərrüfatlarının qruplaşdırılmasına dair məlumatlara nəzər salmaq: (2)

Cədvəl 2.1

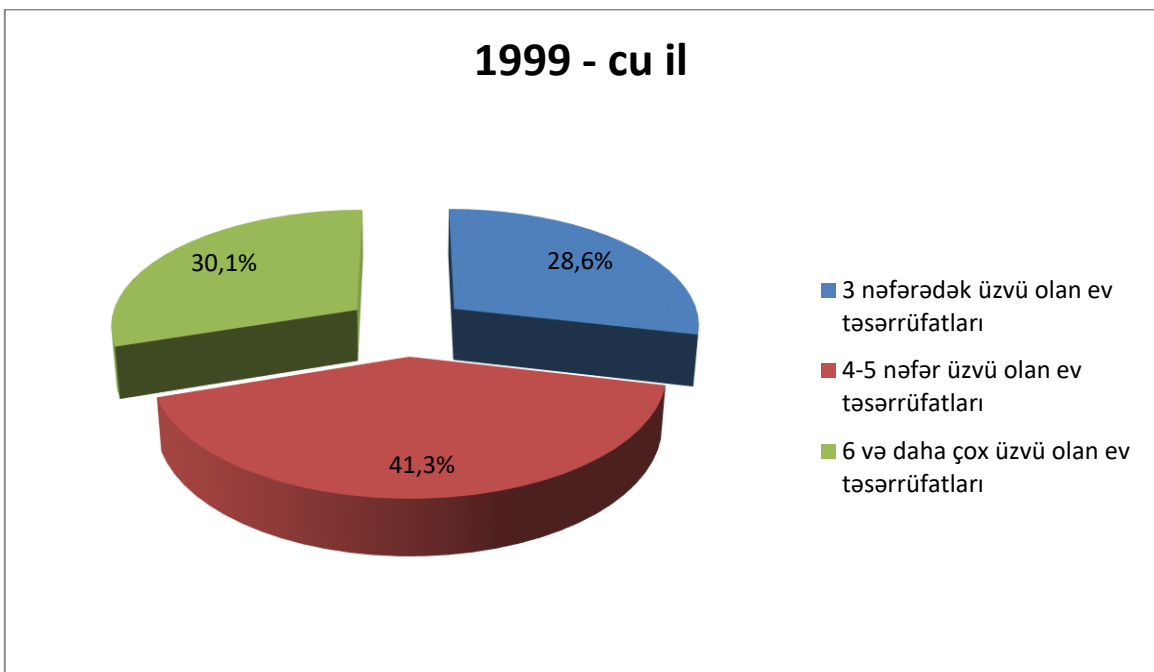
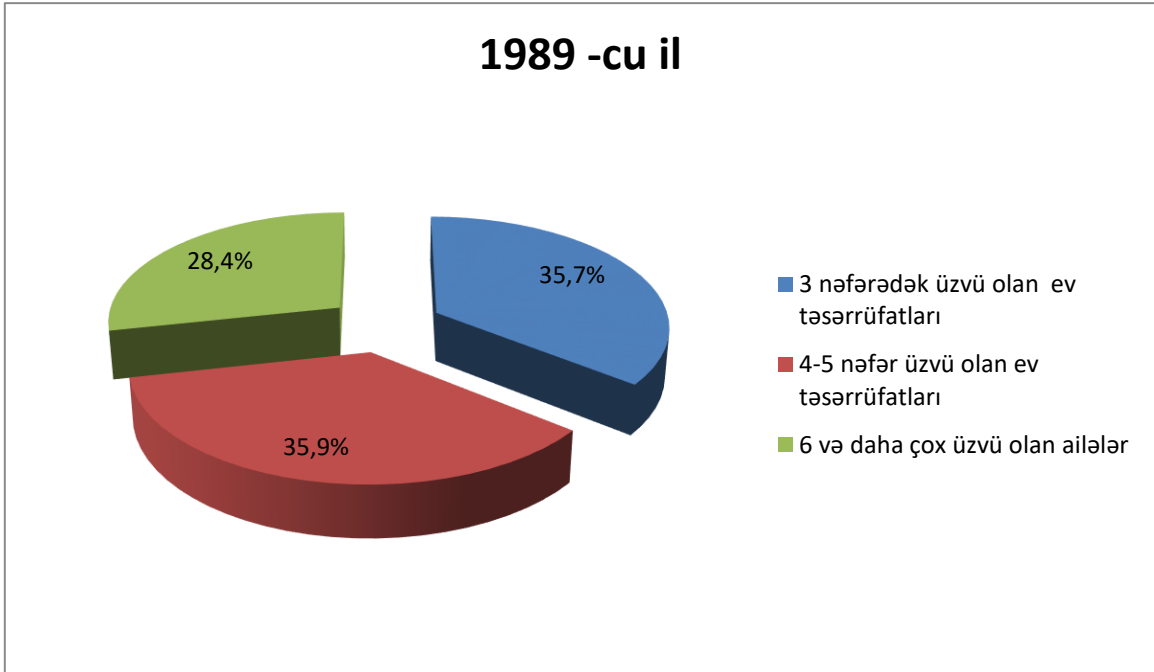
1989–2009–cu illərdə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının üzvlərinin sayına görə bölüşdürülməsinin dinamikası

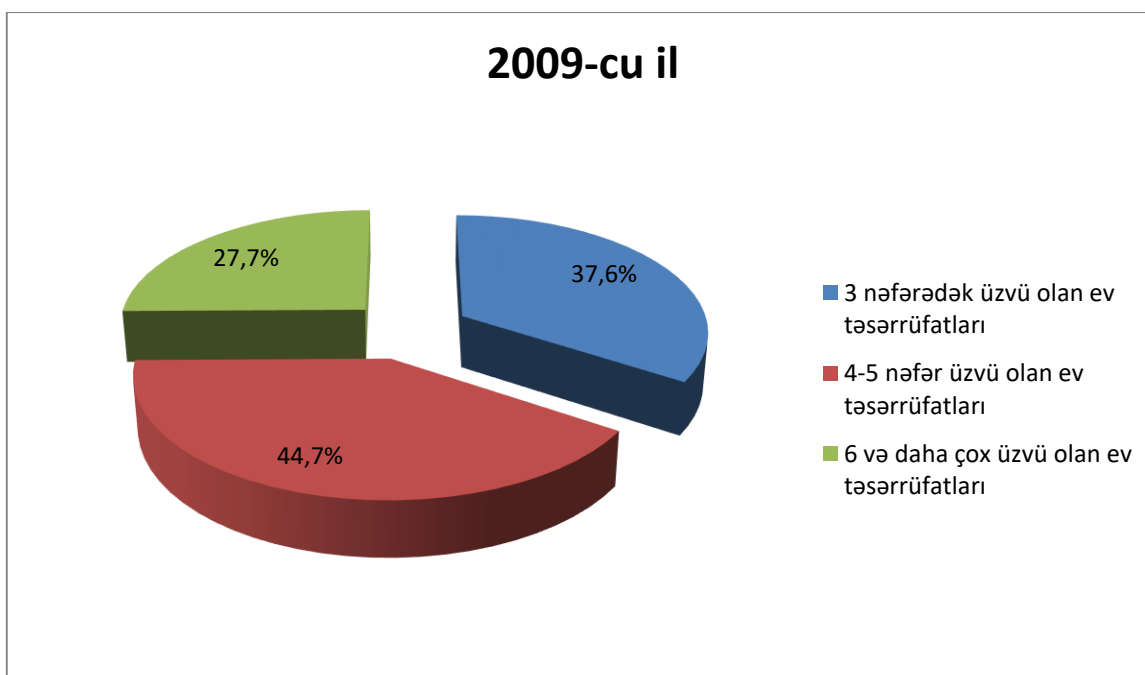
	Respublika üzrə cəmi, min			Hər qrup yekuna görə % -lə		
	1989	1999	2009	1989	1999	2009
Ev təsərrüfatlarının sayı	1519,4	1687,5	1895,9	100	100	100
1 üzvü olan	138,0	130,6	128,3	9,1	7,7	6,7
2 üzvü olan	203,2	138,7	153,1	13,4	8,2	8,1
3 üzvü olan	200,1	213,6	242,5	13,2	12,7	12,8
4 üzvü olan	293,6	350,1	464,1	19,3	20,8	24,5
5 üzvü olan	252,3	346,3	383,2	16,6	20,5	20,2
6 üzvü olan	181,9	230,9	221,9	11,9	13,7	11,7
7 və çox üzvü olan	250,3	277,3	302,8	16,5	16,4	16,0
ev təsərrüfatlarının üzvlərinin orta sayı	4,8	4,7	4,7	-	-	-

Üzvlərinin sayına görə ev təsərrüfatlarının tərkibinin 1989 – 2009 –cu illərdə qruplaşdırılmasını əks etdirən cədvəl 2.1 -ə nəzər saldıqda diqqəti cəlb edən əsas cəhət ondan ibarətdir ki, Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının sayı ildən – ilə artır. Ev təsərrüfatlarının ümumi sayı 2009–cu ildə 1989–cu ilə nisbətən 1,2 dəfə, 1999 – cu ilə nisbətən 1,1 dəfə artmışdır. Xatırladaq ki, əhalinin ümumi sayı 1989-2009–cu illərdə 11,9 % artmışdır. Müqayisə edilən illərdə ayrılmış qruplar üzrə artım sürəti eyni olmamışdır. Beləki, 1989–2009–cu illərdə ən yüksək artım 4,5 nəfərlik ev təsərrüfatları üzrə müşahidə olunmuşdur. Bu iki qrup 1989–cu ildə bütün ev təsərrüfatlarının 35,9%-ni, 1999-cu ildə 41,3% -ni, 2009–cu ildə 44,7%-ni təşkil etmişdir. Müqayisə edilən dövr ərzində 7 və çox üzvü olan qrupda da nəzərə çarpacaq artım müşahidə olunmuşdur. Belə ev təsərrüfatlarının xüsusi şəkisi 1989–cu ildə 16,5%, 1999-cu ildə 16,4%, 2009–cu ildə 16,0% olmuşdur. Bütün bu proseslər

nəticəsində ev təsərrüfatlarının orta həcmi 1989–cu ildə 4,8, 1999-cu ildə 4,7, 2009–cu ildə 4,7 nəfərə bərabər olmuşdur. Bu o deməkdir ki,1989–cu illə müqayisədə ev təsərrüfatlarının orta həcmi 1999 – cu ildə 2,1% kiçilmiş,1999- cu illə müqayisədə 2009-cu ildə dəyişməmişdir.

Ev təsərrüfatlarının quruluşunun dəyişməsi dinamikasını aydın şəkildə aşağıdakı sektorlu diaqramlardan görmək olar:

Şəkil 2.1. 1989–2009–cu illərdə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının üzvlərinin sayına görə qruplaşdırılmasının dinamikası

Aparılan qruplaşdırmalar əsasında əvvəlcə hər bir yaşayış məntəqələri üzrə (ev təsərrüfatlarına sayına görə) statistik xarakteristikalar hesablanır, statistika sırası tərtib edilir və sonra bu sərəya əsasən variasiya sıraları qurulur.

Seçmə məcmunun statistik xarakteristikalarına seçmə əlaməti üzrə paylanmanın orta göstəriciləri (orta kəmiyyət, moda, median, kvintil, desil), variasiya göstəriciləri (dispersiya, orta kvadratik kənarlaşma) və paylanmanın tipi göstəriciləri (asimmetriya, əkses) və s. göstəricilər aid edilir.

Paylanmanın orta göstəricilərinin içərisində hesabi orta kəmiyyət başlıca yer tutur. Ev təsərrüfatları büdcələrini statistik öyrənərkən orta kəmiyyətlərdən geniş istifadə edilir. Çünki, məcmunun kəmiyyətə dəyişən əlamətinə yalnız orta göstəricilərin köməyi ilə xarakteristika vermək olar. Məsələn, büdcə tədqiqatının əsas vəzifələrindən biri bütün əhalinin, eləcə də ayrı-ayrı sosial qrupların həyat səviyyəsinə, onların gəlirlərinə xarakteristika verməkdən ibarətdir. Məlumdur ki, müşahidə obyektinə çoxsaylı vahidlər daxildir və hər bir ev təsərrüfatının, sahibkarın,

qulluqçunun, tələbənin gəlirləri bir – birindən kəskin surətdə fərqlənir. Ayrı–ayrı sosial qrupların ümumi gəlirlərinin müqayisəsi də xüsusi maraq doğurmur. Çünki, bu sosial qruplar bir – birindən müxtəlif əlamətlərə görə fərqlənir. Bu halda müqayisə üçün ən səmərəli göstərici hər ev təsərrüfatına düşən gəlirin orta həcmi göstəricisidir. Seçmə məcmunun orta kəmiyyəti aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i}{n}$$

Burada:

x_i -əlamətin qiymətlərini;

n – məcmudakı vahidlərin sayını göstərir.

Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatının məlumatlarına əsasən ev təsərrüfatına düşən gəlirin orta həcmi göstəricisi ilə yanaşı, əhalinin adambaşına düşən orta pul gəlirlərinin orta həcmi, orta hesabla bir nəfər sakinə düşən yaşayış sahəsinin ölçüsü və s. göstəricilər də hesablanır.

Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatının məlumatlarına əsasən qurulmuş variasiya sırasına əsasən əhalinin gəlirlərinin differensiasiyasını xarakterizə etmək olar. Bunun üçün gəlirlərin moda və mediana qiyməti göstəricisindən istifadə olunur.

Moda əlamətin məcmuda ən çox rast gəlinən kəmiyyətinə deyilir. Əhalinin gəlirlərinin modası aşağıdakı düsturla hesablanır:(7)

$$M_0 = X_0 + i \frac{f_2 - f_1}{(f_2 - f_1) + (f_2 - f_3)}$$

Burada:

X_0 - moda yerləşən fasilənin aşağı sərhəddini;

i - fasilə kəmiyyətini;

f_1 - moda yerləşən fasilədən əvvəl gələn variantın çəkisini;

f_2 - moda yerləşən fasilənin çəkisini;

f_3 - moda yerləşən fasilədən sonra gələn variantın çəkisini göstərir.

Moda ilə yanaşı, əhalinin və müxtəlif sosial qrupların hər nəfərinə düşən ümumi və pul gəlirlərinə əsasən gəlirlərin medianası göstəricisi hesablanır. Bu göstərici artan və ya azalan qaydada düzülmüş gəlirlərin paylanmasını (bölgü sırasını) iki bərabər hissəyə bölür və aşağıdakı kimi hesablanır: (12)

$$M_e = X_0 + i \frac{\frac{\sum f}{2} - S_{m-1}}{f_m}$$

Burada:

X_0 - mediana yerləşən fasilənin aşağı sərhəddini;

i - fasilə kəmiyyətini;

$\sum f$ - çəkilərin cəmini;

S_{m-1} - mediana yerləşən fasilədən əvvəl gələn variantların kumulyativ çəkisini;

f_m - mediana yerləşən fasilənin çəkisini göstərir.

Yaşayış məntəqələri üzrə ev təsərrüfatlarının hesabi orta kəmiyyət, moda və mediananın qiymətlərinin bir – birinə yaxın olması, paylanmanın normal olduğu ehtimalını göstərir.

Statistikada moda və medianadan başqa, əhalinin gəlirlərinin differensiasiyasını xarakterizə etmək kvintil də desil qrupları üzrə bir sıra göstəricilər hesablanır. Kvintil qrupları artan və ya azalan qaydada düzülmüş sıranı 5 bərabər hissəyə (20 %-lik), desil qrupları artan və ya azalan qaydada düzülmüş sıranı 10 bərabər hissəyə (10 %-lik) bölür.

Statistikanın əsas vəzifələrindən biri əlamətin variasiyasını öyrənməkdir. Orta kəmiyyətlər əlmətin variasiyasını ümumi şəkildə xarakterizə edir. Buna görə də əlamətin qiymətlərinin orta kəmiyyət ətrafında necə paylandığını, orta kəmiyyətin hadisəni nə dərəcədə düzgün xarakterizə etdiyini təyin etmək üçün variasiya

göstəricilərindən istifadə edilir. Variasiya göstəriciləri variantların orta kəmiyyətdən kənarlaşmanı xarakterizə edir. Əsas istifadə olunan variasiya göstəriciləri dispersiya və orta kvadratik kənarlaşmadır (standart kənarlaşmadır). Bu göstəricilərin hesablanması qaydası əvvəlki paragrafda şərh edilmişdir.

Variasiya sırasının xarakterini statistik tədqiq etmək üçün əlamətlərin ayrı-ayrı qiymətlərinin orta kəmiyyətdən uzaqlaşmasının müxtəlif dərəcədə orta qiyməti göstəricilərindən istifadə edilir. Bu göstəricilərə paylanmanın uyğun tərtibdən momenti deyilir və bu göstəricilərin hesablanması qaydası aşağıdakı kimidir:

Momentin tərtibi	Düsturlar	
	Qruplaşdırılmamış məlumatlar üzrə	Qruplaşdırılmış məlumatlar üzrə
Birinci moment	$\mu_1 = \frac{\sum(x_i - \bar{x})}{n}$	$\mu_1 = \frac{\sum(x_i - \bar{x})f_i}{\sum f_i}$
İkinci moment	$\mu_2 = \frac{\sum(x_i - \bar{x})^2}{n}$	$\mu_2 = \frac{\sum(x_j - \bar{x})^2 f_i}{\sum f_i}$
Üçüncü moment	$\mu_3 = \frac{\sum(x_i - \bar{x})^3}{n}$	$\mu_3 = \frac{\sum(x_j - \bar{x})^3 f_i}{\sum f_i}$
Dördüncü moment	$\mu_4 = \frac{\sum(x_i - \bar{x})^4}{n}$	$\mu_4 = \frac{\sum(x_j - \bar{x})^4 f_i}{\sum f_i}$

Üçüncü momentə əsasən paylanmanın simmetrikliliyini səciyyələndirən assimetriya əmsalını hesablamaq olar:

$$A_s = \frac{\mu_3}{\sqrt{\mu_2}^3} = \frac{\frac{1}{n} \sum(x_i - \bar{x})^3}{\sqrt{\left(\frac{1}{n} \sum x_i - \bar{x}\right)^2}}$$

Bu əmsalın qiyməti sıfırdan böyük olarsa (müsbət) olarsa soltərəfli asimmetriyanı, sıfırdan kiçik olarsa (mənfi) olarsa sağtərəfli asimmetriyanı göstərir.

Dördüncü momentə əsasən paylanmanın ekses göstəricisini aşağıdakı kimi hesablamaq olar :

$$E_k = \frac{\mu_4}{(\mu_2)^2} = \frac{\frac{1}{n} \sum (x_i - \bar{x})^4}{\left(\frac{1}{n} \sum (x_i - \bar{x})^2\right)^2} - 3$$

$E_k \geq 0$ olduqda bölgü əyrisi kəskin dik, $E_k \leq 0$ olduqda isə bölgü əyrisi yastı hesab olunur.

Asimmetriya əmsalı və ekses göstəricisi özlərinin orta kvadratik kənarlaşmasının iki mislini keçmirsə, bu zaman paylanma normal hesab olunur. Asimmetriya əmsalının və ekses göstəricisinin əhəmiyyətliliyinin qiymətləndirilməsi bu göstəricilərin orta kvadratik kənarlaşması əsasında aşağıdakı kimi hesablanır:

$$\sigma_{as} = \sqrt{\frac{6(n-1) * n}{(n-2) * (n+1) * (n+3) * (n+3)}}$$

$$\sigma_{ek} = \sqrt{\frac{24n(n-1)^2}{(n-3) * (n-2) * (n+3) * (n+5)}}$$

Burada:

n- müşahidələrin sayıdır.

Asimmetriya əmsalının və ekses göstəricisinin əhəmiyyətliliyinin qiymətləndirilməsi empirik bölgünün normal bölgüyə aid olub – olmadığını yoxlamağa imkan verir.

Qurulmuş variasiya sıralarını təhlil edərkən ev təsərrüfatlarının ərazi üzrə paylanma qanunu və onun xarakterini müəyyən etmək vacib məsələlərdən biri

hesab edilir. Ev təsərrüfatlarının ərazi üzrə paylanma qanununu müəyyən etməkdə məqsəd böyük həcmli məcmu üzrə variasiya sırasını tərtib etməkdir. Variasiya sırasının düzgün tərtib olunması fasilə kəmiyyətinin və qrupların sayının düzgün müəyyən edilməsindən asılıdır.

Ev təsərrüfatlarının ərazi üzrə paylanma qanununun tipi (xüsusiyyəti) dedikdə həmin paylanmada variasiyanı müəyyən edən ümumi şərtlərin təsvir olunması başa düşülür. Bu şərtlər ev təsərrüfatlarının sayının variasiyasını səciyyələndirən xüsusiyyətlərin təhlil edilməsi nəticəsində aşkar edilir.

Ev təsərrüfatlarının sayının yaşayış məntəqələri normal paylanmasını xarakterizə etmək üçün normal paylanmanı sıxlıq funksiyasının aşağıdakı düsturundan istifadə olunur:

$$f(x) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{(x-\mu)^2}{2\sigma^2}}$$
$$x \in R, \quad \mu \in R, \quad \sigma > 0$$

Burada:

x – təsadüfi kəmiyyətin qiymətini göstərir.

e -irrasional ədəd və bu ədəd Eyler ədədi adlanır.

$$e \approx 2,72; \quad \pi \approx 3,14$$

Normal paylanma 2 parametrdən asılıdır:

- 1) Hesabi orta kəmiyyət ;
- 2) Orta kvadratik kənarlaşma.

Normal paylanmada riyazi gözləmə μ və dispersiya σ^2 ilə işarə edilir. Riyazi gözləməsi $\mu = 0$ və dispersiyası $\sigma^2 = 1$ -ə bərabər olan normal paylanmaya standart normal paylanma deyilir.

Beləliklə, əhalinin həyat səviyyəsindəki müxtəlifliyi təhlil etmək üçün gəlirlərin ümumi həcminə görə, adambaşına düşən pul gəlirlərinin həcminə görə, istehlak xərclərinin həcminə görə, ümumi məsrəflərin tərkibində ərzağa və sənaye mallarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisinə görə, ev təsərrüfatlarının həcmi və tərkibinə görə, ailədə sərbəst gəlir mənbəyi olan şəxslərin və himayədə olan şəxslərin sayına və s.

görə ev təsərrüfatlarının qruplaşdırılmanın böyük əhəmiyyəti vardır. Belə qruplaşdırmaların məlumatları ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin mənbələrini, quruluşunu, xərclərin istiqamətləri və quruluşunu təhlil etməyə, maddi nemətlər istehlakının səviyyəsinin gəlirlərin həcmindən və ailənin tərkibindən asılılığını səciyyələndirməyə imkan verir.

III FƏSİL Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının gəlir və xərclərinin statistik tədqiqi

3.1 Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin tərkibi, quruluşu və dinamikasının statistik tədqiqi.

Əhalinin həyat səviyyəsi cəmiyyətin sosial – iqtisadi inkişafını xarakterizə edən mühüm göstərici olduğu üçün müasir şəraitdə bu göstəricinin düzgün və dəqiq hesablanması statistikanın mühüm vəzifələrindən hesab edilir. Müxtəlif tipli ev təsərrüfatlarının büdcələrinin müşahidəsi nəticəsində toplanılmış geniş məlumat yalnız iqtisadi baxımdan təhlil edildikdən sonra həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə oluna bilər. Ev təsərrüfatlarının gəliri, xərcləri və istehlakına və s. aid məlumatları təhlil etməklə, əhalinin həyat səviyyəsinə təsir edən ayrı-ayrı sosial-iqtisadi faktorların rolu müəyyən edilir.

Əhalinin həyat səviyyəsi ilk növbədə əhalinin gəlirlərinə uyğun olaraq formalaşır. Əhalinin gəlirlərinin strukturunu və səviyyəsini statistik təhlil edərkən bir sıra göstəricilərdən istifadə edilir. Bu göstəricilərə məcmu gəlirləri, ev

təsərrüfatlarının pul gəlirləri, əhalinin sərəncamında olan gəlirləri və s. göstəricilər aid edilir.

Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə müşahidəsinin məlumatları əsasında ev təsərrüfatlarının məcmu gəlir göstəricisi hesablanır. Ev təsərrüfatlarının məcmu gəlirlərinə müxtəlif formada daxil olan bütün pul gəlirləri və natura formasında olan gəlirlər aid edilir. Məcmu gəlirlərə ev təsərrüfatlarının şəxsi yardımçı təsərrüfatlarından daxil olan məhsulların dəyəri də daxil edildiyi halda, pulsuz təhsil haqqının, tibbi xidmətlərin və s. dəyəri buraya daxil edilmir.

Ev təsərrüfatlarının pul gəlirləri – ev təsərrüfatı üzvlərinin bütün pul gəlirlərinin, yəni əmək ödənişi, fərdi əmək və sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlər, pensiya, təqaüd, müavinat, faiz, dividend, renta, icarə haqqı, habelə şəxsi yardımçı təsərrüfat məhsullarının satışından və s. daxil olan pul vəsaitlərinin məcmusudur. (9)

Məcmu gəlir ümumi və sərəncamda qalan gəlir olmaqla iki yerə bölünür. Ümumi gəlirlərə vergilər və məcburi ödəmələr daxil edilən gəlirlər(brutto gəlirlər), sərəncamda qalan gəlirlərə isə vergilər və məcburi ödəmələr verildikdən sonra qalan gəlirlər(netto gəlirlər) aid edilir.

MHS –də əhalinin sərəncamında olan gəliri dedikdə, ev təsərrüfatlarının yığıcı və son istehlakı üçün sərəncamında olan gəliri nəzərdə tutulur. Ev təsərrüfatlarının sərəncamında olan gəliri ilkin gəlirlərin qalığının üzərinə cari köçürmələri, məcburi köçkün və qaçqın əhaliyə edilən yardımları əlavə edib, cari transfertlər kimi verilmiş gəlirləri çıxmaqla hesablanır.

Ev təsərrüfatlarının gəlirləri aşağıdakı mənbələrdən əldə edilən gəlirlər hesabına formamalaşır:

- Muzdlu əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı);
- Sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlər;
- Kənd təsərrüfatından gəlirlər;
- İcarədən gəlirlər ;
- Əmlakdan gəlirlər;
- Alınmış cari transfertlər ;
- Digər gəlirlər.

2010-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının hər nəfərinə düşən aylıq məcmu gəlirlərinin səviyyəsi aşağıdakı kimi olmuşdur:(3)

Cədvəl 3.1.

2010-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının adambaşına aylıq məcmu gəlirlərinin dinamikası, manatla

	Ölkə üzrə cəmi						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Gəlirlər – cəmi	144,2	166,0	190,9	214,7	230,0	240,5	257,8
Muzdlu əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı)	50,0	54,4	62,1	70,7	74,8	78,2	86,3
Sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlər	36,3	42,2	48,6	55,2	61,2	63,9	66,7
Kənd təsərrüfatından gəlirlər	20,1	23,3	26,3	29,8	30,6	32,1	33,9
İcarədən gəlirlər	1,3	1,4	1,5	1,6	1,7	1,7	1,8
Əmlakdan gəlirlər	0,3	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5
Alınmış cari transfertlər	21,8	27,5	32,2	34,6	36,7	38,0	40,9
pensiyalar	17,9	23,2	27,4	29,3	30,9	32,2	34,7
müavinət və sosial yardımlar	2,6	2,9	3,1	3,4	3,8	3,9	4,1
naturada sosial transfertlər	1,3	1,4	1,7	1,8	2,0	2,0	2,0
Digər gəlirlər	14,3	16,8	19,7	22,3	24,5	26,0	27,8
digər ailələrdən alınmış gəlirlər	10,5	12,2	14,4	16,5	18,5	19,7	21,1
ölkə xaricindən göndərilən pul	3,8	4,6	5,3	5,8	6,0	6,3	6,7

Cədvəldən göründüyü kimi, 2010-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının hər nəfərinə düşən aylıq məcmu gəlirlərinin həcmi ildən – ilə

artmışdır. Belə ki müqayisə edilən 7 il ərzində ölkə üzrə ev təsərrüfatlarının hər nəfərinə düşən aylıq məcmu gəlirlərin həcmi 1,8 dəfə, muzzlu əmək fəaliyyətindən gəlirlərin (əmək haqqının) həcmi 1,7 dəfə, sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlərin həcmi 1,8 dəfə, kənd təsərrüfatından gəlirlərin həcmi 1,7 dəfə, icarədən gəlirlərin həcmi 1,4 dəfə, əmlakdan gəlirlərin həcmi 1,6 dəfə, alınmış cari transfertlərin həcmi 1,9 dəfə, digər gəlirlərin həcmi isə 1,9 dəfə artmışdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, yaşayış yerləri üzrə gəlirlərin tərkibi bir – birindən fərqlənir. Beləki, şəhər yerlərindəki ev təsərrüfatlarının əsas gəlir mənbəyini muzzlu əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı) təşkil etdiyi halda, kənd yerlərindəki ev təsərrüfatlarının əsas gəlir mənbəyini kənd təsərrüfatından gəlirlər təşkil edir. Bunu daha aydın təsəvvür etmək üçün aşağıdakı cədvəlin məlumatlarına nəzər salmaq lazımdır:

Cədvəl 3.2

2015- 2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasında yaşayış yerləri üzrə gəlirlərin qruplaşdırılması(ayda adambaşına, manatla)

	Ölkə üzrə cəmi			Şəhər yerləri			Kənd yerləri		
	2015	2016	2016 2015- ə %- lə	2015	2016	2016 2015-ə %- lə	2015	2016	2016 2015- ə %-lə
Gəlirlər – cəmi	240,48	257,84	107,2	249,36	268,83	107,8	230,39	245,40	106,5
Muzzlu əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı)	78,16	86,27	110,4	102,68	115,18	112,2	50,27	53,53	106,5
Sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlər	63,94	66,68	104,3	70,99	72,82	102,6	55,92	59,73	106,8
Kənd təsərrüfatından gəlirlər	32,12	33,92	105,6	6,74	6,91	102,5	60,99	64,49	105,7
İcarədən gəlirlər	1,71	1,76	102,9	2,20	2,26	102,7	1,16	1,19	102,6
Əmlakdan gəlirlər	0,53	0,54	101,9	0,74	0,76	102,7	0,29	0,30	103,4
Alınmış cari transfertlər	38,03	40,87	107,5	38,38	41,18	107,3	37,63	40,53	107,7
pensiyyalar	32,16	34,73	108,0	33,69	36,38	108,0	30,42	32,87	108,1
müavinət və	3,88	4,11	105,9	3,13	3,21	102,6	4,74	5,13	108,2

sosial yardımlar									
naturada sosial transfertlər	1,99	2,03	102,0	1,56	1,59	101,9	2,47	2,53	102,4
Digər gəlirlər	25,99	27,80	107,0	27,63	29,72	107,6	24,13	25,63	106,2
digər ailələrdən alınmış gəlirlər	19,69	21,10	107,2	21,61	23,40	108,3	17,50	18,50	105,7
ölkə xaricindən göndərilən pul	6,30	6,70	106,3	6,02	6,32	105,0	6,63	7,13	107,5

Cədvəldən göründüyü kimi, 2015 – ci illə müqayisədə 2016 – cı ildə ölkə üzrə olan bütün ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin həcmi 7,2%, şəhər yerləri üzrə 7,8%, kənd yerləri üzrə 6,5% artmışdır.

2016 –ci ildə ölkədə olan bütün ev təsərrüfatlarının əsas gəlir mənbəyini muzzdlu əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı) təşkil etmişdir. Belə ki, ölkədə olan bütün ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin 33,5%-ni muzzdlu əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı), 25,9 %-ni sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlər,13,2% -ni kənd təsərrüfatından gəlirlər, 0,7%-ni icarədən gəlirlər, 0.2 %-ni əmlakdan gəlirlər, 15,9%-ni alınmış cari transfertlər (o cümlədən 13,5% -ni pensiyalar, 1,6 %-ni müavinət və sosial yardımlar, 0,8%-ni naturada sosial transfertlər), 10,8% -ni digər gəlirlər (o cümlədən 8,2% -ni digər ailələrdən alınmış gəlirlər, 2,6% -ni ölkə xaricindən göndərilən pul) təşkil etmişdir.

2016 – cı ildə ölkədə olan bütün ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin 42,8%-ni muzzdlu əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı), 27,1 %-ni sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlər, 2,6% -ni kənd təsərrüfatından gəlirlər, 0,8%-ni icarədən gəlirlər, 0.3%-ni əmlakdan gəlirlər, 15,3%-ni alınmış cari transfertlər(o cümlədən 13,5% -ni pensiyalar,1,2 %-ni müavinət və sosial yardımlar,0,6%-ni naturada sosial transfertlər), 11,1% -ni digər gəlirlər(o cümlədən 8,7% -ni digər ailələrdən alınmış gəlirlər), 2,4% -ni ölkə xaricindən göndərilən pul) təşkil etmişdir.

2016 –ci ildə kənd yerlərindəki ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin 21,8%-ni muzzdlu əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı), 24,3 %-ni sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlər, 26,3% -ni kənd təsərrüfatından gəlirlər, 0,5%-ni icarədən gəlirlər, 0.1 %-ni əmlakdan gəlirlər, 16,5%-ni alınmış cari transfertlər(o cümlədən 13,4% -ni pensiyalar, 2,1 %-ni müavinət və sosial yardımlar, 1,0%-ni

naturada sosial transfertlər), 10,4 % -ni digər gəlirlər(o cümlədən 7,5% -ni digər ailələrdən alınmış gəlirlər, 2,9% -ni ölkə xaricindən göndərilən pul) təşkil etmişdir.

Əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması sahəsində dövlət siyasətinin hazırlanmasında hər nəfərinə düşən (adambaşına) gəlirlərin həcminə görə ev təsərrüfatlarının qruplaşdırılmasının xüsusi əhəmiyyəti vardır. Səlahiyyətli orqanlar əhalinin müxtəlif təbəqələri və qrupları üzrə hər nəfərə düşən gəlirlərin səviyyəsinə dair məlumatları nəzərə almaqla əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə və sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə yönəldilmiş konkret tədbirləri əsaslandırma bilirlər. Belə məlumatlar minimum əmək haqqının, pensiya və başqa yardımların səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün tədbirlər hazırlayarkən də istifadə edilə bilər. Adambaşına gəlirlər əhalinin ödəniş qabiliyyətini və istehlakının səviyyəsinin qısamüddətli proqnozunu hazırlayarkən də böyük əhəmiyyətə malikdir.

2016 – cı ildə Azərbaycan Respublikasında yaşayış yerləri üzrə ev təsərrüfatının adambaşına gəlir qruplarına görə qruplaşdırılması aşağıdakı kimidir:

(1)

Cədvəl 3.3

2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasında yaşayış yerləri üzrə ev təsərrüfatının adambaşına gəlir qruplarına görə qruplaşdırılması (faizlə)

	Ölkə üzrə cəmi	Şəhər yerləri	Kənd yerləri
Bütün ev təsərrüfatları	100	100	100
105 manata qədər	0,3	0,3	0,3
105,1 - 110,0	0,3	0,3	0,3
110,1 - 115,0	0,3	0,3	0,3
115,1 - 120,0	0,4	0,5	0,3
120,1 - 125,0	0,5	0,6	0,5
125,1 - 130,0	0,8	0,8	0,7
130,1 - 135,0	1,0	1,0	1,0
135,1 - 140,0	1,5	1,5	1,5
140,1 - 145,0	1,5	1,5	1,6
145,1 - 150,0	2,3	1,8	2,8
150,1 - 155,0	2,5	2,1	3,1
155,1 - 160,0	3,1	2,8	3,6

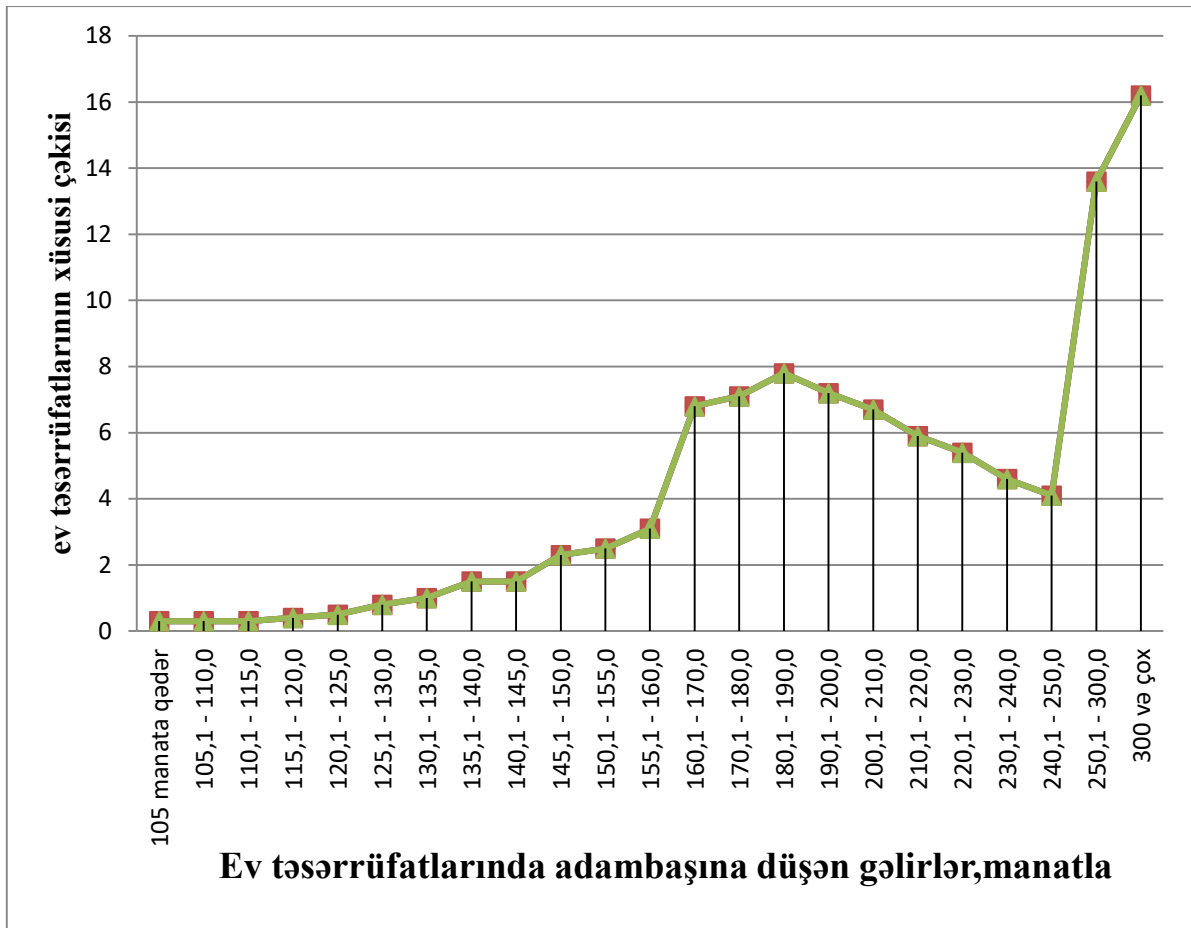
160,1 - 170,0	6,8	5,8	8,0
170,1 - 180,0	7,1	6,1	8,3
180,1 - 190,0	7,8	6,6	9,2
190,1 - 200,0	7,2	6,6	8,0
200,1 - 210,0	6,7	6,1	7,3
210,1 - 220,0	5,9	5,8	6,0
220,1 - 230,0	5,4	5,5	5,3
230,1 - 240,0	4,6	4,8	4,4
240,1 - 250,0	4,1	4,0	4,3
250,1 - 300,0	13,6	15,0	11,9
300 və daha çox	16,2	20,1	11,3

Cədvəldən görüldüyü kimi, 2016 –cı ildə ölkə üzrə büdcəsi tədqiq edilən ev təsərrüfatlarının 70,2% -nin adambaşına düşən gəlirlərinin həcmi 250 manatdan az, 13,6% -nin adambaşına düşən gəlirlərinin həcmi 250,1 – 300,0 manat, 16,2% -nin adambaşına düşən gəlirlərinin həcmi isə 300 və daha çox olmuşdur.

Şəhər yerlərində büdcəsi tədqiq edilən ev təsərrüfatlarının 64,9 %-nin adambaşına düşən gəlirlərinin həcmi 250 manatdan az, 15,0%-nin adambaşına düşən gəlirlərinin həcmi 250,1 – 300,0 manat, 20,1% -nin adambaşına düşən gəlirlərinin həcmi isə 300 və daha çox olmuşdur.

Kənd yerlərində isə büdcəsi tədqiq edilən ev təsərrüfatlarının 76,8%-nin adambaşına düşən gəlirlərinin həcmi 250 manatdan az, 11,9% -nin adambaşına düşən gəlirlərinin həcmi 250, 1-300,0 manat, 11,3% -nin adambaşına düşən gəlirlərinin həcmi isə 300 və daha çox olmuşdur.

Cədvəl 3.3 –də verilmiş respublika üzrə adambaşına düşən gəlir qrupları üzrə ev təsərrüfatlarının xüsusi çəkisinin qrafik təsviri aşağıdakı kimidir:

Şəkil 3.1. Azərbaycan Respublikasında adambaşına düşən gəlir qrupları üzrə ev təsərrüfatlarının xüsusi çəkisi

Üzvlərinin sayına görə ev təsərrüfatlarının gəlirləri bir – birindən fərqlənir. Bu baxımdan 2016 -cı ildə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının ölçüsünə görə gəlirlərin qruplaşdırılması üzrə aşağıdakı məlumatlara əsasən maraqlı nəticələrə əldə etmək olar:

Cədvəl 3.4

2016 -cı ildə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının ölçüsünə görə gəlirlərin qruplaşdırılması (ayda adambaşına, manatla)

	Ev təsərrüfatı ibarətdir:					
	1 nəfərdən	2 nəfərdən	3 nəfərdən	4 nəfərdən	5 nəfərdən	6 və çox
Gəlirlər – cəmi	425,6	349,9	302,4	260,0	240,6	228,7
Muzdlu əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı)	120,4	116,6	115,2	96,8	77,2	67,1
Sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlər	52,1	64,6	81,4	75,5	65,5	55,4

Kənd təsərrüfatından gəlirlər	26,8	30,0	29,7	31,5	34,4	38,4
İcarədən gəlirlər	11,3	2,4	1,8	1,5	1,6	1,6
Əmlakdan gəlirlər	3,9	0,6	0,5	0,5	0,5	0,6
Alınmış cari transfertlər	133,2	95,5	43,4	27,9	34,7	41,3
pensiyalar	126,7	89,6	37,5	21,3	27,9	36,2
müavinət və sosial yardımlar	4,4	3,3	4,2	4,5	4,5	3,5
naturada sosial transfertlər	2,1	2,5	1,8	2,1	2,3	1,6
Digər gəlirlər	77,9	40,2	30,3	26,4	26,7	24,3
digər ailələrdən alınmış gəlirlər	49,3	28,1	22,8	20,4	20,3	19,2
ölkə xaricindən göndərilən pul	28,5	12,1	7,5	6,1	6,3	5,2

Cədvəlin məlumatları göstərir ki, 2016 – cı ildə ailə üzvlərinin sayı artdıqca ev təsərrüfatlarının hər üzvünə düşən aylıq gəlirlərin səviyyəsi azalır. Beləki, ölkə üzrə adambaşına düşən aylıq gəlirlərin səviyyəsi 1 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 425,6 manata, 2 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 349,9 manata, 3 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 302,4 manata, 4 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 260,0 manata, 5 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 240,6 manata, 6 və daha çox nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında isə 228,7 manata bərabər olmuşdur.

2016 –ci ildə ölkədə olan 1 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarının əsas gəlir mənbəyini alınmış cari transfertlər təşkil etmişdir. Beləki, 1 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin 28,3% -ni mizdlu əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı), 12,2 %-ni sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlər, 6,3% -ni kənd təsərrüfatından gəlirlər, 2,7%-ni icarədən gəlirlər, 0,9 %-ni əmlakdan gəlirlər, 31,3 %-ni alınmış cari transfertlər(o cümlədən 29,8 % -ni pensiyalar,1,0 %-ni müavinət və sosial yardımlar,0,5%-ni naturada sosial transfertlər), 18,3 % -ni digər gəlirlər(o cümlədən 11,6 % -ni digər ailələrdən alınmış gəlirlər,6,7 % -ni ölkə xaricindən göndərilən pul) təşkil etmişdir.

2016–ci ildə ölkədə olan 2, 3, 4, 5, 6 və daha çox üzvü olan ev

təsərrüfatlarının əsas gəlir mənbəyini muzzdu əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı) təşkil etmişdir.

Maraqlı faktlardan biri ondan ibarətdir ki, 1, 2 və 3 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında gəlirlərinin formalaşmasında kənd təsərrüfatından gəlirlərin rolu az olsa da, 4, 5 və 6 və çox üzvü ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin formalaşmasında bu gəlir mənbəyi mühüm rol oynayır. Bu bir daha onu sübut edir ki, üzvlərinin sayı az olan ev təsərrüfatları əsasən şəhər yerlərində, üzvlərinin sayı çox olan ev təsərrüfatları isə kənd yerlərində yaşayırlar.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə müşahidəsinin məlumatlarını təhlil etməklə əhali gəlirlərinin differensiasiyasını müəyyən edərək kvintil və desil göstəricilərini hesablamaq olar.

Əhali gəlirlərinin kvintil göstəricisini hesablamaq üçün əvvəlcə ev təsərrüfatları adambaşına gəlirlərin səviyyəsinə görə ranjiləşdirilir, sonra bu sıra ev təsərrüfatlarının sayına görə beş bərabər hissəyə ayrılır və bu zaman hər bir hissə əhalinin 20%-ni xarakterizə edir. Belə olduqda ən az gəlirləri olan ev təsərrüfatları birinci kvintilə, ən çox gəlirləri olan ev təsərrüfatları beşinci kvintilə isə düşəcəkdir.

2016 -cı ildə respublikada gəlir kvintilləri üzrə gəlirlərin həcmi müəyyən etmək üçün aşağıdakı cədvəlin məlumatlarına nəzər salaq:(3)

Cədvəl 3.5.

2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasında gəlir kvintilləri üzrə gəlirlərin həcmi (manatla, ayda adambaşına)

	Gəlir kvintilləri:				
	1	2	3	4	5
Gəlirlər – cəmi	171,6	208,1	238,0	278,8	392,8
Muzzdu əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı)	43,3	57,5	74,7	97,1	158,8
Sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlər	48,2	58,2	63,6	70,8	92,6
Kənd təsərrüfatından gəlirlər	27,0	33,4	34,9	36,1	38,2
İcarədən gəlirlər	0,3	0,4	1,1	2,1	4,9
Əmlakdan gəlirlər	0,0	0,1	0,3	0,5	1,8
Alınmış cari transfertlər	31,0	35,9	38,1	43,4	56,0
pensiyalar	26,4	29,2	31,4	37,4	49,2
müavinət və sosial yardımlar	3,5	4,7	4,6	3,9	3,9
naturada sosial transfertlər	1,1	1,9	2,1	2,1	2,8

Digər gəlirlər	21,8	22,6	25,3	28,7	40,6
digər ailələrdən alınmış gəlirlər	18,1	18,3	20,0	21,6	27,5
ölkə xaricindən göndərilən pul	3,7	4,3	5,2	7,1	13,1

Cədvəlin təhlilinə əsasən demək olar ki,, 2016 –cı ildə ölkəmizdə ən az gəliri olan (yəni birinci kvintil üzrə) 20% ev təsərrüfatlarının gəlirləri 171,6 manata, ikinci kvintil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 208,1 manata, üçüncü kvintil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 238,0 manata, dördüncü kvintil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 278,8 manata, ən çox gəliri olan 20% (yəni beşinci kvintil üzrə)ev təsərrüfatlarının gəliri isə 392,8 manata bərabər olmuşdur.

Cədvəlin məlumatlarına əsasən onu da demək olar ki, ən az gəliri olan ev təsərrüfatlarının əsas gəlir mənbəyini sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlər təşkil etdiyi halda, ən çox gəliri olan ev təsərrüfatlarının əsas gəlir mənbəyini muzzdlu əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı) təşkil etmişdir. Beləki, 2016- ci ildə ən az gəliri olan ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin quruluşunda muzzdlu əmək fəaliyyətindən gəlirlərin (əmək haqqının) xüsusi çəkisi 25,2%-ə, sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlərin xüsusi çəkisi 28,1 %-ə, kənd təsərrüfatından əldə edilən gəlirlərin xüsusi çəkisi 15,7%-ə, icarədən əldə edilən gəlirlərin xüsusi 0,2%-ə alınmış cari transfertlərin xüsusi çəkisi, 18,1%-ə digər gəlirlərin xüsusi çəkisi isə 12,7%-ə bərabər olmuşdur. Bu qrup ev təsərrüfatları üzrə əmlakdan əldə edilən gəlirlərin xüsusi çəkisi sıfıra bərabər olmuşdur.

2016- ci ildə ən çox gəliri olan ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin quruluşunda muzzdlu əmək fəaliyyətindən gəlirlərin (əmək haqqının) xüsusi çəkisi 40,4 %-ə, sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlərin xüsusi çəkisi 23,6 %-ə, kənd təsərrüfatından əldə edilən gəlirlərin xüsusi çəkisi 9,7 %-ə, icarədən əldə edilən gəlirlərin xüsusi 1,2%-ə, alınmış cari transfertlərin xüsusi çəkisi, 14,3%-ə, digər gəlirlərin xüsusi çəkisi isə 10,3%-ə bərabər olmuşdur. Bu qrup ev təsərrüfatları üzrə əmlakdan əldə edilən gəlirlərin xüsusi çəkisi 0,4% -ə bərabər olmuşdur.

Əhali gəlirlərinin desil göstəricisini hesablamaq üçün ev təsərrüfatları adambaşına gəlirlərin səviyyəsinə görə ranjiləşdirilir, sonra bu sıra ev təsərrüfatlarının sayına görə on bərabər hissəyə ayrılır və bu zaman hər bir

hissə əhalinin 10%-ni xarakterizə edir. Belə olduqda ən az gəlirləri olan ev təsərrüfatları birinci desilə, ən çox gəlirləri olan ev təsərrüfatları isə onuncu desilə düşəcəkdir.

2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının gəlir desilləri üzrə gəlirlərinin həcmi aşağıdakı kimi olmuşdur:

Cədvəl 3.6

2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının gəlir desilləri üzrə gəlirlərin həcmi (ayda adambaşına, manatla)

	Gəlir desilləri:									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Gəlirlər – cəmi	158,0	185,1	200,8	215,4	229,8	246,2	265,7	291,8	333,1	452,4
Muzdlu əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı)	38,3	48,2	55,0	60,0	69,7	79,7	88,4	105,8	131,0	186,5
Sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlər	45,1	51,3	57,6	58,8	59,8	67,4	70,6	71,1	81,7	103,5
Kənd təsərrüfatından gəlirlər	23,1	30,9	31,8	35,0	35,6	34,2	35,8	36,5	35,8	40,6
İcarədən gəlirlər	0,1	0,4	0,3	0,5	1,0	1,3	1,5	2,7	3,6	6,1
Əmlakdan gəlirlər	0,0	0,0	0,1	0,2	0,2	0,5	0,4	0,5	0,9	2,6
Alınmış cari transfertlər	29,8	32,2	33,3	38,4	38,2	38,0	41,0	45,9	49,0	63,0
pensiyalar	26,0	26,7	26,9	31,6	31,5	31,3	35,5	39,4	43,4	55,1
müavinət və sosial yardımlar	3,0	4,0	4,6	4,8	4,6	4,5	3,7	4,1	3,5	4,3
naturada sosial transfertlər	0,8	1,5	1,9	2,0	2,1	2,1	1,9	2,3	2,0	3,6
Digər gəlirlər	21,5	22,1	22,7	22,6	25,2	25,3	28,0	29,5	31,2	50,1
digər ailələrdən alınmış gəlirlər	18,1	18,1	19,1	17,6	19,4	20,7	21,1	22,0	23,3	31,7
ölkə xaricindən göndərilən pul	3,5	4,0	3,6	5,0	5,8	4,6	6,9	7,4	7,9	18,3

Cədvəlin təhlili göstərir ki, 2016 –cı ildə ölkəmizdə ən az gəliri olan (yəni birinci desil üzrə) 10% ev təsərrüfatlarının gəlirləri 158,0 manata, ikinci desil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 185,1 manata, üçüncü desil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 200,8 manata, dördüncü desil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 215,4 manata, beşinci desil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 229,8 manata, altıncı desil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 246,2 manata, yeddinci desil üzrə ev

təsərrüfatlarının gəlirləri 265,7 manata, səkkizinci desil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 291,8 manata, doqquzuncu desil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 333,1 manata, ən çox gəliri olan 10% (yəni onuncu desil üzrə) ev təsərrüfatlarının gəliri isə 452,4 manata bərabər olmuşdur. 2016-cı ildə onuncu desilə düşən 10% ev təsərrüfatlarının gəlirləri, birinci desilə düşən 10% ev təsərrüfatlarının gəlirindən 2,9 dəfə yüksək olmuşdur.

Beləliklə, ev təsərrüfatı büdcələri seçmə tədqiqatı nəticəsində əldə edilmiş məlumatlara əsasən ölkə, şəhər və kənd yerləri və iqtisadi rayonlarda olan ev təsərrüfatlarının gəlirlərini təhlil etmək mümkündür. Bu zaman bütün ev təsərrüfatlarını tipinə, ölçüsünə, uşaqların sayına, ev təsərrüfatı başçısının sosial – iqtisadi statusuna, təhsilinə, yaşına, cinsinə görə qruplara bölməklə ki, bu ev təsərrüfatların gəlirlərinin tərkibinin dinamikasının və quruluşunun necə dəyişdiyi haqqında məlumat əldə edilir.

3.2 Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının istehlak xərclərinin tərkibi, quruluşu və dinamikasının statistik tədqiqi

Ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin statistik tədqiqi ilə yanaşı, onların istehlak xərclərinin də statistik öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Beləki, ev təsərrüfatlarının istehlak xərclərini statistik öyrənməklə, əhalinin həyat səviyyəsi və onun quruluşunda baş verən dəyişikliklər öyrənilir, müxtəlif əlamətlər üzrə adambaşına istehlakın səviyyəsi və fizioloji istehlak normalarına uyğunluğu təhlil olunur.

Statistikada ev təsərrüfatlarının istehlak xərcləri dedikdə ev təsərrüfatının istehlakı üçün lazım olan ərzaq məhsullarının və qeyri- ərzaq mallarının, alkoqollu içkilərin, habelə müxtəlif xidmətlərin mənimsənilməsinə çəkilən xərclər nəzərdə tutulur. Ev təsərrüfatının şəxsi istehlaka çəkilməyən xərcləri, məsələn, vergilər, rüsumlar, borcların qaytarılması, aliment, cərimələr, təsərrüfat fəaliyyəti ilə əlaqədar xərclər (toxum, yem, mal- qara, xammal, material və s. alınması) və s. istehlak xərclərinə daxil edilmir.

2010-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının hər nəfərinə düşən aylıq istehlak xərclərinin səviyyəsi aşağıdakı kimi olmuşdur: (3)

Cədvəl 3.7

2010-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının istehlak xərcləri,(ayda adambaşına, manatla)

	Ölkə üzrə cəmi						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İstehlak xərcləri, cəmi	147,4	173,0	202,0	221,4	234,9	245,6	264,7
ərzaq məhsullarına	71,1	82,4	87,3	91,8	95,6	99,4	107,1
alkoqollu içkilərə	0,8	0,9	1,0	1,1	1,2	1,3	1,5
tütün məmulatlarına	1,7	2,0	2,1	2,2	2,5	2,6	3,6
paltar və ayaqqabıya	10,4	11,3	13,8	15,9	16,3	16,9	17,9
su, işıq, qaz və digər yanacaq növlərinə	9,9	12,5	14,9	17,0	17,3	18,2	19,8
ev əşyaları, məişət texnikası və evə gündəlik qulluğa	10,1	11,6	17,0	19,8	22,1	23,2	24,2
səhiyyə xidmətlərinə	5,4	6,8	9,2	10,3	11,5	12,0	12,9
nəqliyyat xərclərinə	8,6	10,9	12,4	14,2	14,7	15,3	16,7
rabitə xərclərinə	3,9	5,1	6,1	6,8	7,7	8,2	9,0
istirahət və mədəniyyət xərclərinə	4,7	6,0	8,3	9,3	10,3	10,9	11,5
təhsil xərclərinə	2,2	3,1	3,9	4,3	4,6	4,8	5,0
mehmanxana, kafe, restoran və yeməcxanaya	12,6	13,9	17,2	18,7	20,3	21,5	23,0
digər mal və xidmətlərə	5,8	6,5	8,7	10,0	10,7	11,3	12,6

Cədvəldən göründüyü kimi, 2010-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının hər nəfərinə düşən aylıq istehlak xərclərinin səviyyəsində artım müşahidə olunur. Ev təsərrüfatlarının hər nəfərinə düşən aylıq istehlak xərclərinin səviyyəsi 2010-cu ildə 147,4 manat, 2011-ci ildə 173,0 manat, 2012-ci ildə 202,0 manat, 2013-cü ildə 221,4 manat, 2014-cü ildə 234,9 manat, 2015-ci ildə 245,6 manat, 2016-cı ildə 264,7 manat təşkil etmişdir.

Ev təsərrüfatlarının hər nəfərinə düşən aylıq istehlak xərclərinin səviyyəsi 2010-cu illə müqayisədə 2011-ci ildə 17,4 %, 2012-ci ildə 37,0%, 2013-cü ildə 50,2%, 2014-cü ildə 59,4%, 2015-ci ildə 66,6%, 2017-ci ildə 79,6% artmışdır. Son illərdə

baş verən bu artım əsasən manatın devalvasiyası ilə əlaqədar olaraq dolların bahalaşması hesabına yaranmışdır.

2015 – ci illə müqayisədə 2016–ci ildə istehlak xərclərinin səviyyəsi 7,8%, o cümlədən ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin səviyyəsi 7,7%, alkoqollu içkilərə çəkilən xərclərin səviyyəsi 14,8%, tütün məmulatlarına çəkilən xərclərin səviyyəsi 40,5%, paltar və ayaqqabıya çəkilən xərclərin səviyyəsi 5,8%, su, işıq, qaz və digər yanacaq növlərinə çəkilən xərclərin səviyyəsi 8,7%, ev əşyaları, məişət texnikası və evə gündəlik qulluğa çəkilən xərclərin səviyyəsi 4,6%, səhiyyə xidmətlərinə çəkilən xərclərin səviyyəsi 7,0%, nəqliyyat xərclərinə çəkilən xərclərin səviyyəsi 8,9%, rabitə xərclərinə çəkilən xərclərin səviyyəsi 9,5%, istirahət və mədəniyyət xərclərinə çəkilən xərclərin səviyyəsi 5,5, təhsil xərclərinə çəkilən xərclərin səviyyəsi 4,1% , mehmanxana, kafe, restoran və yeməxanaya çəkilən xərclərin səviyyəsi 6,8%, digər mal və xidmətlərə çəkilən xərclərin səviyyəsi 11,6% artmışdır.

Ev təsərrüfatı büdcələrinin statistik öyrənilməsinin əsas vəzifələrindən biri də ev təsərrüfatlarının yaşayış yerləri üzrə istehlak xərclərinin quruluşunu öyrənməkdir. 2015-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında yaşayış yerləri üzrə istehlak xərclərinin quruluşu aşağıdakı kimi olmuşdur:

Cədvəl 3.8.

2015-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında yaşayış yerləri üzrə istehlak xərcləri(ayda adambaşına, manatla)

	Ölkə üzrə cəmi			Şəhər yerləri			Kənd yerləri		
	2015	2016	2016 2015- ə %- lə	2015	2016	2016 2015- ə %- lə	2015	2016	2016 2015- ə %- lə
İstehlak xərcləri, cəmi	245,55	264,69	107,8	254,80	275,48	108,1	235,04	252,48	107,4
ərzaq məhsullarına	99,40	107,10	107,7	102,29	111,06	108,6	96,13	102,60	106,7
alkoqollu içkilərə	1,28	1,47	114,8	1,30	1,49	114,6	1,27	1,44	113,4
tütün məmulatlarına	2,57	3,61	140,5	2,63	3,63	138,0	2,51	3,58	142,6
paltar və	16,91	17,89	105,8	17,95	19,01	105,9	15,72	16,62	105,7

ayaqqabıya									
su, işıq, qaz və digər yanacaq növlərinə	18,18	19,77	108,7	18,56	20,36	109,7	17,74	19,11	107,7
ev əşyaları, məişət texnikası və evə gündəlik qulluğa	23,17	24,24	104,6	23,58	24,32	103,1	22,71	24,14	106,3
səhiyyə xidmətlərinə	12,02	12,86	107,0	12,18	13,10	107,6	11,84	12,59	106,3
nəqliyyat xərclərinə	15,31	16,68	108,9	16,15	17,74	109,8	14,35	15,48	107,9
rabitə xərclərinə	8,18	8,96	109,5	9,06	10,01	110,5	7,17	7,77	108,4
istirahət və mədəniyyət xərclərinə	10,92	11,52	105,5	12,10	12,69	104,9	9,58	10,19	106,4
təhsil xərclərinə	4,82	5,02	104,1	5,34	5,60	104,9	4,24	4,37	103,1
mehmanxana, kafe, restoran və yeməxanaya	21,52	22,99	106,8	21,82	23,36	107,1	21,17	22,57	106,6
digər mal və xidmətlərə	11,27	12,58	111,6	11,84	13,11	110,7	10,61	12,02	113,3

Cədvəlin təhlili göstərir ki, 2015-ci ilə nisbətən 2016-cı ildə ölkə üzrə, eləcə də, şəhər və kənd yerlərində adambaşına aylıq istehlak xərclərinin səviyyəsi artmışdır. 2015 –ci illə müqayisədə 2016–cü ildə adambaşına aylıq istehlak xərcləri ölkə üzrə 7,8 % artaraq 264,69 manat, şəhər yerlərində 8,1% artaraq 275,48 manat, kənd yerlərində 7,4 % artaraq 252,48 manat təşkil etmişdir.

2016-cı ildə ölkə üzrə cəmi 264,69 manat istehlak xərclərinin 107,8 manatı ərzaq məhsullarına, 1,47 manatı alkoqollu içkilərə, 3,61 manatı tütün məmulatlarına, 17,89 manatı paltar və ayaqqabıya, 19,77 manatı su, işıq, qaz və digər yanacaq növlərinə, 24,24 manatı ev əşyaları, məişət texnikası və evə gündəlik qulluğa, 12,86 manatı səhiyyə xidmətlərinə, 16,88 manatı nəqliyyat xərclərinə, 8,96 manatı rabitə xərclərinə, 11,52 manatı istirahət və mədəniyyət xərclərinə, 5,02 manatı təhsil xərclərinə, 22,99 manatı mehmanxana, kafe, restoran və yeməxanaya, 12,58 manatı digər mal və xidmətlərə sərf edilmişdir.

Şəhər yerləri üzrə cəmi 275,48 manat istehlak xərclərinin 111,06 manatı ərzaq məhsullarına, 1,49 manatı alkoqollu içkilərə, 3,63 manatı tütün məmulatlarına, 19,01 manatı paltar və ayaqqabıya, 20,36 manatı su, işıq, qaz və digər yanacaq növlərinə, 24,32 manatı ev əşyaları, məişət texnikası və evə gündəlik qulluğa, 13,10 manatı səhiyyə xidmətlərinə, 17,74 manatı nəqliyyat xərclərinə, 10,01 manatı rabitə xərclərinə, 12,69 manatı istirahət və mədəniyyət xərclərinə, 5,60 manatı təhsil xərclərinə, 23,36 manatı mehmanxana, kafe, restoran və yeməxanaya, 13,11 manatı digər mal və xidmətlərə sərf edilmişdir.

Kənd yerləri üzrə cəmi 252,48 manat istehlak xərclərinin 102,60 manatı ərzaq məhsullarına, 1,44 manatı alkoqollu içkilərə, 3,58 manatı tütün məmulatlarına, 16,62 manatı paltar və ayaqqabıya, 19,11 manatı su, işıq, qaz və digər yanacaq növlərinə, 24,14 manatı ev əşyaları, məişət texnikası və evə gündəlik qulluğa, 12,59 manatı səhiyyə xidmətlərinə, 15,48 manatı nəqliyyat xərclərinə, 7,77 manatı rabitə xərclərinə, 10,19 manatı istirahət və mədəniyyət xərclərinə, 4,37 manatı təhsil xərclərinə, 22,57 manatı mehmanxana, kafe, restoran və yeməxanaya, 12,02 digər mal və xidmətlərə sərf edilmişdir..

2016 –cı ildə şəhər yerlərindəki ev təsərrüfatlarının hər nəfərinə düşən aylıq istehlak xərcləri kənd yerlərindəki ev təsərrüfatlarının hər nəfərinə düşən aylıq istehlak xərclərindən 23 manat olmuşdur.

2016 – cı ildə Azərbaycan Respublikasında yaşayış yerləri üzrə ev təsərrüfatının adambaşına istehlak xərcləri qruplarına görə qruplaşdırılması aşağıdakı kimidir:

2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasında yaşayış yerləri üzrə ev təsərrüfatının adambaşına istehlak xərcləri qruplarına görə qruplaşdırılması (faizlə)

	Ölkə üzrə cəmi	Şəhər yerləri	Kənd yerləri
Bütün ev təsərrüfatları	100	100	100
105 manata qədər	0,0	0,1	0,0
105,1 - 110,0	0,1	0,1	0,1
110,1 - 115,0	0,1	0,2	0,1
115,1 - 120,0	0,1	0,2	0,1
120,1 - 125,0	0,2	0,2	0,2
125,1 - 130,0	0,4	0,4	0,4
130,1 - 135,0	0,6	0,5	0,7
135,1 - 140,0	0,8	0,6	1,0
140,1 - 145,0	1,1	1,1	1,2
145,1 - 150,0	1,5	1,2	1,9
150,1 - 155,0	2,0	1,5	2,5
155,1 - 160,0	2,2	1,7	2,8
160,1 - 170,0	5,5	4,8	6,4
170,1 - 180,0	6,8	5,8	8,1
180,1 - 190,0	8,1	6,6	9,8
190,1 - 200,0	7,9	7,2	8,8
200,1 - 210,0	7,7	7,0	8,5
210,1 - 220,0	7,2	7,1	7,3
220,1 - 230,0	6,6	6,5	6,6
230,1 - 240,0	5,5	5,7	5,4
240,1 - 250,0	4,8	5,0	4,5
250,1 - 300,0	15,7	17,6	13,2
300 və çox	15,1	19,0	10,2

3.9-cu cədvəlin məlumatlarının təhlili göstərir ki, 2016-cı ildə ölkə üzrə büdcəsi tədqiq edilən ev təsərrüfatlarının 69,2 %-nin istehlak xərclərinin həcmi 250 manatdan az, 15,7%-nin istehlak xərclərinin həcmi 250,1 – 300 manat arasında, 15,1%-nin istehlak xərclərinin həcmi isə 300 manat və daha çox olmuşdur. 2016-cı ildə şəhər yerləri üzrə büdcəsi tədqiq edilən ev təsərrüfatlarının 63,4%-nin istehlak xərclərinin

həcmi 250 manatdan az, 17,6 %-nin istehlak xərclərinin həcmi 250,1 – 300 manat arasında, 19,0 %-nin istehlak xərclərinin həcmi isə 300 manat və daha çox olmuşdur.

2016–cı ildə kənd yerləri üzrə büdcəsi tədqiq edilən ev təsərrüfatlarının 76,6 %-nin istehlak xərclərinin həcmi 250 manatdan az, 13,2%-nin istehlak xərclərinin həcmi 250, 1 – 300 manat arasında, 10,2 %-nin istehlak xərclərinin həcmi isə 300 manat və daha çox olmuşdur.

Təhlil göstərir ki, 2016 –ci ölkə üzrə cəmi istehlak xərclərinin 40,5 % - ni, eləcə də şəhər yerləri üzrə 40,3%-ni və kənd yerləri üzrə 40,6%-ni ərzaq məhsullarına xərclənmişdir.

Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə metodu ilə öyrənilməsi nəticəsində ev təsərrüfatlarında adambaşına illik istehlak edilən ərzaq məhsullarının səviyyəsinə dair məlumat əldə edilir. 2010-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarında ərzaq məhsullarının adambaşına istehlakının həcmi aşağıdakı kimi olmuşdur:

Cədvəl 3.10

2010-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarında ərzaq məhsullarının adambaşına istehlakının dinamikası(ildə kiloqramla)

	Ölkə üzrə cəmi						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Çörək və çörək məhsulları	153,4	147,7	144,3	141,6	139,8	138,4	138,3
Kartof	54,6	59,3	63,1	64,2	71,3	71,8	72,3
Tərəvəz və bostan bitkiləri	87,1	92,9	98,5	103,8	106,4	106,5	106,6
Ət və ət məhsulları	31,5	32,4	33,5	33,8	33,8	33,9	33,5
Balıq və balıq məhsulları	6,9	6,9	7,1	7,1	7,2	7,3	7,2
Süd və süd məhsulları	292,5	293,7	294,4	285,0	274,3	272,1	270,7
Yumurta, ədəd	131,0	144,0	155,0	155,0	158,0	158,0	158,0
Meyvə, giləmeyvə	65,0	68,5	74,8	75,2	77,2	78,0	78,2
Qənd və qənnadı məmulatları	31,5	32,0	31,7	31,5	30,6	30,2	30,2
Bitki yağı və marqarin	8,8	9,3	9,9	9,9	10,3	10,4	10,5

3.10–cu cədvəlin məlumatlarının təhlili göstərir ki,təhlil edilən 2010-2016–cı illərdə istehlakın səviyyəsi çörək və çörək məhsulları üzrə 9,8%, süd və süd

məhsulları üzrə 7.4% və qənd və qənnadı məmulatları üzrə 4,1% azalsa da, kartof üzrə 32,4%, tərəvəz və bostan bitkiləri üzrə 22,4%, ət və ət məhsulları üzrə 6,3% balıq və balıq məhsulları üzrə 4,3%, yumurta üzrə 27 ədəd və ya 20,6%, meyvə, giləmeyvə üzrə 20,3% və bitki yağı və marqarin üzrə istehlakın səviyyəsi isə 19,3% yüksəlmişdir.

Ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqi materiallarına əsasən ailənin ərzağa tələbatının ödənilməsini qiymətləndirərkən faktiki istehlakın bu sahədə müəyyən edilmiş fizioloji normalarla müqayisə etmək lazımdır. Ərzaq və qida maddələrində ifadə olunan fizioloji normalar ərzaq məhsullarının müəyyən dəstinə uyğun gəlir. Onlar elə tərtib edilir ki, sutka ərzində orta hesabla bir nəfərin istehlak etdiyi ərzağın kalorililiyinin 14% -i zülallardan, 30%-i yağlardan və 56%-i isə karbohidratlardan ibarət olsun. Əhalinin hər nəfərinin sutkalıq rasionunda təqribən 100 q zülal (o cümlədən, 60 q heyvandarlıq məhsulları hesabına), 100 q yağ (o cümlədən 70 q heyvandarlıq məhsulları hesabına) və 420 q karbohidrat olmalıdır. Bu isə təqribən 3000 k/kaloriyə (onlardan 1000 k/kal heyvandarlıq məhsulları hesabına) bərabərdir. Sutka qida məhsullarında belə nisbət orqanizmin sutka ərzində sərf etdiyi enerjinin bərpa olunmasını və inkişafını təmin etdiyi üçün optimal hesab olunur.(8)

Üzvlərinin sayına görə ev təsərrüfatlarının gəlirləri kimi istehlak xərcləri də bir-birindən fərqlənir. Təhlil göstərir ki, ailə üzvlərinin sayı artdıqca ev təsərrüfatlarının hər üzvünə düşən aylıq istehlak xərclərinin səviyyəsində azalma müşahidə olunur. Qeyd edilənləri 2016 -cı ildə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının ölçüsünə görə istehlak xərclərinin qruplaşdırılmasına dair verilmiş aşağıdakı cədvəldən daha aydın görmək olar(3)

Cədvəl 3.11

2016 -cı ildə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının ölçüsünə görə istehlak xərclərinin qruplaşdırılması (ayda adambaşına, manatla)

	Ev təsərrüfatı ibarətdir:					
	1 nəfərdən	2 nəfərdən	3 nəfərdən	4 nəfərdən	5 nəfərdən	6 və çox
İstehlak xərcləri, cəmi	456,0	356,9	306,0	267,7	249,6	232,7
ərzaq məhsullarına	137,2	122,1	114,0	108,3	104,6	101,3
alkoqollu içkilərə	1,4	1,5	1,6	1,6	1,4	1,3
tütün məmulatlarına	1,8	4,4	4,4	3,9	3,5	3,1
paltar və ayaqqabıya	40,9	28,4	22,5	18,3	16,4	13,9
su, işıq, qaz və digər yanacaq növlərinə	45,5	30,7	24,2	20,1	17,7	16,3
ev əşyaları, məişət texnikası və evə gündəlik qulluğa	50,6	34,9	27,3	23,0	22,7	22,3
səhiyyə xidmətlərinə	35,1	22,5	15,5	12,0	11,5	11,0
nəqliyyat xərclərinə	30,7	24,8	21,7	17,3	15,5	12,9
rabitə xərclərinə	21,3	15,3	12,1	9,6	7,9	6,4
istirahət və mədəniyyət xərclərinə	24,2	14,5	13,2	11,0	11,0	10,7
təhsil xərclərinə	0,2	1,8	4,7	6,1	5,2	5,0
mehmanxana, kafe, restoran və yeməxanaya	39,1	35,4	29,0	24,0	20,9	18,4
digər mal və xidmətlərə	28,2	20,6	15,7	12,6	11,4	10,2

Cədvəlin məlumatları göstərir ki, 2016 – cı ildə ölkə üzrə adambaşına düşən aylıq istehlak xərclərinin səviyyəsi 1 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 456,0 manata, 2 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 356,9 manata, 3 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 306,0 manata, 4 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 267,7 manata, 5 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 249,6 manata, 6 və daha çox nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında isə 232,7 manata bərabər olmuşdur.

Təhlil göstərir ki, 2016 – cı ildə ölkə üzrə adambaşına düşən aylıq istehlak xərclərinin səviyyəsi adambaşına düşən aylıq gəlirlərin səviyyəsindən 1 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 30,4 manat , 2 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 7,0 manat, 3 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 3,6 manat, 4 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 7,7 manat, 5 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 9,0 manat, 6 və daha çox nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında isə 4 manat çox olmuşdur.

1 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarının istehlak xərclərinin 30,1%-ni, 2 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarının 34,2% -ni, 3 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarının 37,3%-ni, 4 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarının 40,5%-ni, 5 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarının 41,9% -ni , 6 və daha çox nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında isə 43,5% -ni ərzaq məhsullarına çəkilən xərclər təşkil etmişdir.

2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının istehlak xərcləri kvintillərinə görə istehlak xərclərinin səviyyəsi aşağıdakı rəqəmlərlə ifadə olunmuşdur

Cədvəl 3.12

2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının istehlak xərcləri kvintillərinə görə istehlak xərcləri(manatla, ayda adambaşına)

	İstehlak xərcləri kvintilləri:				
	1	2	3	4	5
İstehlak xərcləri, cəmi	183,9	219,8	248,0	284,5	387,3
ərzaq məhsullarına	95,4	102,0	106,3	111,1	120,7
alkoqollu içkilərə	1,0	1,2	1,5	1,7	2,0
tütün məmulatlarına	3,0	3,5	3,6	3,8	4,1
paltar və ayaqqabıya	10,4	13,8	17,1	19,9	28,3
su, işıq, qaz və digər yanacaq növlərinə	11,7	14,9	17,7	21,4	33,1
ev əşyaları, məişət texnikası və evə gündəlik qulluğa	10,7	15,3	20,0	27,2	48,0
səhiyyə xidmətlərinə	7,5	9,1	11,0	13,9	22,8
nəqliyyat xərclərinə	9,0	12,5	15,2	18,2	28,5
rabitə xərclərinə	5,4	7,0	8,4	9,9	14,4
istirahət və mədəniyyət xərclərinə	4,9	7,6	9,8	13,0	22,3
təhsil xərclərinə	2,7	3,9	4,8	6,1	7,6
mehmanxana, kafe, restoran və yeməxanaya	14,4	18,7	21,0	24,6	36,3
digər mal və xidmətlərə	7,9	10,2	11,7	13,7	19,5

Cədvəlin təhlili göstərir ki, bütün kvintillər üzrə istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclər ən yüksək xüsusi çəkiyə malikdir. Beləki, 2016 - cı ildə birinci kvintil üzrə, yəni 20% ən kasıb əhalinin cəmi 183,9 manat istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 51,9%-ə, alkoqollu içkilərə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 0,5%-ə, tütün

məmulatlarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 1,6%-ə, paltar və ayaqqabıya çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 5,6%, su, işıq, qaz və digər yanacaq növlərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 6,4%, ev əşyaları, məişət texnikası və evə gündəlik qulluğa çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 5,8%, səhiyyə xidmətlərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 4,1%, nəqliyyat xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 4,9%, rabitə xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 3,0%, istirahət və mədəniyyət xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 2,7%, təhsil xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 1,5%, mehmanxana, kafe, restoran və yeməxanaya çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 7,8% digər mal və xidmətlərə çəkilən xərclər xüsusi çəkisi 4,3% təşkil etmişdir.

İkinci kvartil üzrə cəmi 219,8 manat istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 46,4%-ə, alkoqollu içkilərə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 0,6%-ə, tütün məmulatlarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 1,6%-ə, paltar və ayaqqabıya çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 6,3%, su, işıq, qaz və digər yanacaq növlərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 6,8%, ev əşyaları, məişət texnikası və evə gündəlik qulluğa çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 7,0%, səhiyyə xidmətlərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 4,1%, nəqliyyat xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 5,7%, rabitə xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 3,2%, istirahət və mədəniyyət xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 3,5%, təhsil xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 1,8%, mehmanxana, kafe, restoran və yeməxanaya çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 8,5% digər mal və xidmətlərə çəkilən xərclər xüsusi çəkisi 4,3% təşkil etmişdir.

Üçüncü kvartil üzrə cəmi 248,0 manat istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 42,9%-ə, alkoqollu içkilərə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 0,6%-ə, tütün məmulatlarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 1,5%-ə, paltar və ayaqqabıya çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 6,9%, su, işıq, qaz və digər yanacaq növlərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 7,1 %, ev əşyaları, məişət texnikası və evə gündəlik qulluğa çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 8,0%, səhiyyə xidmətlərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 4,4%, nəqliyyat xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 6,1%, rabitə xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi

çəkisi 3,4%, istirahət və mədəniyyət xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 3,9%, təhsil xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 1,9%, mehmanxana, kafe, restoran və yeməxanaya çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 8,5%, digər mal və xidmətlərə çəkilən xərclər xüsusi çəkisi 4,7% təşkil etmişdir.

Dördüncü kvartil üzrə cəmi 284,5 manat istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 39,1%-ə, alkoqollu içkilərə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 0,6%-ə, tütün məmulatlarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 1,3%-ə, paltar və ayaqqabıya çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 7,0 %, su, işıq, qaz və digər yanacaq növlərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 7,5 %, ev əşyaları, məişət texnikası və evə gündəlik qulluğa çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 9,6%, səhiyyə xidmətlərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 4,9%, nəqliyyat xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 6,4%, rabitə xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 3,5%, istirahət və mədəniyyət xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 4,6%, təhsil xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 2,1%, mehmanxana, kafe, restoran və yeməxanaya çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 8,6%, digər mal və xidmətlərə çəkilən xərclər xüsusi çəkisi 4,8% təşkil etmişdir.

Beşinci kvartil üzrə yəni 20% ən varlı əhalinin cəmi 387,3 manat istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 31,2 %-ə, alkoqollu içkilərə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 0,5%-ə, tütün məmulatlarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 1,1%-ə, paltar və ayaqqabıya çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 7,3%, su, işıq, qaz və digər yanacaq növlərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 8,5%, ev əşyaları, məişət texnikası və evə gündəlik qulluğa çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 12,4%, səhiyyə xidmətlərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 5,9%, nəqliyyat xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 7,4%, rabitə xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 3,6%, istirahət və mədəniyyət xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 5,7%, təhsil xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 2,0%, mehmanxana, kafe, restoran və yeməxanaya çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 9,4%, digər mal və xidmətlərə çəkilən xərclər xüsusi çəkisi 5,0 % təşkil etmişdir.

Eyni vəziyyət əhalinin istehlak xərclərinin desilləri üzrə də müşahidə

olunur. 2016 –cı ildə ev təsərrüfatlarının istehlak xərcləri desillərinə görə istehlak xərclərini daha dərindən təhlil etmək üçün cədvəl 3.13 –ün məlumatlarına nəzər salaq:

Cədvəl 3.13

2016-ci ildə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının istehlak xərcləri desillərinə görə istehlak xərcləri(manatla, ayda adambaşına)

	İstehlak xərclərinin desilləri									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
İstehlak xərcləri, cəmi	196,2	210,1	223,6	234,2	243,7	257,3	271,2	290,2	316,7	404,0
Ərzaq məhsullarına	97,0	101,1	102,2	103,2	105,0	106,8	108,4	110,6	113,7	123,0
Alkoqollu içkilərə	1,0	1,2	1,2	1,3	1,4	1,5	1,5	1,6	1,8	2,1
Tütün məmulatına	3,1	3,2	3,2	3,5	3,6	3,7	3,8	3,7	4,1	4,2
Paltar və ayaqqabıya	11,4	12,5	14,1	15,3	16,1	17,6	18,8	20,3	22,8	30,0
Su, işıq, qaz və digər yanacaq növlərinə	13,4	13,5	15,7	16,2	16,9	18,5	20,2	21,7	24,8	36,8
Ev əşyaları, məişət texnikası və evə gündəlik qulluğa	13,1	15,0	16,8	19,8	20,9	22,5	25,6	28,8	32,8	47,0
səhiyyə xidmətlərinə	8,2	8,4	9,4	9,8	10,6	12,2	13,3	14,9	17,0	25,0
Nəqliyyat xərcləri	10,1	11,7	12,1	13,5	14,4	16,1	17,1	18,9	21,8	31,1
rabitə xərcləri	5,7	6,2	6,8	7,4	8,0	8,6	9,3	10,3	11,4	15,9
İstirahət və mədəniyyət	6,0	7,2	8,4	9,0	9,6	10,9	11,9	13,5	15,6	23,0

xərcləri										
Təhsil xərcləri	4,1	4,1	4,5	4,8	4,8	5,0	5,5	5,9	5,9	5,7
Mehmanxana, kafe, restoran və yeməcxanaya	14,9	16,9	18,5	19,3	20,7	21,7	23,2	26,1	29,2	39,4
Digər mal və xidmətlərə	8,2	9,3	10,6	11,1	11,8	11,9	12,6	13,9	15,7	20,9

Cədvəldən görüldüyü kimi , istehlak kvintillərində olduğu kimi bütün istehlak xərclərinin desilləri üzrə istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin hissəsi üstünlük təşkil edir. 2016-cı ildə birinci desil üzrə, yəni 10 % ən kasıb əhalinin cəmi 196,2 manat istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 49,5 %-ə, ikinci desil üzrə cəmi 210,1 manat istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 48,1 %-ə, üçüncü desil üzrə cəmi 223,6 manat istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 45,7 %-ə, dördüncü desil üzrə cəmi 234,2 manat istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 44,1 %-ə, beşinci desil üzrə 243,7 cəmi manat istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 43,1 %-ə, altıncı desil üzrə cəmi 257,3 manat istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 41,5 %-ə, yeddinci desil üzrə cəmi 271,2 manat istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 40,0 %-ə, səkkizinci desil üzrə cəmi 290,2 manat istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 38,1%-ə, doqquzuncu desil üzrə cəmi 316,7 manat istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 35,9 %-ə, onuncu desil yəni 10% ən varlı təbəqənin cəmi 404,0 manat istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 30,4%-ə bərabər olmuşdur. Cədvəlin təhlili bir daha sübut edir ki, əhalinin gəlirləri artdıqca onların istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi

azalır, paltar və ayaqqabı alınmasına , ev əşyalarına, məişət texnikasına və evə gündəlik qulluğa, suya, işığa, qaza və digər yanacaq növlərinə, təhsilə, nəqliyyata, səhiyyəyə, rabitəyə, mehmanxanaya, kafeyə, restorana və yeməxanaya, istirahət və mədəniyyətə , digər mal və xidmətlərə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi isə artır.

Beləliklə, ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə müşahidəsinin məlumatları əsasında istehlakın həcmi və onun quruluşunda baş verən dəyişikliklər öyrənilir, adambaşına istehlakın səviyyəsi və onun fizioloji istehlak normalarına uyğunluğu, ev təsərrüfatlarının istehlak xərcləri kvintilləri və desilləri üzrə istehlak xərclərinin səviyyəsi və s. təhlil olunur ki, onlardan da əhalinin həyat səviyyəsi və onun dəyişilməsinin öyrənilməsində, digər sosial-iqtisadi hadisələrin təhlilində geniş istifadə edilir.

NƏTİCƏ

Ölkənin müxtəlif iqtisadiyyat sahələrində çalışan və müxtəlif regionlarında yaşayan əhalinin müxtəlif qruplarının həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin edən tədbirlərin hazırlanması üçün lazım olan informasiyanın mənbəyi əhalinin gəlirləri, xərcləri və istehlakının seçmə yolu ilə statistik tədqiqi və qısaca olaraq ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə metodu statistik tədqiqidir. Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə metodu ilə öyrənilməsi əhalinin həyat səviyyəsi haqqında məlumat əldə etmək məqsədi ilə aparılır. Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə metodu ilə statistik öyrənilməsi ilə əhalinin adambaşına düşən gəlir və xərcləri, istehlakın səviyyəsi, quruluşu, gəlir mənbələri və s. barəsində məlumat əldə edilir.

Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatları (ailələrin) büdcələrinin tədqiqi Azərbaycan Respublikası DSK tərəfindən uzunillik təcrübəyə əsaslanaraq beynəlxalq tövsiyələrə uyğun həyata keçirilir. Respublika ərazisində büdcə tədqiqi işinin praktiki təşkilinə və vahid proqram üzrə yerinə yetirilən işlərə metodoloji rəhbərliyi Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi “Əhalinin həyat səviyyəsi və ev təsərrüfatlarının tədqiqatı statistikasını” şöbəsi həyata keçirir. DSK-nin bu şöbəsi respublikada uçot və statistikanın beynəlxalq standartlara keçirilməsi ilə əlaqədar ölkə başçısının imzaladığı Dövlət Proqramına uyğun olaraq respublikada tədqiq ediləcək ailələrin seçilməsinin elmi metodlarını hazırlayır, seçmə məcmunun representativliyini müntəzəm olaraq yoxlayır, müşahidənin aparılması üçün proqram, göstəriş və təlimatlar tərtib edir, zəhmətkeşlərin maddi və mədəni həyat səviyyəsini xarakterizə edən ailə büdcələrinə dair statistik informasiya toplayır, onları təhlil edir və tədqiqarın nəticələrinə dair dövlətə məruzə təqdim edir.

Ev təsərrüfatları büdcələrinin tədqiqinin ən əsas və məsuliyyətli mərhələsi onun proqramının hazırlanmasıdır. Ev təsərrüfatları büdcələrinin statistik tədqiqinin proqramı öz əksini statistika formulyarlarında tapır. Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin tədqiqi “Əsas sorğu anketi”, “Gündəlik xərclərin uçotu”, “Rüblük

gəlir və xərclərin uçotu”, “Rüblük gəlir və xərclərin qeyd olunması üçün yaddaş kitabçası” adlı formulyarlar üzrə aparılır.

Azərbaycan Respublikası DSK-də ev təsərrüfatlarının büdcələrinin seçmə müşahidəsinin məlumatlarını təhlil etməklə, ev təsərrüfatlarının orta ölçüsü (nəfərlə), ev təsərrüfatlarının gəlirlərin səviyyəsi, ev təsərrüfatlarının istehlak xərclərinin səviyyəsi, ərzaq məhsullarının adambaşına istehlakı, istehlak olunmuş ərzaq məhsullarının kimyəvi tərkibi və kaloriliyi, ev təsərrüfatlarının yaşadığı mənzillərin ölçüsünə və otaqların sayına görə bölgüsü, ev təsərrüfatlarının abadlıq şəraiti və təhcizat, ev təsərrüfatlarında uzun müddət istifadə olunan əşyaların mövcudluğu və s. kimi göstəricilər sistemi əldə edilir.

2010-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının hər nəfərinə düşən aylıq məcmu gəlirlərinin həcmi ildən-ilə artmışdır. Belə ki, müqayisə edilən 7 il ərzində ölkə üzrə ev təsərrüfatlarının hər nəfərinə düşən aylıq məcmu gəlirlərin həcmi 1,8 dəfə, muzzdlu əmək fəaliyyətindən gəlirlərin (əmək haqqının) həcmi 1,7dəfə, sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlərin həcmi 1,8 dəfə, kənd təsərrüfatından gəlirlərin həcmi 1,7 dəfə, icarədən gəlirlərin həcmi 1,4 dəfə, əmlakdan gəlirlərin həcmi 1,6 dəfə, alınmış cari transfertlərin həcmi 1,9 dəfə, digər gəlirlərin həcmi isə 1,9 dəfə artmışdır. 2016 –ci ildə ölkədə olan bütün ev təsərrüfatlarının əsas gəlir mənbəyini muzzdlu əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı) təşkil etmişdir. 2016 – cı ildə ölkədə olan bütün ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin 42,8%-ni muzzdlu əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı), 27,1 %-ni sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlər, 2,6%-ni kənd təsərrüfatından gəlirlər, 0,8%-ni icarədən gəlirlər, 0.3%-ni əmlakdan gəlirlər, 15,3%-ni alınmış cari transfertlər(o cümlədən 13,5% -ni pensiyalar,1,2 %-ni müavinət və sosial yardımlar,0,6%-ni naturada sosial transfertlər), 11,1% -ni digər gəlirlər(o cümlədən 8,7% -ni digər ailələrdən alınmış gəlirlər,2,4% -ni ölkə xaricindən göndərilən pul) təşkil etmişdir.

2016 –cı ildə ölkə üzrə büdcəsi tədqiq edilən ev təsərrüfatlarının 70,2%-nin adambaşına düşən gəlirlərinin həcmi 250 manatdan az, 13,6% -nin adambaşına

düşən gəlirlərinin həcmi 250, 0%in 1 – 300 manat,16,2% -nin adambaşına düşən gəlirlərinin həcmi isə 300 və daha çox olmuşdur. 2016 – cı ildə ailə üzvlərinin sayı artdıqca ev təsərrüfatlarının hər üzvünə düşən aylıq gəlirlərin səviyyəsi azalır. Beləki, ölkə üzrə adambaşına düşən aylıq gəlirlərin səviyyəsi 1 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 425,6 manata, 2 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 349,9 manata, 3 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 302,4 manata, 4 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 260,0 manata, 5 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 240,6 manata, 6 və daha çox nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında isə 228,7 manata bərabər olmuşdur.

2016 –cı ildə ölkəmizdə ən az gəliri olan (yəni birinci kvintil üzrə) 20% ev təsərrüfatlarının gəlirləri 171,6 manata, ikinci kvintil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 208,1 manata, üçüncü kvintil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 238,0 manata, dördüncü kvintil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 278,8 manata, ən çox gəliri olan 20% (yəni beşinci kvintil üzrə)ev təsərrüfatlarının gəliri isə 392,8 manata bərabər olmuşdur.

2016 –cı ildə ölkəmizdə ən az gəliri olan (yəni birinci desil üzrə) 10% ev təsərrüfatlarının gəlirləri 158,0 manata, ikinci desil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 185,1 manata, üçüncü desil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 200,8 manata, dördüncü desil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 215,4 manata, beşinci desil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 229,8 manata, altıncı desil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 246,2 manata, yeddinci desil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 265,7 manata, səkkizinci desil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 291,8 manata, doqquzuncu desil üzrə ev təsərrüfatlarının gəlirləri 333,1 manata, ən çox gəliri olan 10% (yəni onuncu desil üzrə) ev təsərrüfatlarının gəliri isə 452,4 manata bərabər olmuşdur. 2016-cı ildə onuncu desilə düşən 10% ev təsərrüfatlarının gəlirləri, birinci desilə düşən 10% ev təsərrüfatlarının gəlirindən 2,9 dəfə yüksək olmuşdur.

2010-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının hər nəfərinə düşən aylıq istehlak xərclərinin səviyyəsində artım müşahidə olunur. Ev təsərrüfatlarının hər nəfərinə düşən aylıq istehlak xərclərinin səviyyəsi 2010–cu

ildə 147,4 manat, 2011-ci ildə 173,0 manat, 2012-ci ildə 202,0 manat, 2013-cü ildə 221,4 manat, 2014-cü ildə 234,9 manat, 2015-ci ildə 245,6 manat, 2016-cı ildə 264,7 manat təşkil etmişdir.

Ev təsərrüfatlarının hər nəfərinə düşən aylıq istehlak xərclərinin səviyyəsi 2010-cu illə müqayisədə 2011-ci ildə 17,4%, 2012-ci ildə 7,0%, 2013-cü ildə 50,2%, 2014-cü ildə 59,4%, 2015-ci ildə 66,6%, 2017-ci ildə 79,6% artmışdır. Son illərdə baş verən bu artım əsasən manatın devalvasiyası ilə əlaqədar olaraq dolların bahalaşması hesabına yaranmışdır. 2015-ci ilə nisbətən 2016-cı ildə ölkə üzrə, eləcə də, şəhər və kənd yerlərində adambaşına aylıq istehlak xərclərinin səviyyəsi artmışdır. 2015 –ci illə müqayisədə 2016-cü ildə adambaşına aylıq istehlak xərcləri ölkə üzrə 7,8% artaraq 264,69 manat, şəhər yerlərində 8,1% artaraq 275,48 manat, kənd yerlərində 7,4% artaraq 252,48 manat təşkil etmişdir.

2016-cı ildə ölkə üzrə cəmi 264,69 manat istehlak xərclərinin 107,8 manatı ərzaq məhsullarına, 1,47 manatı alkoqollu içkilərə, 3,61 manatı tütün məmulatlarına, 17,89 manatı paltar və ayaqqabıya, 19,77 manatı su, işıq, qaz və digər yanacaq növlərinə, 24,24 manatı ev əşyaları, məişət texnikası və evə gündəlik qulluğa, 12,86 manatı səhiyyə xidmətlərinə, 16,88 manatı nəqliyyat xərclərinə, 8,96 manatı rabitə xərclərinə, 11,52 manatı istirahət və mədəniyyət xərclərinə, 5,02 manatı təhsil xərclərinə, 22,99 manatı mehmanxana, kafe, restoran və yeməcxanaya, 12,58 manatı digər mal və xidmətlərə sərf edilmişdir.

2016-cı ildə ölkə üzrə büdcəsi tədqiq edilən ev təsərrüfatlarının 69,2%-nin istehlak xərclərinin həcmi 250 manatdan az, 15,7 %-nin istehlak xərclərinin həcmi 250, 1 – 300 manat arasında, 15,1%-nin istehlak xərclərinin həcmi isə 300 manat və daha çox olmuşdur.

2016 – cı ildə şəhər yerləri üzrə büdcəsi tədqiq edilən ev təsərrüfatlarının 63,4%-nin istehlak xərclərinin həcmi 250 manatdan az, 17,6 %-nin istehlak xərclərinin həcmi 250, 1–300 manat arasında 0%, 19,0 %-nin istehlak xərclərinin həcmi isə 300 manat və daha çox olmuşdur.

2010-2016 –cı illərdə istehlakın səviyyəsi çörək və çörək məhsulları üzrə 9,8%, süd və süd məhsulları üzrə 7.4% və qənd və qənnadı məmulatları üzrə 4,1%

azalsa da, kartof üzrə 32,4%, tərəvəz və bostan bitkiləri üzrə 22,4%, ət və ət məhsulları üzrə 6,3% , balıq və balıq məhsulları üzrə 4,3%, yumurta üzrə 27 ədəd və ya 20,6%, meyvə, giləmeyvə üzrə 20,3% və bitki yağı və marqarin üzrə istehlakın səviyyəsi isə 19,3% yüksəlmişdir.

2016–cı ildə ölkə üzrə adambaşına düşən aylıq istehlak xərclərinin səviyyəsi 1 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 456,0 manata, 2 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 356,9 manata, 3 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 306,0 manata, 4 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 267,7 manata, 5 nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında 249,6 manata, 6 və daha çox nəfərdən ibarət ev təsərrüfatlarında isə 232,7 manata bərabər olmuşdur.

2016 - cı ildə birinci kvintil üzrə, yəni 20% ən kasıb əhalinin cəmi 183,9 manat istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 51,9%-ə, alkoqollu içkilərə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 0,5%-ə, tütün məmulatlarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 1,6%-ə, paltar və ayaqqabıya çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 5,6%, su, işıq, qaz və digər yanacaq növlərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 6,4%, ev əşyaları, məişət texnikası və evə gündəlik qulluğa çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 5,8%, səhiyyə xidmətlərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 4,1%, nəqliyyat xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 4,9%, rabitə xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 3,0%, istirahət və mədəniyyət xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 2,7%, təhsil xərclərinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 1,5%, mehmanxana, kafe, restoran və yeməxanaya çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 7,8%, digər mal və xidmətlərə çəkilən xərclər xüsusi çəkisi 4,3% təşkil etmişdir.İstehlak kvintillərində olduğu kimi bütün istehlak xərclərinin desilləri üzrə istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin hissəsi üstünlük təşkil edir.Lakin əhalinin gəlirləri artdıqca onların istehlak xərclərinin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi azalır, paltar və ayaqqabı alınmasına , ev əşyalarına, məişət texnikasına və evə gündəlik qulluğa, suya, işığa, qaza və digər yanacaq növlərinə, təhsilə, nəqliyyata, səhiyyəyə, rabitəyə, mehmanxanaya, kafeyə, restorana və yeməxanaya, istirahət və mədəniyyətə , digər mal və xidmətlərə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi isə artır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri, Bakı, 2017
2. Azərbaycan rəqəmlərdə 2016, ADSK. Səda nəşriyyatı, Bakı, 2017
3. 2016-cı ildə ev təsərrüfatları tədqiqatının yekunları Bakı, 2017
4. 2015-cı ildə məcburi köçkünlər üzrə ev təsərrüfatları tədqiqatının yekunları Bakı, 2016
5. Cabbarova A.İ., Dünyamalıyeva V.R. Milli Hesablar Sistemi. Bakı, 2014,
6. Əliyev A.Ə., Qasımov N.Ə. “Azərbaycanda əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin aktual problemləri, Bakı ,2000
7. Məmmədov R.Ş. Milli Hesablar Sistemi, Bakı 1997
8. Məmmədov R.Ş. “Ev təsərrüfatları büdcələrinin tədqiqatı statistikasısı”. Dərs vəsaiti, Bakı, 1998
9. Məmmədov R.Ş “Beynəlxalq statistika”. Bakı, 1999
10. Statistika üzrə əsas metodoloji göstərişlər, III hissə, ADSK Bakı 2008
11. Statistika üzrə əsas metodoloji göstərişlər, IV hissə, ADSK Bakı 2011
12. Hacıyev S.M. Statistikanın ümumi nəzəriyyəsi. Bakı, 2005
13. Yaqubov S.M., Məmmədov A.C. Sosial-iqtisadi statistika. Bakı, 2011
14. Ev təsərrüfatlarının tədqiqatı statistikasına dair keyfiyyət məruzəsi ADSK, Bakı, 2016
15. Э.К.Васильева, М.М. Юзбашев Выборочный метод в социально-экономической статистике. Учеб. пос., М, 2010
16. В.В.Ефимов Статистические методы в управлении качеством, М, 2003
17. Основы национального счетоводства. (Под ред. Ю. Иванова) М, 2005
18. Образцова О., Копейкина О.. Система национальных счетов М, 2008.
19. Курс социально-экономической статистики.(Под ред. М.Г.Назарова), Учебник для вузов, М, 2012
20. Б.Т.Рябушкин Международная статистика. М. 1995.
21. Ефимова М.Е., Бычкова С.Г. Социальная статистика, М., 2003
22. Башкатов Б. И. Суринова А. Е. Международная статистика Учебник,

М,2010

23. Михок Г. Выборочный метод и статистическое оценивание. М,1982

24. А.В .Сиденко, Башкатов Б. И. и друг. Международная статистика. М., 1999

25. Социальная статистика, Под ред. И.И.Елисеевой, М., 1999

26. Статистические методы обработки результатов наблюдений. Под ред. Юсупова. М. 1984

27. Р.А. Шмойлова Теория статистики. М,2013

28. Есипова Э.Ю.. Система национальных счетов: краткий курс, М,2010

29. Экономическая статистика. / Под ред Ю.Н.Иванова, М, 2010

30. www.stat.gov.az

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, 3-х глав, заключения и списка использованной литературы. Общий объем работы составляет 85 страницы. Список литературы содержит 30 наименований.

Первая глава диссертации называется «Теоретические и методологические вопросы изучения методов отбора бюджетов домашних хозяйств». В этой главе представлена информация об изучении бюджетов домашних хозяйств и определены задачи статистики в этой области, методы организации сбора данных о бюджете домашних хозяйств, выбор программы отбора бюджетов домашних хозяйств и ее содержание.

Вторая глава диссертации называется «Формирование отбора для обследований бюджетов домашних хозяйств». В этой главе анализируются статистические показатели, рассчитанные в результате выбора сети для обследования бюджетов домашних хозяйств, отбора домохозяйств и организации работы интервьюеров и статистического изучения бюджетов домашних хозяйств.

Третья глава диссертации называется «Статистическое исследование доходов и расходов домашних хозяйств в Азербайджанской Республике». В этой главе статистически изучены состав, структура и динамика доходов и расходов домашних хозяйств.

В конце исследования были сформулированы результаты и рекомендации, и был использован список литературы.

SUMMARY

The dissertation consists of the introduction, 3 chapters, the conclusion and the list of used literature. The total volume of the work is 85 pages. Literature list contains 30 titles.

The first chapter of the dissertation is called "Theoretical and Methodological Issues of Studying Household Budget Selection Methods". This chapter provides information about the study of household budgets and identifies the tasks of the statistics in this area, the methods of organizing the collection of data on the household budget, the selection of the household budget selection program and its contents.

The second chapter of the dissertation is called "Formation of Selection for Household Budget Surveys". This chapter analyzes the statistical indicators calculated as the result of selecting a network for household budget surveys, selecting households and organizing the work of interviewers and statistical study of household budgets.

The third chapter of the dissertation is called "Statistical Investigation of Households Income and Expenditures in the Republic of Azerbaijan". In this chapter, the composition, structure and dynamics of household income and expenditures have been statistically studied.

At the end of the study, the results and recommendations were formulated and a list of literature was used.

Həsənli Sadiq Kamandar oğlunun “Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə metodu ilə öyrənilməsi” mövzusunda magistr dissertasiyasının

REFERATI

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı: Ölkənin müxtəlif iqtisadiyyat sahələrində çalışan və müxtəlif regionlarında yaşayan əhalinin müxtəlif qruplarının həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin edən tədbirlərin hazırlanması üçün lazım olan informasiyanın mənbəyi əhalinin gəlirləri, xərcləri və istehlakının seçmə yolu ilə statistik tədqiqi və qısaca olaraq ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə metodu **statistik tədqiqidir**. Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə metodu ilə öyrənilməsi əhalinin həyat səviyyəsi haqqında məlumat əldə etmək məqsədi ilə aparılır. **Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə metodu ilə statistik** öyrənilməsi ilə əhalinin adambaşına düşən gəlir və xərcləri, istehlakın səviyyəsi, quruluşu, gəlir mənbələri və s. barəsində məlumat əldə edilir.

Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin edən əsas şərtlərdən biri bütövlükdə ölkə əhalisinin, onun ayrı-ayrı qruplarının, habelə cəmiyyətdə ilkin istehlak və məişət vahidi olan ev təsərrüfatları (ailələr) üzrə maddi və mənəvi nemətlərin faktiki istehlakı səviyyəsinin müntəzəm iqtisadi-statistik tədqiqidir. Belə tədqiqatların nəticəsi həyat səviyyəsinin kəmiyyət və keyfiyyət səciyyəsinə verməklə yanaşı, istehlakın dəyişməsi qanunauyğunluqlarını və meyllərini də işıqlandırır.

Ev təsərrüfatları (ailələrin) büdcə tədqiqatlarına dair məlumatlar əhalinin ayrı-ayrı sosial qruplarının həyat səviyyəsini bilavasitə xarakterizə etməklə yanaşı, müxtəlif iqtisadi - statistik hesablamalarda da geniş istifadə edilir. Deyilənlər baxımından tədqiqat mövzusu aktualdır.

Tədqiqatın obyektı: Azərbaycan Respublikasında əhalinin müxtəlif ictimai qruplarına aid olan ailələrin cəmidir, tədqiqatın vahidi isə ayrıca

götürülmüş ailədir. Tədqiqatın predmeti əhalinin müxtəlif qruplarından seçilmiş ailələrin büdcələridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatı büdcələrini seçmə metodu ilə öyrənməklə əhalinin həyat səviyyəsi haqqında məlumat əldə etməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın əsas vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir:

- Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin seçmə metodu ilə statistik öyrənilməsinin zəruriliyini əsaslandırmaq;
- Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə metodu ilə öyrənilməsinin nəzəri-metodoloji məsələlərini araşdırmaq;
- Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqində seçmə müayinələrin təşkili qaydalarını araşdırmaq;
- Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə tədqiqatının proqramı və onun məzmununu öyrənmək;
- Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin statistik öyrənilməsi nəticəsində hesablanan statistik göstəriciləri müəyyən etmək;
- Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının gəlir və xərclərinin dinamikasını statistik təhlil etmək;

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatı büdcələrinə dair məlumatların toplanmasının təşkili üsullarını statistik təhlil edilmişdir;
- Müasir şəraitdə ev təsərrüfatlarının büdcələrini statistik tədqiq etmək üçün seçmə şəbəkənin qurulması metodologiyası öyrənilmişdir;
- İlkin seçmə ərazilərinin və ev təsərrüfatlarının seçilməsi ehtimalının hesablanması qaydası müəyyən edilmişdir
- Respublikada ev təsərrüfatlarının gəlir və xərclərinin cari vəziyyəti statistik təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını respublikanın rəsmi statistika xidmətinin ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqatına dair materialları, internet saytının məlumatları, bu mövzu ilə bağlı yerli və rus alimlərinin elmi araşdırmaları təşkil

edir.

Tədqiqatın metodları: Ev təsərrüfatları büdcələrinin statistik tədqiqi zamanı ən çox istifadə edilən üsul seçmə müşahidəsidir. Ev təsərrüfatları büdcələrinin tədqiqi zamanı seçmə müşahidəsi əsas üsul sayılsa da təhlil üçün statistikanın başqa qruplaşdırma, indeks, cədvəl, balans, dinamika sıralarının müqayisəsi, variyasiya, korrelyasiya, reqressiya və s. üsullarından da geniş istifadə olunur. Ev təsərrüfatları büdcəsinə dair statistik informasiyanı uçota alarkən və təhlil edərkən mütləq, orta və nisbi kəmiyyətlərdən əlaqəli surətdə istifadə olunur.

İşin həcmi və quruluşu. Tədqiqat işinin ümumi həcmi 93 səhifədir. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və 30 adlı ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiyanın birinci fəslı “**Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə metodu ilə öyrənilməsinin nəzəri–metodoloji məsələləri**” adlanır və bu fəsil üç paraqrafdan ibarətdir.

I fəslin birinci paraqrafı “**Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə metodu ilə öyrənilməsinin əhəmiyyəti və bu sahədə statistikanın vəzifələri**” adlanır.

Bu paraqrafda əvvəlcə “ailə” və “ev təsərrüfatı” anlayışlarının mahiyyəti açıqlanır, onların oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edilir. Sonra ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə metodu ilə öyrənilməsinin məqsədi və əhəmiyyəti şərh olunur. Bu paraqrafda həmçinin müşahidənin statistik əsasının formalaşdırılması qaydaları və təyinatı, seçmə vahidinin müəyyənləşdirilməsi, müşahidə vahidi, tədqiqata düşmüş müşahidə vahidləri məcmusunun formalaşdırılması alqoritmi izah edilmişdir. Paraqrafın sonunda **ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqi statistikasının vəzifələri açıqlanmışdır.**

I fəslin ikinci paraqrafı “**Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqində seçmə müayinələrin təşkili**” adlanır.

Bu paraqrafda Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının büdcələrinin tədqiqi statistikasının təşkilat quruluşu haqqında məlumat verilir və göstərilir ki, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən Respublika Prezidentinin uçot və statistikanın beynəlxalq standartlara keçirilməsi ilə əlaqədar təsdiq etdiyi Dövlət Proqramına müvafiq qayadada ev təsərrüfatının büdcə tədqiqatının

aparılmasının təşkili, ailələrin düzgün seçilməsi, göstəricilərin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və s. istiqamətində tədqiqat işləri aparılır. **Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi Respublikada tədqiq ediləcək ailələrin seçilməsinin elmi metodlarını hazırlayır, seçmə məcmunun representativliyini müntəzəm olaraq yoxlayır, müşahidənin aparılması üçün proqram, göstəriş və təlimatlar tərtib edir, zəhmətkeşlərin maddi və mədəni həyat səviyyəsini xarakterizə edən ailə büdcələrinə dair statistik informasiya toplayır onları təhlil edir və tədqiqatların nəticələrinə dair dövlətə məruzə təqdim edir.**

Bu paraqrafda həmçinin intervüyerin vəzifələri müəyyənləşdirilmiş və büdcəsi tədqiq edilən ev təsərrüfatlarına intervüyerin hər gəlişinin məqsədi aşkarlanmış və büdcəsi tədqiq edilən ev təsərrüfatlarının dəyişdirilməsi halları və onu yaradan səbəblər şərh edilmişdir.

I fəslin üçüncü paraqrafı **“Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə tədqiqatının proqramı və onun məzmunu”** adlanır. Bu paraqrafda tədqiqatın proqramı və onun məzmunu açıqlanır və göstərilir ki, ev təsərrüfatları büdcələrinin tədqiqinin ən əsas və məsuliyyətli mərhələsi onun proqramının hazırlanmasıdır. Statistika müşahidəsinin proqramı tədqiqatın məqsədindən asılı olaraq müəyyən edilir.

Bu paraqrafda həmçinin tədqiqat proqramının həyata keçirilməsi üçün ev təsərrüfatları büdcələrinin tədqiqinin əsas formulyarları və onların doldurulması qaydaları şərh edilmişdir. Burada göstərilir ki, hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının bütün bölgələrində ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqi vahid proqram üzrə aparılır ki, bu da əldə edilən məlumatların yekunlaşdırılmasını və təhlilini asanlaşdırır. Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə üsulu ilə tədqiqinin proqramı öz əksini bir-biri ilə əlaqəli olan statistika formulyarlarında tapır. Bu formulyarlardakı göstəricilər tədqiq edilən əhali qruplarının həyat səviyyəsinin müxtəlif tərəflərini işıqlandırmağa imkan verir. Tədqiqat proqramının həyata keçirilmək üçün “Əsas sorğu anketi”, – “Gündəlik xərclərin uçotu”, Rüblük gəlir və xərclərin uçotu” və “Rüblük gəlir və xərclərin qeyd olunması üçün yaddaş kitabçası”adlı statistika formulyarlarından istifadə edilir.

Bu paraqrafda həmçinin təlimat və onun qarşısına qoyulan vəzifələr və məlumatların toplanmasının təşkili üsulları müəyyən edilmişdir. Burada göstərilir ki, seçmə üsulu ilə ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqi proqramını hazırlayarkən qoyulmuş sualların aydınlığına xüsusi diqqət yetirilir. Qoyulmuş sualların müxtəlif formada başa düşülməsi alınacaq cavabların qeyri-düzgünlüyünə səbəb olar və onların yekunlaşdırılmasını çətinləşdirə bilər. Belə hala yol verməmək üçün hər bir formanın düzgün doldurulmasına dair təlimatlar hazırlanır.

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin hazırladığı “Ev təsərrüfatları tədqiqatını aparan iqtisadçılar üçün təlimat” da bu formulyarların doldurulması üçün geniş və izahlı göstərişlər verilmişdir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə **“Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin tədqiqatı üçün seçmə məcmusunun formalaşdırılması”** adlanır və bu fəsil məntiqi cəhətdən bir –birini tamamlayan iki paraqraftan ibarətdir.

Dissertasiyanın ikinci fəslinin birinci paraqrafı **“Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin tədqiqatı üçün seçmə şəbəkənin qurulması”** adlanır.

Bu paraqrafda göstərilir ki, baş məcmudan vahidlər müxtəlif üsullarla seçilsə də, respublikada məcburi köçkünlər də nəzərə alınmaqla, bütün yaşayış məntəqələrində ev təsərrüfatları büdcələrinin statistik tədqiqatını apararkən hər bir ev təsərrüfatının seçmə məcmuya eyni ehtimalla təsadüfin qaydada düşməsi təmin edilir. Ev təsərrüfatları büdcələrinin tədqiqatı zamanı seçmə məcmunu formalaşdırarkən ev təsərrüfatları seçmə şəbəkəsi yaradılır. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsində ev təsərrüfatlarının seçmə şəbəkəsini formalaşdırarkən istifadə edilən metod bu paraqrafda sxematik şəkildə öz əksini tapmışdır.

Bu paraqrafda göstərilir ki, ərazi vahidləri üzrə seçmə şəbəkənin yaradılması mərhələləri şəhər və kənd yaşayış məntəqələrində seçmə planını hazırlamaqdan, şəhər yaşayış məntəqəsi üzrə əhali siyahıyaalınması informasiya bazasını yaratmaqdan, şəhər yaşayış məntəqəsində sayıçı məntəqələrini qruplaşdırmaqdan, kənd yaşayış məntəqələrinin rayon mərkəzindən uzaqlığa görə qruplaşdırmaqdan və ev təsərrüfatlarını seçməkdən ibarətdir və burada hər bir mərhələnin

mahiyyəti və formalaşması şərh edilmişdir.

Bu paraqrafda seçmə zamanı məlumatlar yığılmamışdan əvvəl seçmə planı və seçmə sxemi, məlumatlar yığıldıqdan sonra hər hansı bir parametri təyin etmək üçün qiymətləndirmə funksiyasından istifadə edilməsinin iqtisadi–statistik əhəmiyyəti şərh edilmişdir.

Seçmə sxemi seçmə planı əsasında seçmənin aparılması metodunu təsvir edir. Hər hansı bir parametri üzrə qiymətləndirilən göstəricini hesablamaq üçün tətbiq edilən riyazi funksiya qiymətləndirmə funksiyası adlanır. Qiymətləndirmə funksiyası parametrlərin formasına uyğun olaraq seçilir. Qiymətləndirmə funksiyasının seçmə planı ilə birgə əlqələndirilməsinə seçmənin strategiyası deyilir. Seçmə zamanı mümkün strategiyalardan bu müəyinəyə uyğun gələnini, yəni ən səmərəlisini seçmək lazımdır. Hər hansı bir strategiyanın səmərəliliyini müəyyən etmək üçün qiymətləndirmə funksiyasının seçmə planı ilə birgə əlqələndirilməsi nəticəsində alınan sistemətik xətanı, dispersiyanı və orta kvadrətik uzaqlaşmanı nəzərdən keçirmək lazımdır. Bu paraqrafda sistemətik xətanın, dispersiyanın və orta kvadrətik uzaqlaşmanın hesablanması qaydası şərh edilmiş və iqtisadi mahiyyəti açıqlanmışdır.

Bu paraqrafda seçmə müşahidəsinin nəticələrini yekunlaşdırarkən istifadə edilən mütənasiblik əmsalının hesablanması qaydası şərh edilmişdir. Burada qeyd olunur ki, respublikanın ayrı-ayrı ərazilərində ev təsərrüfatlarının ölçüsünə və cins-yaş tərkibinə görə paylanması eyni olmadığı üçün, hesablanmış mütənasiblik əmsalları da eyni olmur. Bu baxımdan ayrı-ayrı ərazilərdə əmsalların hesablanması və nəticənin ərazilər üzrə ümumiləşdirilməsi təcrübəsi metodoloji cəhətdən çox əlverişlidir. Belə hallarda respublika üzrə ümumi yekunun hesablanması qaydası burada şərh edilmiş və ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatının nəticələrini yekunlaşdırılması sxemətik olaraq təsvir edilmişdir. Burada həmçinin seçmə məcmuyə düşmüş ev təsərrüfatlarının xüsusi çəkisinin hesablanması qaydası şərh edilmişdir.

Burada həmçinin ev təsərrüfatları büdcələrini statistik tədqiq edərkən

əmələ gələn standart xətanın, seçmə xətasının son həddinin, xətanın mümkün olan həddlərinin hesablanması qaydaları şərh edilmişdir.

Bu fəslin ikinci paragrafı “**Ev təsərrüfatlarının büdcələrinin statistik öyrənilməsi nəticəsində hesablanan statistik göstəricilər**” adlanır.

Bu paragrafda göstərilir ki, ev təsərrüfatı büdcələrinin tədqiqinin əsas vəzifələrindən biri müxtəlif ailə tipləri və əhali qrupları üzrə gəlirlərin, xərclərin və istehlakın səviyyəsi, tərkibi və xarakterini ayrıca öyrənmək olduğu üçün təhlil zamanı tipik qruplaşdırılmalardan geniş istifadə olunur. Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatını zamanı əhalinin gəlirləri və mənzil şəraiti haqqında toplanmış məlumatlar əhalinin ictimai qruplarına (fəhlə, qulluqçu, fermer), yaşayış yerinin tipinə (şəhər, kənd), ailədəki üzvlərin sayına, məşğulluyyətinə, hər nəfərə düşən orta illik ümumi gəlirin səviyyəsi və s. əlamətlərə görə qruplaşdırılır. İqtisadi təhlili daha da dəqiqləşdirmək üçün əvvəl yaradılmış qrupların hər biri sonradan başqa əlamətlər üzrə yarımqruplara ayrılır. Məsələn, fəhlələr qrupu sənayedə, tikintidə və başqa sahələrdə işləyən fəhlələrə bölünürlər. Sənayedə çalışan fəhlələr isə ixtisas səviyyəsinə, əməyin ödənilmə dərəcəsinə, peşələrinə və başqa əlamətlərinə görə müxtəlif alt qruplarına bölünürlər.

Aparılan qruplaşdırmalar əsasında əvvəlcə hər bir yaşayış məntəqələri üzrə (ev təsərrüfatlarına sayına görə) statistik xarakteristikalar hesablanır, statistika sırası tərtib edilir və sonra bu sıraya əsasən variasiya sıraları qurulur.

Burada göstərilir ki, seçmə məcmunun statistik xarakteristikalarına seçmə əlaməti üzrə paylanmanın orta göstəriciləri (orta kəmiyyət, moda, median, kvintil, desil), variasiya göstəriciləri (dispersiya, orta kvadratik kənarlaşma), və paylanmanın tipi göstəriciləri (asimetriya, əks) və s. göstəricilər aid edilir və bu göstəricilərin hesablanması qaydası və iqtisadi mahiyyəti şərh edilmişdir.

Bu paragrafda seçmə məcmunun orta kəmiyyətinin hesablanması qaydası göstərilir və qeyd edilir ki, ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatının məlumatlarına əsasən ev təsərrüfatına düşən gəlirin orta həcmi göstəricisi ilə yanaşı, əhalinin adambaşına düşən orta pul gəlirlərinin orta həcmi, iqtisadi

rayonlar üzrə tədqiq olunan ev təsərrüfatlarının orta həcmi, orta hesabla bir nəfər sakinə düşən yaşayış sahəsinin ölçüsü və s. göstəricilər də hesablanır.

Burada həmçinin göstərilir ki, ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatının məlumatlarına əsasən gəlir kvintilləri və desilləri üzrə gəlirlər, ərzaq məhsullarının admbaşına istehlakı, istehlak olunmuş ərzaq məhsullarının kimyəvi tərkibi və kaloriliyi, ev təsərrüfatlarının mənzillərin ölçüsü və mülkiyyət forması, ev təsərrüfatlarının abadlıq şəraiti və təhcizat, ailələrdə uzun müddət istifadə olunan əşyaların mövcudluğu, ev təsərrüfatlarının torpaq sahələrinin xarakteristikaları, ev təsərrüfatlarında mal-qara, quş və arıların mövcudluğu, istehlak xərclərinin kvintilləri və desilləri üzrə də istehlak xərcləri, ərzaq məhsullarının admbaşına istehlakı, və s. göstəricilər hesablanır.

Tədqiqat işinin üçüncü fəslində **“Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının gəlir və xərclərinin statistik tədqiqi”** adlanır. “Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin tərkibi, quruluşu və dinamikasının statistik tədqiqi” və “Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının istehlak xərclərinin tərkibi, quruluşu və dinamikasının statistik tədqiqi” adlı 2 paragrafdan ibarət olan bu fəsildə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının gəlirləri və xərclərinin tərkibi, quruluşu və dinamikası statistik tədqiq edilmişdir.

2010-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında ev təsərrüfatlarının hər nəfərinə düşən aylıq məcmu gəlirlərinin həcmi ildən-ilə artmışdır. Belə ki müqayisə edilən 7 il ərzində ölkə üzrə ev təsərrüfatlarının hər nəfərinə düşən aylıq məcmu gəlirlərin həcmi 1,8 dəfə, maddi əmək fəaliyyətindən gəlirlərin (əmək haqqının) həcmi 1,7 dəfə, sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlərin həcmi 1,8 dəfə, kənd təsərrüfatından gəlirlərin həcmi 1,7 dəfə, icarədən gəlirlərin həcmi 1,4 dəfə, əmlakdan gəlirlərin həcmi 1,6 dəfə, alınmış cari transfertlərin həcmi 1,9 dəfə, digər gəlirlərin həcmi isə 1,9 dəfə artmışdır. 2016 –ci ildə ölkədə olan bütün ev təsərrüfatlarının əsas gəlir mənbəyini maddi əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı) təşkil etmişdir. 2016–cı ildə ölkədə olan bütün ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin 42,8%-ni maddi əmək fəaliyyətindən gəlirlər (əmək haqqı), 27,1 %-ni sahibkarlıq fəaliyyəti və özüməşğulluqdan gəlirlər, 2,6%-ni

kənd təsərrüfatından gəlirlər, 0,8%-ni icarədən gəlirlər, 0.3%-ni əmlakdan gəlirlər, 15,3%-ni alınmış cari transfertlər (o cümlədən 13,5% -ni pensiyalar, 1,2 %-ni müavinət və sosial yardımlar, 0,6%-ni naturada sosial transfertlər), 11,1% -ni digər gəlirlər (o cümlədən 8,7% -ni digər ailələrdən alınmış gəlirlər, 2,4% -ni ölkə xaricindən göndərilən pul) təşkil etmişdir.

Ev təsərrüfatlarının hər nəfərinə düşən aylıq istehlak xərclərinin səviyyəsi 2010 –cu illə müqayisədə 2011 – ci ildə 17,4 %, 2012–ci ildə 37,0%, 2013–cü ildə 50,2%, 2014–cü ildə 59,4%, 2015–ci ildə 66,6%, 2017–ci ildə 79,6% artmışdır. Son illərdə baş verən bu artım əsasən manatın devalvasiyası ilə əlaqədar olaraq dolların bahalaşması hesabına yaranmışdır. 2015-ci ilə nisbətən 2016-cı ildə ölkə üzrə, eləcə də, şəhər və kənd yerlərində adambaşına aylıq istehlak xərclərinin səviyyəsi artmışdır. 2015 –ci illə müqayisədə 2016 – cü ildə adambaşına aylıq istehlak xərcləri ölkə üzrə 7,8 % artaraq 264,69 manat, şəhər yerlərində 8,1% artaraq 275,48 manat, kənd yerlərində 7,4 % artaraq 252,48 manat təşkil etmişdir.

Tədqiqatın sonunda nəticə və təkliflər formalaşdırılmış, istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı verilmişdir.